

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

FRA VIBORG AMT 1992

BODIL HANSEN

Olga Sponneck og Ørslev Kloster

Bodil Hansen

Olga Sponneck og Ørslev Kloster

184 sider med 61 illustrationer

Komtesse Olga Sponneck (1875-1964) erhvervede i 1934 den lille herregård, tidligere middelalderkloster, Ørslev Kloster i Fjends nær Limfjorden mellem Skive og Viborg.

I en alder, hvor mange begynder at tænke på førtidspensionering, gav Komtesse Olga Sponneck sig selv en livsopgave, hvortil der krævedes »Mod og Mandshjerte«, som Nationalmuseets daværende direktør, dr.phil. M. Mackeprang skrev om hende. Dertil kan man føje: energi, viljestyrke, klar tankegang og uendelig sparsommelighed. Hun fuldførte sin plan med Ørslev Kloster – først at restaurere det, dernæst at sikre dets bevarelse. Nu har det i mange år fungeret efter sin hensigt: et arbejdskollegium med et stille, frugtbart miljø, hvor bl.a. utallige bøger, litterære værker, afhandlinger o.m.a. har fundet sin begyndelse eller afslutning.

Inden historien om denne usædvanlige kvinde går i glemmebogen, har hun fortjent at få sin biografi.

Museumsinspektør Jens Ole Lefèvre skriver om bogen:

»Jeg har med interesse og glæde læst Bodil Hansens manuskript til bogen om Komtesse Olga Sponneck.

Bodil Hansen evner på fornem vis at kombinere alle disse data og gengive dem i et smukt og let læst sprog. Der er for mig ingen tvivl om, at bogen vil finde mange læsere, ikke alene her på egnen men også blandt de mange hundrede mennesker spredt over hele landet, der siden 1969 har boet på Ørslev Kloster og nydt stedets helt specielle atmosfære.«

Medlemspris kr. 155,-.

Bogladeprisen er kr. 198,-.

FRA VIBORG AMT 1992

FRA VIBORG AMT

1992

Årbog udgivet af Historisk Samfund for Viborg amt

57. årgang

FRA VIBORG AMT 1992

er redigeret af

Paul G. Ørberg

under medvirken af

Morten Øllgaard og Henning Ringgaard Lauridsen

Lay-out og tryk:

Special-Trykkeriet Viborg a-s

Trykt i 600 eksemplarer

ISBN 87235-09-9

Indhold

ALFRED I. GREGERSEN

»I går jeg fik min trøje« 7

NINA DAHLMANN OLSEN

Om Josefs og Faraos drømme skildret i freskerne i Viborg Domkirke 19

BIRGIT LØGSTRUP

Jord og mennesker i Vorde, Fiskbæk og Romlund sogne 1688-1800.
2. Fiskbæk sogn 33

POUL RASMUSSEN

Ejeren af Tårupgård 1806-1823 Erik Chr. Müller 62

JOHS E. TANG KRISTENSEN

Præsten Niels Blicher og biskoppen Nicolai Edinger Balle 70

SMÅSTYKKER

KAMMA VARMING

Herluf Kjems Hansen. Indstifteren af Kjems-Fonden. En nøjsom ungkarl 76

FRITS VIDEBECH

Sagførere (advokater) i Viborg Købstad 80

Formandsberetning 85

Lokalhistorisk litteratur 87

Forsidebilledet viser indskrivningen af nyindkaldte rekrutter inden for kaserneporten i Viborg. Fotografiet er fra 18. juli 1945 og tilhører gårdejer Karl Hansen på Sivmosegård i Tapdrup.

HISTORISK SAMFUND FOR VIBORG AMT

Bestyrelse:

Provst *Morten Øllgaard*, Vorde, formand.
Arkivar *Paul G. Ørberg*, Tapdrup, næstformand.
Rektor *K.J. Krarup-Pedersen*, Bjerringbro, sekretær.
Oberstløjtnant *Ingvar Musaeus*, Birgittelyst, kasserer.
Museumsinspektør *Hans Kruse*, Thorning.
Museumsinspektør *Marianne Bro-Jørgensen*, Viborg.
Domprovst *K. Gjesing*, Viborg.
Kaptajn *Villy Jensen*, Viborg.
Arkivar *Henning Ringgaard Lauridsen*, Viborg.
De fire førstnævnte udgør forretnings- og økonomiudvalget.

Revisorer:

Bankfuldmægtig *Finn Bertel*.
Major *J. V. Lund*.

Samfundets ekspedition:

Fru Else Hansen,
Centralbiblioteket, Vesterbrogade 15, 8800 Viborg
Tlf. 86 62 44 88. Giro 4 06 38 05.

Bidrag til årbogen

sendes til arkivar *Paul G. Ørberg*, Landsarkivet, 8000 Viborg.

»I går jeg fik min trøje«

Mit syn på militærlivet var anderledes den tidlige morgen i maj 1935, da jeg mødtes med den eneste af mine bekendte, Carl, fra vort sogn, som også skulle »springe soldat« i Viborg garnison, ca. 90 km borte.

Vi var på vore cykler med kufferterne på styret og på vej til jernbanestationen i Svenstrup. Vore indkaldelsespapirer ville give os fri rejse resten af vejen. Cyklerne kom på toget også, fordi vi regnede med at få brug for dem senere, når vi fik en weekend-orlov. Togbilletter koster penge, og vi havde andre ting at bruge vore penge til.

Selv om vi begge prøvede på at lade som det var ikke noget at tale om, talte vi hele vejen om, hvad de næste fem måneder ville bringe os. Ingen af os havde været hjemmefra så langt og så længe før, og vort eneste kendskab til livet i hæren var de historier, som vi havde hørt fra tidligere hjemsendte soldater. Nogle af de historier var blevet pyntet op med en vis farverig grusomhed. Carl, som jeg kun havde mødt nogle få gange før, var indkaldt til en anden bataljon, og jeg så ham kun nogle få gange igen den sommer.

Toget rullede ind til Viborg station efter en tur på to eller tre timer, hvor vi havde stoppet ved hver eneste station på hele strækningen. På stationen blev vi mødt af nogle befalingsmænd, som sorterede os til den bataljon og kompagni, som var angivet i vore papirer.

Så blev vi stillet op, to og to, og med vore cykler i den ene hånd og kufferterne i den anden blev vi så ført igennem byen til kasernen. Vi var et lidet militærisk syn for de militærvante viborgensere, og den underkorporal, som ledte os, lagde ikke skjul på, hvad han tænkte om os. Han var netop ude af korporalskolen, og hvilket som helst civilt var ham tilsyneladende meget imod. Det er forbavsende, hvad et par striber på ærmerne kan gøre ved en mands livssyn. Jeg var i hans stilling det følgende år, og måske jeg forekom ligeså storsnudet for de nyindkaldte, som jeg da afhentede på stationen.

Da vi i løbet af ti eller femten minutter ankom til militærbarakkerne på Rødevej, fik vi vist hvor cykelskurene var, og efter at vi havde parkeret cyklerne, blev vi stillet op på linie og givet vort nummer i

kompagniet. Jeg var nu blevet rekrut 27 af 20. bataljons 4. kompagni, og det nummer blev mit navn for sommeren 1935. Vi kaldte ikke hverandre ved navn, kun ved nummer resten af sommeren. Jeg fik mit navn tilbage et år senere, da jeg blev underkorporal Gregersen.

Så blev vi taget ind i barakken, hvor vi blev tildelt vore senge – gode, solide træsenge med tolv på hver stue. Derefter gik vi til uniformsdepotet, som var indrettet i loftsetagen i bygningen. Der fik vi udleveret vore uniformer, de grå, vadmelsuniformer med de snævre, kradsende kraver og tinknapper, gamle støvler, og skyggehuer. Disse huer var i den samme stil som infanteriet i Napoleons hær brugte. Napoleon kunne ikke lide infanterister – han var oprindelig fra artilleriet.

Vi vendte tilbage til vor stue, pakkede vort civile tøj, og blev så marcheret over til soldaterhjemmet Dannevirke, som var udenfor barakområdet. Der villet tøjet blive opbevaret indtil vor hjemsendelse i efteråret. Vi ville ikke få tilladelse til at bære civilt tøj, når vi var hjemme på orlov, og overtrædelse af dette forbud ville blive straffet.

Vi havde ikke tilladelse til at vise os udenfor barakområdet i de første ti dage. Man håbede at vi i de ti dage ville være i stand til at lære nok militær anstand til ikke at vanære uniformen på gaderne i Viborg.

Efter aftensmaden - et bedre måltid end jeg havde forventet – fik vi et kursus i militær sengeredning, hvilket viste sig at være lidt af en kunst. Madrasserne var hårde og glatte; ikke så meget for vor komfort, men de var særdeles egnede for militær sengeredning. Tæpperne skulle svøbes tæt omkring madrassen, og den redte seng skulle ligne »en ny pakke af cigaretter«, som underkorporalen sagde. Det var i de dage, hvor man købte cigaretter i ti stk. pakker. Sengene på hver side af stuen skulle være nøjagtig i linie fra den ene ende af stuen til den anden. Lagnerne, som var foldet over topenden af tæpperne skulle også være i linie, og til det formål var det tilladt at bruge en snor. Vore anstrengelser blev endelig accepteret med et forarget prust, og han forlod os. Ingen af os vovede at sætte os ned på sengen, da det kunne have ødelagt kanten af kunstværket. Vi havde samlingsstuer med stole og borde, hvor vi kunne sidde.

Underkorporalen kom tilbage en halv time før sengetid, og vi fik nu ordre til at klæde os af, da vi skulle have et andet kursus i, hvordan tøjet skulle hænges op. Det var endnu mere kompliceret end sengeredningen. Først blev uniformstrøjen rullet op på langs, indersiden ud. Så blev bukserne placeret for enden af trøjen, og trøje og bukser

Fotografiet er ikke fremragende, men det viser Rødevej, som den tog sig ud få år efter 1935. Til venstre ses de dengang helt nye bygninger, hvor Gregersen og hans kammerater blev indkvarterede. Til højre anes Eksercerhuset og stakittet omkring Landsarkivet. Lokalhistorisk Arkiv for Viborg Kommune.

blev så rullet op som en lang pølse. Den »pølse« blev så ombundet med et rødt, 2 cm bånd, bundet i en sløjfe. Det blev så hængt op på en knagerække bag hovedgærdet af sengen. Kappen og vor lærredsuniform blev behandlet på samme måde. Alle båndene, fra den ene ende af stuen til den anden, skulle være på linie, nøjagtigt.

Vi kom igennem det kursus ved sengetid, kl. ti, lyset blev slukket, og vi skramlede i seng. Underkorporalen forlod os, mumlede et eller andet om »Danmarks håb«. Tilsyneladende var han af den mening, at hvis vi ikke kunne rette båndene ind, ville vi heller ikke være i stand til at skyde lige.

Det havde været en lang og usædvanlig dag for os alle på stuen, og lidt efter lidt sov vi ind. Der var nok en og anden af os, som gik ind i søvnens rige med den fornøjelige tanke at strangulere den underkorporal med resten af de røde bånd.

Sådan endte den første dag i kongens tjeneste.

Vore overordnede og lidt militær anstand

Jeg sov støt gennem den første nat i hæren, indtil vi blev vækket ved et grusomt spektakel. En sergent og en underkorporal kom stormende igennem stuerne, råbende: »Så står vi op, så står vi op!«, og for at understrege ordren rokkede de en seng her og der. Underkorporalen instruerede os, at vi havde en halv time til at blive vasket, barberet, have sengene redt og have stuen fejlet og støvet af.

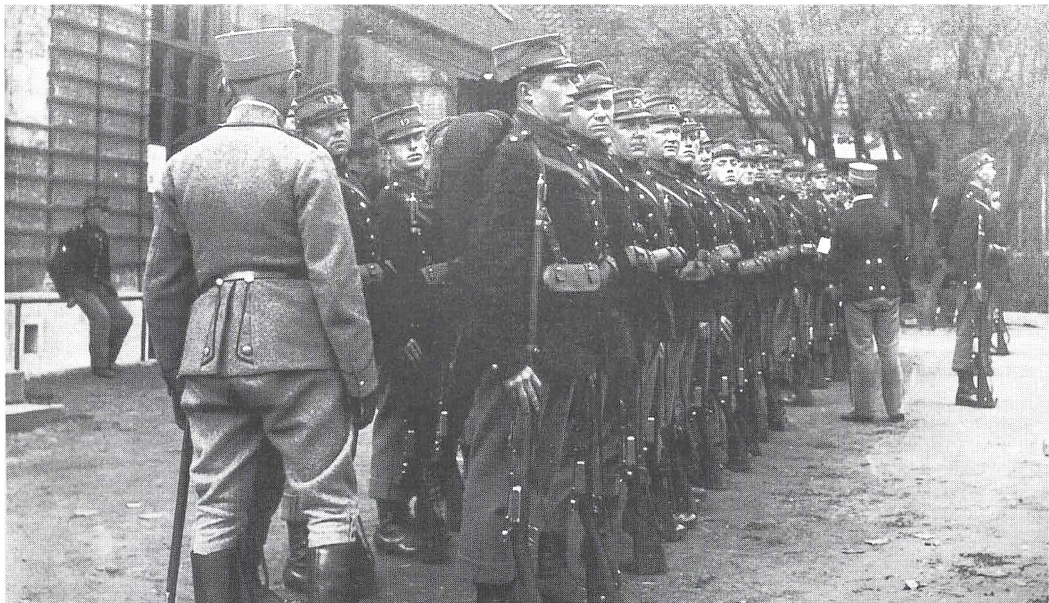
Der var rigeligt med brusebade og vaskekummer osv. i baderummet ved siden af sovestuen, så vi behøvede ikke at stå i kø. Det var en forbedring i forhold til de almindelige forhold de fleste steder på landet. Skriget og skrålet fra sergenten og underkorporalen var ikke værre end jeg havde forventet, og jeg var sikker på, at jeg kunne vænne mig til det – der var jo ikke noget personligt i det.

Vi var alle lige – det vil sige rekrutterne var alle lige. Ligesom alle andre steder i livet var der nogen, som var mere lige end andre, og vi var på det absolut nederste trin i den militære rangforordning. Jeg var godt kendt med at være på det nederste trin, så det var ikke noget nyt for mig; men her kunne jeg måske gøre noget for at forandre det.

Vi var alle klædt på på den samme måde og ikke særligt godt, da vi foreløbig kun havde modtaget vore hverdagsuniformer, og de så ud til at have været brugt af mindst to andre års rekrutter. Vi havde ikke engang navne nu, kun numre. Vi havde intet at sige om, hvad der skulle foregå, og hvad vi tænkte syntes at være totalt ligegyldigt for vore overordnede.

Så fik vi ordre til at stille op på linie uden for barakken for at gå til morgenmad. Efter en del forvirring om at finde den rigtige deling, den rigtige gruppe og den rigtige plads i gruppen blev vi marcheret til spisesalen. Det gjorde det lidt nemmere at finde den rigtige plads i linien, fordi vi var placeret i kompagniet efter højde, dvs. nr. 1 var den højeste, og han var derfor fløjmand. Jeg var nummer 27 i 1. deling. De korteste var i 4. deling. Vi havde hørt alt det dagen i forvejen, men i morgenforvirringen var det ikke så nemt at bedømme, hvem der var en centimeter højere eller kortere.

Spisesalen var indrettet med lange borde og bænke, 12 mands borde, og vi kunne ikke vælge, hvor vi ville sidde. Bordene var dækket med tallerkener og kopper, osv., en underkorporal fik os placeret med militær præcision, så snart vi var inden for døren. De to ved hvert bord, som fik anvist sæderne nærmest ved midtergangen, blev udnævnt til »bordformænd«. Med den titel fulgte forpligtigelsen til at

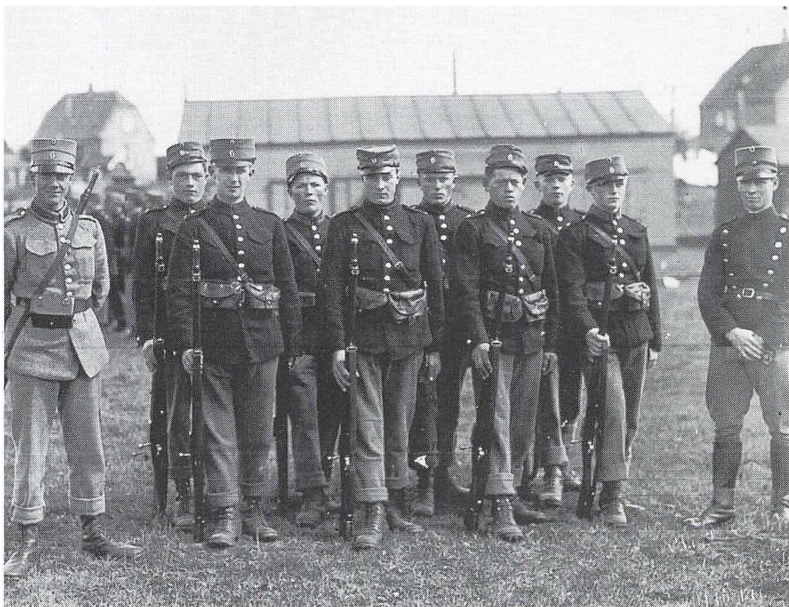
Rekrutter i Viborg under eksercits. Lokalhistorisk Arkiv for Viborg Kommune.

afhente maden fra udleveringen til deres bord. De havde også den fordel at tage først fra fadene og begynde at spise, og det viste sig at være af betydning, fordi det kunne tage lidt tid, før fadene nåede den anden ende af bordet. Visse af sergenterne og korporalerne kunne sommetider få den idé at demonstrere deres autoritet ved at afslutte måltidet, før de uheldige deltagere ved den nederste ende af bordet havde haft en chance for at begynde, og det lille trik foregik på følgende måde:

Sergenten eller korporalen stillede sig op ved enden af bordet og råbte »Velbekomme«. Med dette uden tvivl velmente ønske skulle vi springe op og stå ret, og derefter skulle vi forlade bordet hurtigst muligt. Protester blev tilbagevist som utilbørlige.

Tyskerne havde et ordsprog »Befehl ist Befehl, und Wurst ist Wurst« (Ordre er ordre, og pølse er pølse). Med andre ord, hvorfor diskutere det, som burde være klart for alle. Jeg hørte ikke den filosofi *udtalt* i den danske hær; men vi levede under den.

Morgenmaden var god og rigelig – havregrød, kakao, brød, smør og marmelade. Det var et godt måltid, hvis man da fik en chance for at spise det.

En gruppe rekrutter »står rør«. Viborg i mellemkrigsårene. Lokalthistorisk Arkiv for Viborg Kommune.

Det var et koldt forår i Danmark i 1935, og på vor anden dag i trøjen, 11. maj, fik vi ordre til at tage kappen på, før vi gik ud på eksercerpladsen. Det var et besindigt arrangement, for det begyndte at sne, ikke meget, men nok til at gøre det ubehageligt at stå ret og med næsen i vinden.

»Stå ret« og »står rør« var de første punkter på dagsordenen. Jeg havde aldrig før været klar over, at der kunne være *så meget* omkring bare det at stå. Efter en time eller så af denne højere uddannelse blev det besluttet at præsentere os for kompagnikommandøren, kaptajn Kau.

Et imponerende skrål fra kompagniets administrator, overofficiant Strøm, bragte kompagniet til den bedste efterligning af retstilling, vi kunne præstere på den tid. Strøm drejede rundt på hælene, svang sin sabel, og afleverede kompagniet til kaptajnen.

Kaptajnen lod os »står rør«, hvilket betyder at vi nu kunne sætte den *højre* fod en fodslængde foran den venstre, vi kunne skifte vægten på fødderne, vi kunne bevæge armene – og rokke med ørerne, hvis vi

havde sådanne tendenser. Vi kunne ikke stikke hænderne i lommerne, selv om det var hundekoldt. Militære manerer har visse, ret snævre, begrænsninger.

Kaptajn Kau gav os nu en beskrivelse af bataljonens glørværdige historie. Han var nødt til at gå en hel del år tilbage, for den danske hær havde ikke været i krig med nogen som helst, siden vor farfar drog i krig for mere end halvfjerds år siden. 20. bataljon hed Andet Jægerkorps dengang; men nu havde alle bataljonerne kun numre – ligesom soldaterne de bestod af.

Kaptajnen var en mand i begyndelsen af fyrrerne, og han var en flot officer at se på – i khaki-uniform med ridebukser og skinnende brune ridestøvler. Han havde en sabel hængende fra bæltet og en ridepisk i hånden. Han svingede ridepysken energisk under foredraget for at understrege hvad han sagde. Vi fandt senere ud af, at det var en accepteret form for militær punktuation, brugt af senior-officerer, fra kaptajn og op. Under den rang var de ikke tildelt en ridehest, og det ville have virket lidt påtaget, hvis de ankom på en cykel med en ridepisk hængende fra bæltet.

Overofficiant Strøm var ikke mindre flot, selv om hans uniform var mere gammeldags. Den uniform ville ikke have været afstikkende i en film om Johann Strauss i Wien i forrige århundrede. Han bar en mørkeblå, dobbeltbrystet uniformsjakke med røde kantninger og flettede sølvepauletter på skuldrene, lyseblå ridebenklæder og sorte støvler, lyseblå hue med sølvsnore for hans rang. Han var en ældre mand, som sandsynligvis havde været i tjenesten allerede under den 1. Verdenskrig. Hele forestillingen var fremført i stil. Jeg havde aldrig set noget mere ceremonielt – ikke engang i kirken.

Jeg så på kaptajnen, jeg så på overofficiant Strøm, og så så jeg på min egen fremtrædning, og jeg opfattede min plads i spillet. Det fik mig ikke til at føle mig mindreværdig, for jeg vidste, at jeg havde en meget nødvendig rolle at spille. Uden mig og mine kammerater ville der ikke have været et kompagni for overofficiant Strøm at aflevere til kaptajn Kau, kaptajnen ville ikke have haft et publikum at aflevere foredraget til og ingen kompagni at kommandere. Jeg havde *min* rolle, og jeg havde i sinde at gøre mit yderste for at fylde min plads i koret.

På trods af den frysende vind må kaptajnens hjerte være tøet op, for eftermiddagen blev tilbragt indendørs, og vi havde »militær anstand« på programmet. Vi lærte den »rigtige« måde at banke på en dør, bang

- bang, bang - og aldrig på nogen anden civil måde. Jeg følger stadig samme regel, når jeg banker på en dør. Det blev en vane. Vi lærte at komme ind ad en dør, at gå ud ad en dør, at holde huen på den »rette« måde. Vi lærte at sige »Javel, hr. underkorporal« og »Nej, hr. underkorporal«, at slå hælene sammen og at stå ret, med mindre andet var befaleet. Vor underkorporal kunne smække hælene sammen, så det lød som et pistolskud. Senere fandt vi ud af, at han havde slået et par ekstra koppesøm på indersiden af støvlehælene. For at forbedre på det, ville det have været nødvendigt at bruge knaldhætter!

Selv om der måske kunne være tvivl om værdien af sådanne formaliteter i en aktuel krigssituation, blev det hurtigt klart for os, at vore overordnede insisterede på sådan udvisning af underdanighed.

I den verden jeg lever i nu, hvor formaliteter synes at spille en meget mindre rolle, vil vor »militær anstand« for 55 år siden måske synes lidt fjollet; men det blev taget alvorligt dengang, og sådan var tiden, vi levede i. Som Søren Kierkegaard har sagt: »Livet kan kun forstås baglæns, men det må leves forlæns«.

Jeg har tænkt over det i de senere år, og jeg er kommet til den konklusion, at et vist psykologisk behov eksisterede, og sandsynligvis stadig eksisterer, for at håndhæve *absolut* kommando og *absolut* lydighed. Uden de to faktorer ville aktion under krigsforhold ikke være mulig, når øjeblikkelig og nøjagtig udførelse af en befaling vil være betingelsen for liv eller død i den mest bogstavelige forstand. Det er *én* forklaring på, hvorfor vi gik igennem disse tilsyneladende idiotiske øvelser, men det tog mig mange, mange år, før jeg så dette mulige grundlag. Dengang lærte jeg at tage det som en selvfølgelighed, som ikke burde være genstand for spørgsmål. »En ordre er en ordre«, osv.

Hvad jeg har beskrevet i de sidste paragraffer kunne vel betegnes som den negative side af livet i hæren. På den positive side fandt jeg, at de givne forhold også fostrede et kammeratskab og en solidaritet, som jeg ikke tidligere havde kendt. Vi bar den samme uniform, spiste den samme mad, sov under de samme forhold, vi løftede vore geværer i takt, præsenterede gevær i takt, vi marcherede i takt til den samme tromme – en, to, tre, fire. Det minder mig om begyndelsen på H. C. Andersens »Fyrtøjet« – »En, to, en, to, der kom en soldat marcherende hen ad landevejen«. Vi var *sammen*, og det skabte lidt efter lidt et sammenhold, som intet andet jeg har oplevet.

Alfred I. Gregersen som nittenårig korporalselev; det viser sølvsnoren på skulderstroppen. Fotograferet i 1935 i Fredericia, hvor korporalskolen dengang var.

Selv om det kun var de færreste af Danmarks unge mænd, ca. 6.000 om året i trediverne, så tror jeg, at den følelse af solidaritet har haft mere indflydelse på den danske karakter, end man normalt tilskriver den. Det var kun 6.000, men det var 6.000 *hvert* år, og vi havde ikke haft en professionel hær i Danmark i generationer.

Her i Canada har der kun været værnepligt i krigstid, og den permanente, den »stående« hær, består af folk, som frivilligt har meldt sig for at søge en betalt karriere. De bliver i hæren i mange år, og de er mere eller mindre adskilt fra den øvrige befolkning, fordi de har *valgt* at leve under militære forhold.

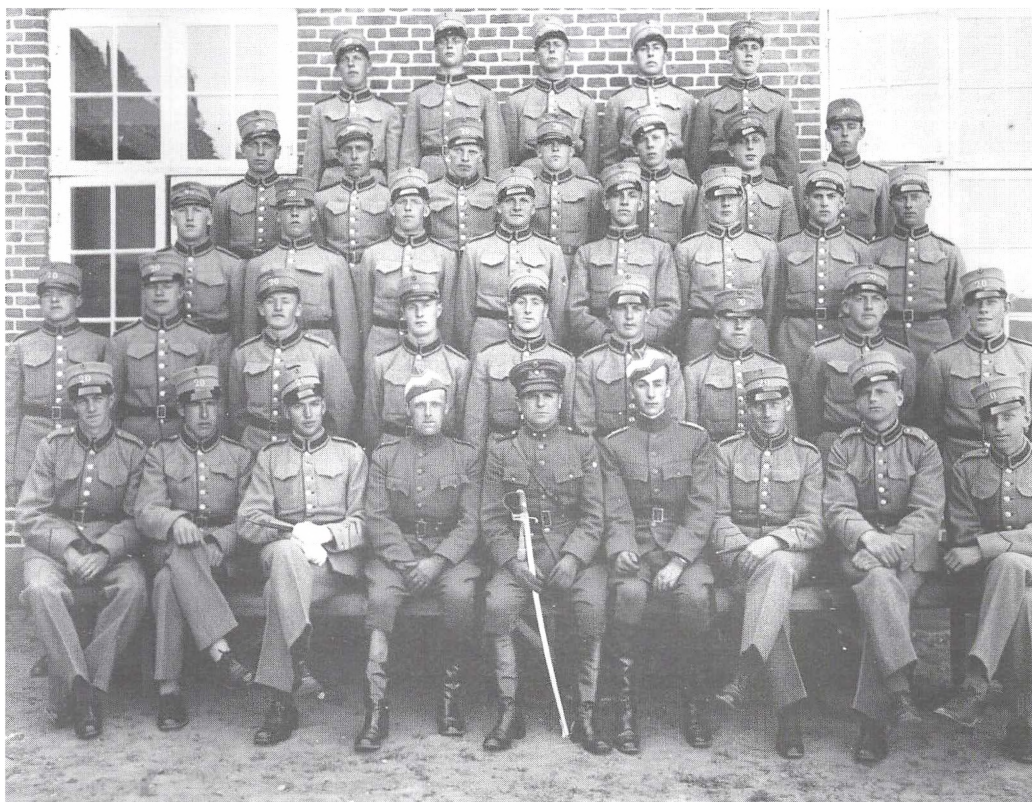
I Danmark var det en samfundspligt i lighed med at betale skat og sygekasse, og derfor kom rekrutterne fra alle samfundslag, villige eller ej, og de gik tilbage til de samme samfundslag efter fem måneder, som havde bragt en dybere forståelse af solidaritet imellem de forskellige samfundslag, end mange ville have indrømmet – måske uden at mange af dem egentlig forstod det. Man bliver jo for sent klog og for tidligt gammel.

Det forbavsede mig i mine første år i Canada at finde en mangel på solidaritet mellem mine arbejdsfæller, og det var ikke kun rettet mod os emigranter; det var en almindelig mangel. På fagforeningsmøderne blev der *talt* en hel del om broderskab, men det blev kun sparsomt praktiseret i hverdagen.

Jeg tror at mange hjemsendte danske soldater tog solidaritetsfølelsen med hjem i kufferten – mere eller mindre ubevidst. Og jeg tror også, at jeg er ved at komme ind til noget andet, end det jeg satte mig for at fortælle – en soldaterhistorie.

Vor delingsfører var officiant Skjoldager, en mand omkring fyrrer, og han var også kompagniets gymnastiklærer. Han var uddannet på Hærens sports & gymnastikskole i København. Det var et meget strengt to-årigt kursus, og jeg lagde senere mærke til, at nogle af studenterne fra det kursus tilsyneladende havde lidt mén af processen, der skulle gøre dem bedre. Det viste sig i deres gang og i deres måde at stå på.

Officiant Skjoldager havde ingen synlige skader. Jeg har set ham slå en saltomortale i fuld feltuniform – minus hans sabel – mere end én gang. Han tabte ikke engang huen. Han var en hård nød, men han var fair og i al væsentligt en god mand. Senere på sommeren blev jeg hans ordonnans.

20. bataljon, 4. kompagni, 1. deling, sommeren 1935. Officiant Skjoldager – med sablen – er flankeret af delingens to kornetter. Gregersen står midt i anden bagerste række.

Han sendte os igennem tykt og tyndt på eksercerpladsen, på feltøvelserne, marcherne og i gymnastiksalen. Vi prøvede lidt af hvert i gymnastiksalen.

Jeg havde gået til gymnastik i vinteraftenerne, før jeg kom ind i hæren, men jeg var ingenlunde nogen stjerne på det område. Når jeg fik hovedet ned i en håndstand, mistede jeg begrebet om, hvor mine ben var, og hvad jeg så burde gøre med dem.

En af øvelserne i gymnastiksalen var at klatre op til tagbjælkerne ad et tykt tov. Til den øvelse gik Skjoldager rundt med et foldet sjippetov i hånden, og han ville foretage et sving med det på vore rumper for at styrke vor interesse i at komme ud af hans rækkevidde. Underligt nok var der ingen, som tog det fortrydeligt op – ikke engang når

vi var tilbage i stuerne og dagens begivenheder blev drøftet. Han var Skjoldager, og vi kunne lide Skjoldager, og det var alt, hvad der var at sige til det, eller måske var det ikke alt. Hans lille »opmuntring« blev leveret uden vrede og ikke som en straf. Det var mere som et klap på skulderen. En psykolog kunne nok få en rapport ud af at analysere det.

Det var beretningen om mine to første dage i den danske hær – i Viborg i 1935.

Alfred I. Gregersen f. 1916, militærtjeneste 1935-40, afgang som sergent, ansat i Københavns politi, ophold i koncentrationslejrene Neuengamme og Buchenwald 1944-45, udvandret til Canada 1951. Ansat ved fængselsvæsenet, sidst som »Liaison Director« ved »The Ontario Correctional Institute«.

Teksten er uddrag af hans erindringer »Once upon a Time«, oprindeligt skrevet på engelsk. Uddrag har været publiceret i Støvring Kommunes Historiske Forenings medlemsblad »Hanan«.

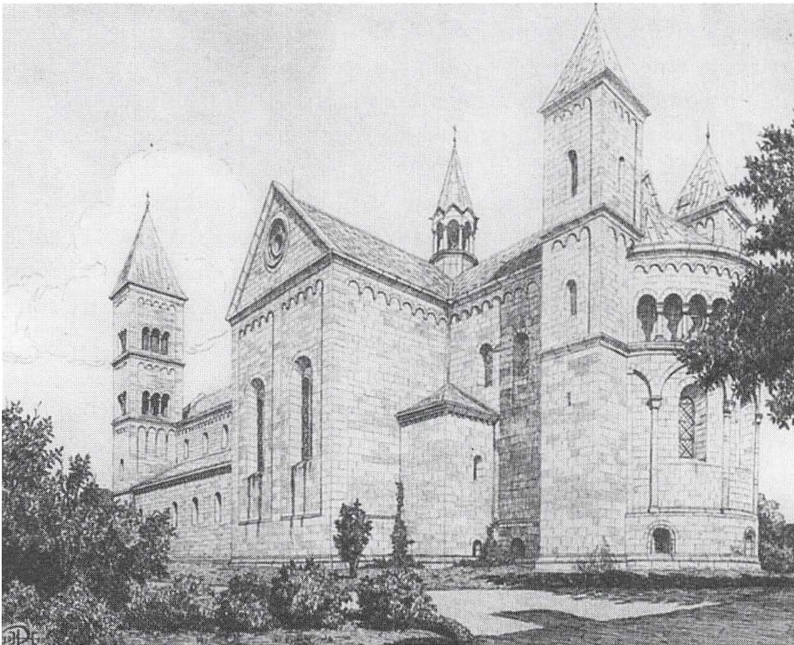
Adresse: 412 Armadale Avenue, Toronto, Ontario M6S 3X8, Canada.

NINA DAHLMANN OLSEN

Om Josefs og Faraos drømme skildret i freskerne i Viborg Domkirke

Freskerne i Viborg Domkirke er en imponerende cyklus, som Joakim Skovgaard og hans hjælpere har udført. Både helheden og de enkelte motiver kan inspirere og vække nysgerrighed.

Dette gælder også for udsmykningen af vinduesvæggen i det 5. fag i nordre sideskib, hvor motiverne er hentet fra Det gamle Testamente.¹

Tegning af Viborg Domkirke 1919 af P. Holm. Lokalhist. Arkiv for Viborg kommune.

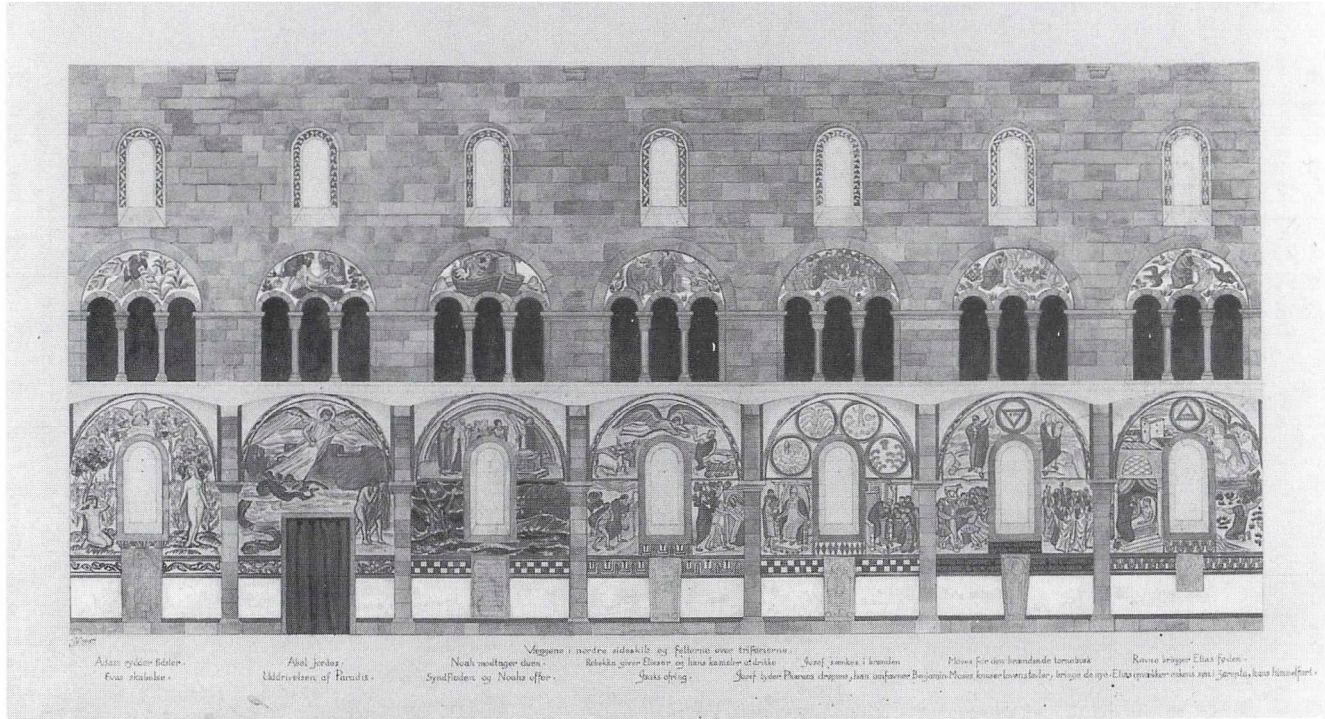
Til venstre for vinduet ses Josef, der tyder Faraos drømme (1. Mos. 41,17-36) og motivet til højre for vinduet viser Josef, der omfavner Benjamin og giver sig til kende for sine brødre (1. Mos. 45,1-15). Freskerne er forbundet over vinduet med fire cirkler med forskellige motiver, der symboliserer drømmene, som der skal fortælles om i det følgende. Motivet i triforiefeltet ovenover i midtskibet gengiver scenen, hvor Josefs blodige kjortel fremvises for hans far (1. Mos. 37,31-33).

Opgaven er nu at finde sammenhængen mellem freskerne og skriftstederne i Bibelen og tolke motiverne i cirklerne. Josefs historie begynder i Det gamle Testamente i 1. Mosebog kap. 37, hvor det fortælles, at han var Jacobs yndlingssøn og derfor vakte sine brødres had. Josef havde drømme og fortalte dem til sine brødre (1. Mos. 37,7): »Se, vi bandt neg ude i marken, og se, mit neg rejste sig op og blev stående, medens Eders neg stod rundt omkring og bøjede sig for det!« Det er tydeligt, at det netop er denne drøm, der er skildret i den store cirkel lige over scenen til højre for vinduet med Josef og brødrene. Øverst i cirklen står et stort neg, og alle negene på marken bøjer sig mod det. Josef drømte igen (1. Mos. 37,9): »og se, sol og måne og elleve stjerner bøjede sig for mig«. I fresken i cirklen oven over den lige nævnte ses en ung mand i kort kjortel som må være Josef, stå mellem solen og månen og med elleve stjerner under sig. Drømmen fik Josefs fader til at skælde ham ud og sige »skal jeg og din moder og brødre virkelig komme til at bøje os til jorden for dig?«

Det kan undre, at skildringen i freskerne i Viborg af Josefs historie begynder foroven til højre. Når man står foran et motiv, forventer man en fremadskridende handling i læseretningen fra venstre mod højre, men i dette tilfælde viser cirklerne med drømmene ved deres placering hen til senere begivenheder.

Historien fortsætter med, at Josef bliver sendt ud til brødrene for at vogte. Da de ser ham, vil de i første omgang slå ham ihjel, men de beslutter sig til at tage hans kjortel og kaste ham i en brønd. Da der derefter kom en karavane forbi, tog de ham op og solgte ham, og hans kjortel plettede de med blod og sendte hjem til faderen. Det er modtagelsen af den, der ses i triforiefeltet.

Det var dog ikke det motiv, der var på Joakim Skovgaard's første udkast til udsmykningen af triforiefeltet fra 1897, som findes på Kobberstiksamlingen. Udkastet består af akvareller i kæmpeformat set i helhed med arkitekturen. På en akvarel af vinduesvæggen i det nordli-

ge sideskib og triforiefelterne er motivets titel skrevet nedenunder: Josef sænkes i brønden.² Samme motiv findes også på akvarellen med længdesnittet af det nordlige midtskib, hvor pillerne er med, så det ses, hvor meget de dækker for freskerne på vinduesvæggene, og derudover er der også triforiefelterne og freskerne i koret.³ I begge akvareller stikker Josefs nøgne overkrop op over kanten af brønden, mens brødrene står udenom.

På akvarellen med Joakim Skovgaards første udkast til udsmykningen i Viborg Domkirke, som viser hovedskibets nordvæg, er der ikke scener fra Josefs historie.⁴ Men på Joakim Skovgaards plan over placeringen af de forskellige billeder fra 1898 er de på deres plads, og der står: Josef tyder Pharaos drømme, Josef giver sig til kende for brødrene og Josefs og Pharaos drømme syner. Teksten til det tilhørende triforiefelt er: Josef sænkes i brønden,⁵ Joakim Skovgaard må derfor have ændret motivet i triforiefeltet efter 1898.

Josef bliver solgt videre til Faraos hofmand Potifar, og han anklages falsk for at have efterstræbt hans hustru og bliver kastet i fængsel. Både Faraos mundskænk og bager bliver kastet i samme fangehul, og Josef tyder deres drømme. Disse drømme har Joakim Skovgaard skildret i bogen *Bibelske billeder*.⁶ Der er ikke cirkler om drømmemotiverne på tegningen, hvor Josef står i midten mellem de lænkede fanger. Drømmen øverst til højre viser mundskænken, som presser druer over Faraos bæger (1. Mos. 40,11). Til venstre bærer bageren 3 kurve på hovedet, hvor fuglene spiser af brødene i den øverste. I denne illustration har Joakim Skovgaard heller ikke fulgt teksten i Bibelen, men er begyndt fra højre mod venstre. En tuschtegning af motivet findes i en skitsebog på Kobberstiksamlingen.⁷

Historien fortsætter med, at Faraos to år senere får nogle drømme, og Josef bliver tilkaldt for at tyde dem. I fresken til venstre for vinduet ses Josef stå foran den siddende Faraos og tyde drømmene, der er skildret ovenover. Faraos drømte, at han stod ved Nilen, og at der steg 7 smukke fede køer op, som gav sig til at græsse, men efter dem steg 7 andre op af Nilen, som var usle at se til (1. Mos. 41,1-36). Det er den drøm, der er skildret nederst i det store runde felt over Josef og Faraos, og man ser Faraos stå mellem dyrene. Faraos drømte videre, at han så 7 tykke gode aks skyde frem på et og samme strå, men derefter voksede 7 gølge og vindsvedne aks frem. Det er den drøm, der ses i cirklen foroven til venstre. Josef tydede drømmene således, at der skal komme 7 fede år efterfulgt af 7 magre, og at man

Joakim Skovgaard: Skitser til Josef tyder Faraos drømme og Josef omfavner Benjamin. Skitsebog inv. nr. 1977-254 p. 7, Kobberstiksamlingen. Hans Petersen fot.

skal samle forråd til at stå imod med. Der er således både motivisk og tidsmæssigt sammenhæng mellem denne del af udsmykningen.

På udkastet fra 1897 ses Josef iklædt en kort kjortel stå foran Farao, som sidder på en trone, og der er også en hofmand tilstede. Skildringen af drømmene følger den rækkefølge, der ses i de endelige fresker. På en skitse i skitsebogen på Kobberstiksamlingen ses Josef stå foran Farao, og drømmene er anbragt i store cirkler ved siden af hinanden over deres hoveder.⁸

Historien fortsætter med, at i løbet af de 7 magre år kommer Josefs brødre for at købe korn. Josef genkender dem straks, men giver sig ikke til kende. Han befaler dem at tage deres yngste broder Benjamin med, hvis de vil komme igen. Næste gang de kommer for at købe korn, har de ham med, og Josef giver sig til kende for dem. Det er netop den scene, man ser på fresken til højre for vinduet, hvor Josef rejser sig fra tronen og bøjer sig ned mod den knælende Benjamin, som rækker armene op mod ham, brødrene står bagved og ser til. Fresken viser tydeligt, at det er brødrene, der bøjer sig for Josef, og nu bliver der mening med skildringen af drømmene oven over scenen, for de viser, at de går i opfyldelse.

På Joakim Skovgaards udkast til decorationen i 1897, som viser nordre sideskib og triforiefelterne, står der under motiverne: Josef tyder Pharaos drømme, han omfavner Benjamin. Josef og Benjamin er her skildret i tæt omfavelse, hvor Benjamin knæler, mens Josef sidder på tronen. I tegningen i bogen *Bibelske billeder* sidder Josef også på tronen, og brødrene knæler her i kreds på gulvet i det orientalske palads.⁹ Denne skildring slutter sig igen til en tegning i skitsebogen på Kobberstiksamlingen af samme motiv.¹⁰ Men der er også en skitse i skitsebogen på Kobberstiksamlingen, der viser, at Josef har rejst sig og bøjer sig mod den knælende Benjamin, den har mere lighed med den endelige fresko.¹¹

Det har altid været diskuteret, om der er et sammenhængende program for freskerne i Domkirken som bærer for en bestemt idé eller tanke. Det er vanskeligt at sige, men hvis det er tilfældet, kunne det være interessant at vide, på hvilken måde Josefs historie kunne indpasses deri. En form for sammenhæng er der dog geografisk mellem udsmykningen med Josefs historie og udsmykningen lige overfor i det sydlige sideskib, da der både i triforiet og på vinduesvæggen vises scener fra Ægypten, nemlig Moses, som tages op af Nilen, som er skildret i 2. Mosebog 2,5-6, og overgangen over Det Røde Hav.

Joakim Skovgaard: Skitser til Josef omfavner Benjamin og Josef sælges af brødrene? Skitsebog inv. 1977-254 p. 39, Kobberstiksamlingen. Hans Petersen fot.

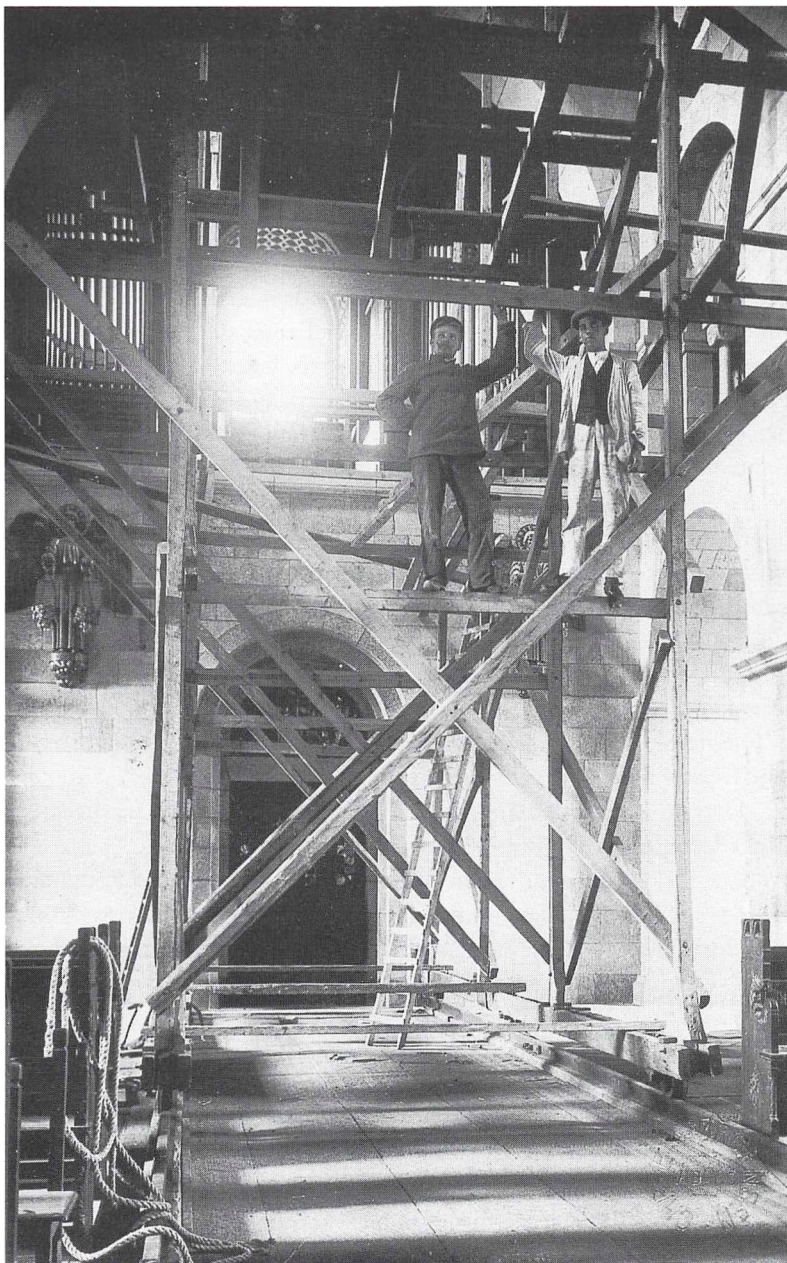
Biskop Swane var utrættelig i at finde motiver til Joakim Skovgaard, der findes et udateret forslag muligvis fra sommeren 1896, som er skrevet med biskoppens hånd, hvor motiverne »Josef udlægger Faraos drøm« eller »Josef giver sig til kende for brødrene« er nævnt.¹²

Det er et spørgsmål, hvornår freskerne med Josefs historie er udført, og hvem der kan have hjulpet Joakim Skovgaard med dem. I bogen Joakim Skovgaards billeder i Viborg Domkirke Arbejdets historie er der et citat fra et brev skrevet af Joakim Skovgaard d. 25. september 1904, der belyser disse spørgsmål, da der står: »I Gaar afsluttede jeg da, kun Stevns har det nederste af Josefs trøje at sy til« ...¹³ Det betyder, at det er Niels Larsen Stevns, der har været med til at udføre fresken og den var færdig i september 1904. Dette bekræftes yderligere i Joakim Skovgaards artikel om Niels Larsen Stevns og hans gode gerninger i Viborg Domkirke, hvor det er nævnt, at Stevns har udført Faraos, der drømte de mærkelige drømme.¹⁴

Det er et spørgsmål, om Joakim Skovgaard har taget sine medhjælpere med på råd ved den endelige udformning af motiverne. I Joakim Skovgaards skrift Om billederne i Viborg Domkirke nævner han selv mange forbilleder for sine fresker, men ikke nogen for Josefs historie.¹⁵ Selvom freskerne med Josefs historie ikke er en kronologisk skildring, men har motiver blandet ind i hinanden, har Joakim Skovgaard sandsynligvis haft nogle bestemte forbilleder i tankerne. I middelalderen kendes der forskellige skildringer af Josefs historie, og på mosaikkerne i Baptisteriet i Firenze fra begyndelsen af det 13. århundrede er der et motiv, hvor Faraos halvvejs ligger ned, og drømmene med 7 tykke aks og 7 tynde aks er skildret over ham, og de 7 fede køer og 7 magre køer står til højre.¹⁶

Men Joakim Skovgaard har formodentlig været mere optaget af freskodekorationer i Rom med motiver fra Det gamle og Ny Testamente, og her kan særlig nævnes Rafaels Loggia i Vatikanet i 2. etage med 13 buer, som blev påbegyndt i 1517, hvor der i hvælvene er 52 scener fra Bibelen udført i fresko af hans medhjælpere. Josefs historie er skildret i 4 hvælvkapper i det 7. fag.¹⁷

I hvælvkappen mod væggen ses Josef stå blandt sine brødre og fortælle om sine drømme, som er vist som cirkler på himlen. I cirklen til venstre ses Josef stå i et landskab med solen og månen og stjernerne over sig.¹⁸ I cirklen til højre står der et stort neg, og omkring det bøjer elleve små neg sig. Denne skildring følger heller ikke teksten i Bibelen regelret, og ligesom i Viborg er der byttet om på læseretningen. På

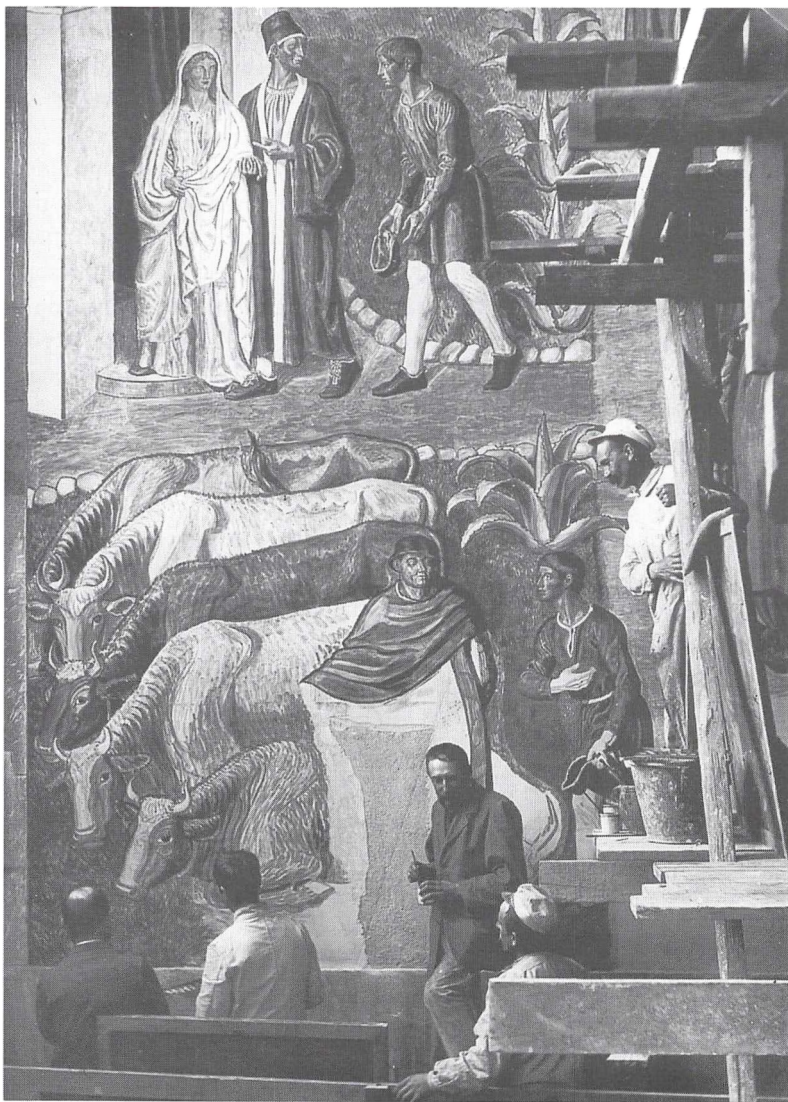
Stilladset til brug ved malingen af freskerne i domkirken. Lokalhist. arkiv for Viborg Kommune.

fresken i hvælvet ved siden af til venstre ses Josef tyde Faraos drømme. De svæver over Faraos hoved foran to arkadeåbninger og er særligt fremhævede, idet de har en guldkant omkring cirklerne. I cirklen til venstre ses et bundt med 7 tykke aks og et med 7 magre aks, i cirklen ved siden af står 7 fede køer og 7 magre køer. Heller ikke i denne fresko passer drømmenes rækkefølge med teksten i Bibelen. Faraos ses sidde i profil med fingeren i munden, og Josef står foran ham med højre arm rakt frem og peger op mod drømmene. Rafael har muligvis hentet inspiration til drømmeskildringerne i Lübeckbibelen fra 1494, hvor der er et træsnit, der viser Faraos, der ligger og drømmer.¹⁹ Faraos drømme er vist i 4 cirkler over ham med 7 tynde aks, 7 tykke aks, 7 fede køer og 7 magre køer. Dvs. at denne skildring, hvor der er cirkler om drømmene, er et mellemstadium mellem mosaikken i Baptisteriet i Firenze og freskerne i Rafaels Loggier. I Rafaels Loggier er der i det næste fag skildringer af Moses, der bliver fundet, og overgangen over Det Røde Hav. Altså tilsvarende rækkefølge som i Viborg. Noget, der kan underbygge tanken, at Joakim Skovgaard har kendt til Rafaels Loggier, er også, at der er stor lighed mellem hans skildring og guldkalven i freskerne med Moses og lovens tavler, og den, der findes i Rafaels Loggier; begge steder er den meget lille og står på en plint.

Joakim Skovgaard har også ladet sig inspirere af andre kunstnere til sine fresker med Josefs historie, og her kan særlig nævnes Nazarenerne. Det var en gruppe af unge, tyske kunstnere med Overbeck og Pforr i spidsen, som gjorde oprør mod undervisningen på Akademiet i Wien. I 1809 dannede de en orden kaldet Lukasbrødrene, opkaldt efter evangelisten Lukas, og de ville genopvække den religiøse kunst med forbillede i Rafaels tidlige malerier. De flyttede hurtigt til Rom, og Overbeck konverterede til katolicismen efter Pforrs død i 1811. Senere sluttede Peter Cornelius sig til gruppen. I Rom er Nazarenerne især kendt for to freskodekorationer, den ene i Casa Bartholdy, som i 1887 blev flyttet til Nationalgalleriet i Berlin, og den anden er freskodekorationerne i Casino Massimo nær Laterankirken.

Joakim Skovgaards fresker med Josefs historie kan sættes i forbindelse med de tilsvarende motiver, der oprindeligt var i Casa Bartholdy, da de har flere lighedspunkter. I 1815 ønskede den preussiske ambassadør i Rom Jacob Salomon Bartholdy at udsmykke et af værelserne i sin residens, hvor nu Bibliotheca Hertziana har til huse. Først ville han bare have en dekorativ ornamentalt udsmykning med

så kaldte grotesker, som ses i pompejanske huse, men Cornelius opdagede, at her var chancen for at male en figurativ monumental motivkreds, og emnet, der blev valgt, var Josefs historie.²⁰ Det var muligvis Overbeck, der fik ideen til det. Han havde d. 5. december 1811

Joakim Skovgaard (stående i midten) blandt sine medarbejdere under arbejdet i Domkirken.

skrevet i sin dagbog, at han havde læst i Bibelen og opdaget, at motivet, hvor Josef giver sig til kende for sine brødre, mere end noget andet var velegnet til at male, og at han før eller senere ønskede at udføre det.²¹ Overbeck har udført en tegning i 1815, der viser Josef, som står i fængslet og tyder drømmene, som er anbragt i cirkler.²⁰ Men det blev ikke Overbeck, som kom til at udføre det motiv han havde tænkt sig. I stedet blev det Peter Cornelius, som udførte »Josef, der giver sig til kende for brødrene«, og »Josef tolker Faraos drømme«. Overbeck malede »Josef der sælges af sine brødre«, og lunetten med »de syv magre år«. W. Schadow malede »Den blodplettede kjortel«, og »Josef tyder drømmene i fængslet«, Philip Veit malede lunetten med »de syv fede år« og fresken med »Josef og Potifars hustru«, og Franz Catel udførte felterne over dørene med landskaber.

Når man sammenligner Cornelius' fresker udført i 1816 med de to tilsvarende motiver af Josefs historie i Viborg Domkirke, er det tydeligt, at der er overensstemmelser mellem motiverne. I Peter Cornelius' skildring af »Josef der tyder Faraos drømme« sidder Faraos på en trone i midten i baggrunden i et italiensk renæssancemiljø med hånden for munden. Josef står til højre foran ham for foden af tronen med armene strakt frem og tæller på fingrene. Der er flere personer, der overværer scenen. Drømmene ses i cirkler i to vinduesåbninger svæve over landskabet. Drømmen i cirklen til venstre viser de syv fede køer og de syv magre køer, og drømmen i cirklen til højre viser de syv fede aks og de syv magre aks, dvs. modsat rækkefølge som i Rafaels Loggier. Men de to skildringer af drømmene med aksene er næsten ens. I fresken i Viborg Domkirke er motivet med »Josef der tyder Faraos drømme« meget forenklet i forhold til Cornelius'. Her er der kun to personer til stede og ikke mange udenoms detaljer. Josef står til venstre og rækker også armene frem og tæller på fingre. Det er sandsynligt, at Cornelius' freske er et direkte forbillede for den.

I Peter Cornelius' skildring af »Josef omfavner Benjamin og giver sig til kende overfor brødrene« er der ligheder med Joakim Skovgaards forarbejder til fresken i Viborg, hvor brødrene er i tæt omfavelse. Cornelius' motiv er set fra siden, og den nære kontakt mellem Josef og Benjamin peger hen på Joakim Skovgaards første udkast fra 1897, hvor der er et lignende stillingsmotiv. Det er bemærkelsesværdigt, at Peter Cornelius' første udkast til fresken, en blyantstegning i Albertina i Wien, viser Josef, der bøjer sig fremad, og Benjamin, der

hænger ham om halsen, og den har endnu mere lighed med Joakim Skovgaards projekt.²³

Spørgsmålet er, om Joakim Skovgaard har set Cornelius' fresker eller gengivelser af dem. Udsmykningen i Casa Bartholdy var epokegørende, da den genopvækkede den gamle freskotechnik, som var ved at være glempt. Da Joakim Skovgaard selv skulle til at male fresker, kan han muligvis i forbindelse med studier af teknik være blevet opmærksom på dem.

Constantin Hansen kan også have gjort ham opmærksom på dem, han udsmykkede Københavns Universitets vestibule med fresker med klassiske motiver, og på rejsen i 1835 så han Cornelius' karton til dommedagsfresken i Ludvigskirken i München.²⁴ Thorvaldsen stod i nær forbindelse med Nazarenerne og der er flere billeder af dem på Thorvaldsens Museum, bl.a. Kristi gravlæggelse fra 1815 af P. Cornelius og Maria og Jesusbarnet af J. F. Overbeck. J. L. Lund nåede kort før sin afrejse fra Rom i 1810 at hilse på Nazarenerne. Under sit senere ophold så han dem igen, og freskerne i Casa Bartholdy og Casino Massimo.²⁵ Han var i sine alterbilleder under indflydelse fra Nazarenerne. Da P. C. Skovgaard, Joakim Skovgaards far, gik på Kunstakademiet i København, havde han J. L. Lund til professor. P. C. Skovgaards ven kunsthistorikeren N. L. Høyen havde på sin rejse til Italien set freskerne i Casa Bartholdy i Rom i 1824 og skrevet begejstret derom til sin forlovede Edele Birgitte.²⁶ Da Høyen og P. C. Skovgaard var i Rom sammen på deres rejse i 1854-55, har Høyen sikkert vist dem frem for ham. Da P. C. Skovgaard var i Rom i 1869 står der ikke noget om i hans notesbog, at han har set freskerne.²⁷ Men Joakim Skovgaard kan måske alligevel gennem faderen have hørt om dem. Joakim Skovgaard kan have set dem, da han første gang var i Rom i 1882. Senere kan han måske have set dem i Berlin.

Man kan gå på opdagelse i freskerne i Viborg Domkirke og på langfart i kunsthistorien, motivernes rigdom inspirerer til at tage fat.

Noter

1. Jens Vellev: Joakim Skovgaards fresco-malerier i Viborg Domkirke. Viborg 1987. Henviisning til skriftstederne p. 42 og fotografier af freskerne nr. 18 og 19.
2. Kobberstiksamlingen, Danske tegninger, Joakim Skovgaard inv. nr. 6b3. Denne akvarel er gengivet i Karl Madsen og M. Mackeprang: Viborg Domkirke. 1909, p. 16.
3. Kobberstiksamlingen, Danske tegninger, Joakim Skovgaard inv. nr. 6b1. På Den Hirschsprungske samling er kat. nr. 1785 Femte billede i nordre sideskib. Josef udtyder Faraos drømme – han modtager sine brødre. Helhedsbillede i 1/3 størrelse ikke betegnet. Farvelagt tegning. Emil Hanover: Fortegnelse over Den Hirschsprungske Samling udgivet 1911.
4. Skovgaard Museet inv. nr. 12.463 ikke signeret eller dateret. H. Ditzel: Joakim Skovgaards allerførste tanker om udsmykningen af Viborg Domkirke. MIV I 1971 p. 64.
5. Planen findes på Skovgaard Museet og er gengivet i Jens Vellev: Joakim Skovgaards fresco-malerier i Viborg Domkirke på bagflappen.
6. Bibelske billeder af Joakim Skovgaard med tekst af Holger Begtrup. København 1925 p. 63.
7. Kobberstiksamlingen skitsebog inv. nr. 1977-254 p. 36.
8. Kobberstiksamlingen Joakim Skovgaards skitsebog inv. nr. 1977-254 p. 7 øverst.
9. Bibelske billeder p. 69.
10. Kobberstiksamlingen, Joakim Skovgaards skitsebog inv. nr. 1977-254 p. 39.
11. Kobberstiksamlingen, Joakim Skovgaards skitsebog inv. nr. 1977-254 p. 7.
12. Joakim Skovgaards billeder i Viborg Domkirke 1915 p. 43.
13. Joakim Skovgaards billeder i Viborg Domkirke 1915 p. 78.
14. Tilskueren I 1916 p. 315.
15. Joakim Skovgaard: Om billederne i Viborg Domkirke. Viborg 1956, oprindelig holdt som foredrag i 1907.
16. E. Panofsky: Renaissance and Renascences in Western Art. London 1970 fig. 97.
17. Karen Ascani, Det danske Institut i Rom takkes for at skaffe mig adgang til at se freskerne i Vatikanet.
18. Michelangelo and Raphael in the Vatican. Special Edition for the Museums and Papal Galleries. u.å. p. 198-199.
19. Nicole Dacos: Le Loggie di Raffaello. 1986 tavola CL fig. 16.
20. Keith Andrews: The Nazarenes. Oxford 1964 p. 34.
21. Alfred Kuhn: Peter Cornelius und die geistigen Strömungen seiner Zeit. Berlin 1921 p. 117.
22. Georg Heise: Overbeck und sein Kreis. München 1928 fig. 22.
23. Keith Andrews: The Nazarenes plate 79b.
24. H. P. Rohde: En guldaldermaler i Italien. København 1977 p. 31 og 213.
25. Hannemarie Ragn Jensen: Ein dänischer Nazarener, J. L. Lunds Altargemälde. Hafnia 1978 p. 87.
26. Erik Drigsdahl: N. L. Høyen i Italien. 1974 p. 74.
27. P. C. Skovgaards notesbog nr. 135, Skovgaard Museet.

Nina Dahlmann Olsen, f. 1945. Mag.art. i kunsthistorie, har bl.a. arbejdet på Skovgaardmuseet og skrevet om Skovgaard-familien, bl.a. »Seks valgmenighedskirker af Andreas og Ivar Bentsen med udsmykninger af Joakim og Niels Skovgaard, i: *Architectura VIII* (1986), foruden talrige andre artikler om arkitektur og kunst. Adresse: Elmevej 6, lejlighed 4, 7600 Struer.

Jord og mennesker i Vorde Fiskbæk og Romlund sogne 1688- 1800.

2. *Fiskbæk sogn*

Matriklen 1688

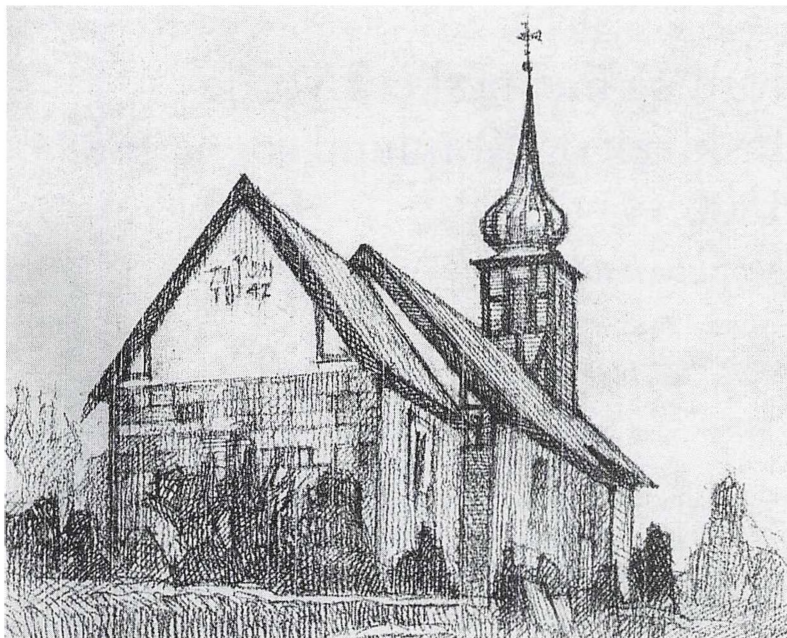
Fiskbæk sogn bestod i 1688 af Fiskbæk og Wormstrup byer i den vestlige og Rogenstrup i den østlige del af sognet. Dertil kom de to enestegårde Øregård og Løgstrupgård i den nordlige og den tidligere Knudslund i den vestlige del af sognet. Knudslund var i 1688 kun en øde og nedbrudt byggeplads, hvor jorden blev drevet af gårdene i Wormstrup.

Hele Fiskbæk sogn var vurderet og skyldsæt til 60 tdr. hrtk., 4 skp., 2 fjk. og 1 alb. hertil kom mølleskylden på 3 tdr., 1 skp. og 2 fjk. Her boede i 1688 22 gårdmænd med deres husstande (2 gårde var ubeboede) og 7 husmænd uden jord.¹

Fiskbæk by

I Fiskbæk by var der i vurderingssammenhæng 10 gårde, men 2 af dem var delt i 2 halvdele, så der var i alt 12 gårde i byen. Beboerne var alle fæstere, dvs. de drev gårdene uden at eje dem. Kongen var den største lodsejer i byen, da han ejede 6 gårde. Efter ryttergodsindretningen fra 1670 hørte krongodset i Hald amt og dermed også kongens 6 gårde i Fiskbæk under det 5. jyske rytterdistrikt. Det medførte, at fæsternes afgifter blev anvendt til at udruste og lønne rytterne under 5. jyske regiment.

Den næststørste lodsejer i Fiskbæk var stiftsprovstiet i Viborg, der ejede 3 gårde i byen. Afgiften fra disse gårde blev anvendt til aflønning af stiftsprovsten. Desuden havde konrektoratet ved Viborg latinskole også en gård i Fiskbæk. En gård ejedes af en privat mand i Viborg, men stod uden beboer i 1688. Kun en gård i byen hørte under Tårupgård og dermed et samlet gods. Ejendomsstrukturen i Fiskbæk er således delvis betinget af stiftsbyens nærhed.

Fiskbæk kirke. Tegnet af Johs. Bæch 1974.

Gårdenes størrelse varierede meget – fra 1 til 4 tdr. hrtk. De fleste var vurderet til godt 2 tdr., mens den ene ryttergård og stiftsprovstens ene gård var på godt 4 tdr.

Rogenstrup

Også alle beboerne i Rogenstrup var fæstere. Alle 7 gårde tilhørte på en nær kongen og dermed det 5. jyske rytterregiment ligesom halvdel af Fiskbæk by. Halvdelen af den ene gård i Rogenstrup tilhørte dog godset Sødal. I Rogenstrup lå hartkornsvurderingen mellem 3 og 2 tdr. pr. gård, bortset fra den enhed på $1\frac{1}{2}$ td. hrtk., der var fordelt mellem 3 brugere.

Wormstrup

Wormstrup i sognets vestlige del blev også betegnet som en by i matriklen 1688, selvom den kun bestod af 2 fæstegårde. Den ene på godt 5 tdr. hrtk. tilhørte godsejer Axel Mogensen Sehested til Nør-

agergård og den anden på godt 3 tdr. hrtk. hørte under ryttergodset. Det var altså to ret store gårde, der lå ude i Wormstrup.

Enestegårde

Endelig var der de to enestegårde, Ørregård og Løgstrupgård, som begge hørte under Tårupgård. Ørregård var vurderet til 8 tdr. hrtk. Sammen med den blev desuden drevet Fiskbæk mølle, som lå tæt ved gården og var skyldsats til 3 tdr. mølleskyld. Løgstrupgård (eller som det staves i matriklen 1688 Lyxdorpgaard) var på 5 tdr. 6 skp.

Fra ryttergods til privatgods

Kunne Fiskbæk sogn opretholde sin status som kron- og stiftelsesgods? Eller sagt på en anden måde, kunne det fortsat efter 1688 holde sig fri af de store private godser, med alt hvad det indebar af fordele og ulemper?

De gårde i Fiskbæk by, der hørte under stiftsprovsten og latinskolen, fortsatte som stiftelsesgods. Det er tidligere under Romlund sogn blevet omtalt, hvorledes Jens Seerup på Hald på kongens vegne solgte ud af det fjernere gods for at samle større enheder af krongods i Jylland omkring Silkeborg og Kolding. Denne godskoncentration fik også betydning for ryttergodset i Fiskbæk, Rogenstrup og Wormstrup. I første omgang blev det i årene mellem 1717 og 1721 solgt til forskellige borgere i Viborg på følgende vis:

Konsumtionsforpagter Mogens Lassen købte en gård i Fiskbæk og det øde byggested i Knudslund. Den nyudnævnte landsdommer Chr. Moinichen købte to gårde i byen og købmand Hans Knudsen Ravn købte de to store gårde ude i Wormstrup. (Kronen havde kun ejet den ene i 1688, så den må have overtaget den anden engang mellem 1688 og 1717). Landsdommeren købte desuden i 1721, efter han var flyttet til København, 3 gårde af ryttergodset i Fiskbæk by, herunder gård nr. 4, kaldet Snabe, som på det tidspunkt var på 4½ td. hrtk.

I Rogenstrup havde samme landsdommer købt 2 ødegårde og 2 huse. Også Albret Cordtsen, borger i Viborg, købte 2 halvgårde i Rogenstrup af ryttergodset. Kun én godsejer med en samlet hovedgård kastede sig ud i købet af ryttergods i Fiskbæk sogn. Det var godsejer Rosenørn til Hersomgård, som i 1717 købte gård nr. 2 i Rogenstrup. Den lå ganske vist langt fra Hersom, men måske havde han i sinde at bruge den i et mageskifte engang i fremtiden.²

Disse handler viser således, at Fiskbæk sogn i højeste grad havde de formuende Viborgborgeres interesse. Det var godt at sætte penge i jord, der ikke lå for langt borte.

Ikke mindst landsdommer Moinichen var ihærdig, men han havde også købt jord op i hele Vesthimmerland. Han fik dog andre interesser, da han slog sig til ro som deputeret i Rentekammeret i København og senere blev oversekretær i Danske Kancelli. Da Frederik IV døde i 1730, blev han afskediget fra alle sine embeder uden pension, ligesom han blev pålagt ikke at komme den nye konge for øje. Desuden skulle han tilbagebetale en del af de penge, man mente, han havde tilranet sig. Det var ikke ualmindeligt, at de øverste embedsmænd blev skiftet ud efter et tronskifte, men sjældent med så stort et rabalder. Fiskbæk havde således haft en kort berøring med en af Danmarks højeste embedsmænd på hans vej op i systemet.³

Det varede dog ikke længe, inden det tidligere ryttergods i Fiskbæk sogn igen blev samlet på en hånd. Det blev opkøbt af Jørgen Seerup, der fra Hald hovedgård mellem 1720 og 1726 var i færd med at opbygge Boller som en ny lille hovedgård med fæstegods til. Ud fra dette mål måtte Fiskbæk være yderst interessant. Det lå for det første så tæt ved Boller, at fæsterne sagtens kunne gøre hoveri. For det andet var det lettere at opkøbe strøgods fra enkelte ejere end gods, der gennem længere tid havde været en del af et samlet godskompleks. Tårupgård gav f.eks. ikke slip på sin ene gård i Fiskbæk og de to enestegårde, Ørregård og Løgstrupgård. Det samme gjaldt latinskolen og stiftsprovstiet i Viborg, som også begge holdt fast ved deres gårde i Fiskbæk.

Fæsteforhold i Fiskbæk

Bollers opkøb i Fiskbæk medførte, at der blev stor ulighed mellem fæsterne i byen. Latinskolens ene fæster, domprovstiets tre fæstere og endog Tårupgårds fæstere var fritaget for hoveri. Dog skulle hver af domprovstiets bønder køre 4 læs skudtørv og 4 læs hedetørv ind til Viborg til domprovsten. Derved fik han løst et transportproblem. De fire fæstere under Boller var ikke fritaget for hoveri, selv om det sammenlignet med hoveribyrden på landet som helhed ikke var mange hovdage, de skulle yde.⁴ (Se artiklen om Romlund sogn i Fra Viborg Amt 1991). Det ville være interessant, om det havde været muligt at sammenligne de økonomiske forhold mellem de tre typer af fæstebønder i Fiskbæk. Hvordan så det ud inden dørene hos dem? Det

Høstbillederne er fra en fransk tidebog fra det 15. århundrede i Keble College, Oxford, men kan godt illustrere dansk landbrug for 200 år siden.

er desværre ikke muligt, da der ikke er bevaret skifter i de respektive godsarkiver.

Gårdene i Fiskbæk by var af forskellig størrelse i det 18. århundrede: Fem var vurderet til 2 tdr. hrtk. og et par skæpper, tre til godt 1 td. hrtk., og en til godt en halv skæppe. Af de fem største hørte Laurs Pedersen i 1769 under Tårupgård, men selv om han ikke som de andre

skulle yde hoveri, betalte han alligevel kun 4 rdl. i landgilde om året. Laust Jensen Møller skulle af sine 2 tdr., 3 skp., 2 fj., 2 alb. betale 6 rdl. 54 sk. og Niels Christensen Snabe af 2 tdr., 2 sk. betale 5 rdl. 32 sk. til Boller om året.⁵

En oversigt over Fiskbæk bys fæstere og ejere fra 1791 viser, at Tårupgårds fæster ud over Tårupgårds andel i Fiskbæk også havde 5 skp. jord i fæste, som tilhørte Boller. Det samme gjaldt den ene af stiftsprovstiets tre fæstebønder. Latinskolen havde stadig som i 1688 en fæstegård i byen.⁶

Markdrift i Fiskbæk

Fiskbæk bys markjorder var inddelt i 9 marker eller indtægter, som det kaldtes, da en mark blev indtaget under drift hvert år, mens en anden blev lagt i hvile. De 5 marker blev tilsået, mens 4 hvilede. Der var således et 9 årigt sædskifte. Kreaturerne åd den naturlige vækst på disse marker i hvile, uden der blev sået nogen form for græs eller kløverfrø. Denne driftsform kaldes græsmarksbrug. Forvalteren på Tårupgård beskrev i 1769 jorden til gårdene i Fiskbæk således:

»Den halve part middelmådig sand med sten og grus. Resten slet sand med grus«.

I 1785 indberettede den daværende forvalter til Rentekammeret, at der ingen skov var til byerne under Tårupgård, »da denne egns jorder ej er dertil«.⁷

På Boller havde forpagteren en noget mere positiv vurdering af den samme jord:

»De tvende parter er sandig og sten. Den tredie part er muld med leer beblandet«.

Som tidligere beskrevet byggede jordfordelingen før udskiftningen på den grundopfattelse, at hver bonde skulle have andel i både den gode og den dårlige jord. Derfor skyldes den forskellige opfattelse af Fiskbæk markjord ikke, at Tårupgårds ene fæstebonde Laurs Knudsen havde ringere jord end de øvrige bønder i byen.

Wormstrup eller Melgård

Ude i Wormstrup var de to gårde i matriklen 1688 blevet til tre, idet den ene på 5 tdr. hrtk. 3 skp. var blevet delt i to lige store gårde med hver 2 tdr. 4 skp. 1 fj. og ½ alb. Det må være sket mellem 1717 og 1769, formentlig efter de var kommet under Boller. Måske var det ved samme lejlighed, de fik navneforandring til Melgård. En tid lang

nævnes de under begge betegnelser: I 1769 Wormstrup eller Melgård kaldet. I 1773 Melgård i Wormstrup. Desuden havde de to gårde fæstet $\frac{1}{3}$ af Knudslund, som nu også tilhørte Boller og allerede i 1688 som tidligere omtalt var blevet betegnet som en nedbrudt og øde byggeplads. Den sidste trediedel var fæstet af Vestergård. Både Jens Christensen og Søren Christensen i de to gårde var fæstere under Boller og ydede også hoveri hertil. Afstanden fra Melgård til Boller var da også kun en fjerding vej. Dette hoveri blev i 1773 opgivet til 3 dage i høst, 3 dage i pløjetiden for hver af dem. Desuden betalte de 6 rdl. 64 sk. i landgilde. Jorden til disse to gårde blev karakteriseret præcis som jorden i Fiskbæk af forpagteren på Boller.

Den anden af de to oprindelige gårde i Wormstrup blev ikke delt og fik heller ikke del i det nye navn Melgård. Derimod blev den nu kaldt Vestergård. At det virkelig er samme gård som den ene af de to Wormstrupgårde i 1688, der havde hørt under ryttergodset, ses af hartkornsangivelsen på 3 tdr. 3 skp. 3 fj. 0 alb. Christian Jensen, som boede på Vestergård i 1769, var fæster under Hald gods. Han havde som tidligere omtalt også fæstet $\frac{1}{3}$ af Knudslund fra Boller gods og var således fæster under to godser – en konstruktion der altså også var mulig i det gamle landbosamfund. Da han havde $1\frac{1}{2}$ mil til Hald, ydede han intet hoveri, men betalte 8 rdl. i landgilde om året. Vestergårds jord fik en betydelig bedre karakteristik af godsforvalteren på Hald end de øvrige gårde i Fiskbæk sogn:

»Marken temmelig god muld, men det ligger noget sirt«.

Ørregård

Den store Ørregård på 8 tdr. hrtk. hørte under Tårupgård, men blev benyttet som bolig for godsforvalteren her – og drevet af ham. Det gav ingen problemer i forhold til bønderne i Fiskbæk, da der intet fællesskab var mellem byen og Ørregård. Ørregård var en enestegård eller som det kaldes i indberetningen fra 1795: »Eendeels gård«. Den havde alle sine jorder, engen og heden »indskellet med gråb«, dvs. skellet til Fiskbæk var markeret med grøfter. Forvalteren karakteriserede i 1769 jordens bonitet som:

»Kold hedegrus og slet sand«.

Gården blev drevet i 10 års indtægter, således at halvdelen blev drevet og halvdelen lå i hvile hvert år.

Løgstrupgård

Forholdet mellem Løgstrupgård, der også hørte til Tårupgård, og Fiskbæk var helt anderledes. Her lå størstedelen af agerjorden og heden i fællesskab mellem gården og byen. Tårupgård anførte dog 10 indtægter for Løgstrupgård med samme driftsform og karakteristik af jorden som for Ørregård. Også Frederik Jacobsen på Løgstrupgård var fri for hoveri til Tårupgård, men han skulle dog forrette 4-5 rejser om året på 4-5 mil hver for godset.

Rogenstrup

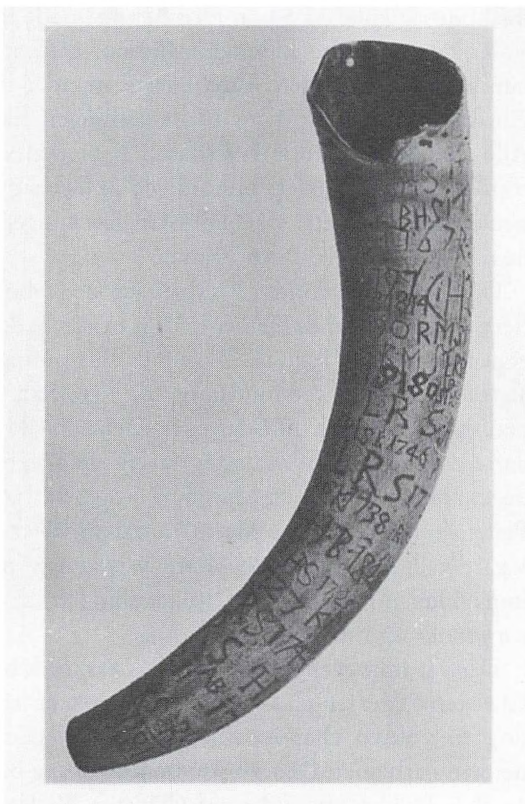
Rogenstrup havde delt skæbne med størstedelen af Fiskbæk og Romlund i 1720erne og var blevet fæstegods under Boller. Der var i forhold til matriklen 1688 sket en omfordeling af byens jord, da kun den første gård i byen i 1769 havde samme hartkorn som i 1688. Derefter fulgte to gårde med 2 tdr. 6 skp. 2¼ alb. og de to sidste med 1 td. 2 skp. 3 fj. 1¼ alb. Desuden var der tre huse i byen, hvor Niels Nielsen Snabe boede i det ene. Fæstegårdenes landgilde varierede fra 8 rdl. fra Mads Christensen i den største af gårdene, 7 rdl. 32 sk. fra Hans Pedersen og Anders Madsen og til 3 rdl. 16 sk. fra de to mindste gårde, hvor Søren Pedersen Holdergård og Anders Pedersen boede. De ydede alle hoveri til Boller, som kun lå ½ mil borte. Husfolkene betalte godt 1 rdl. i husafgift om året. Det gjaldt derimod ikke Niels Svendsens enke, Kirsten Laursdatter, der var fritaget, så længe hendes børn var »uopføde« – altså små. En godsejer kunne altså udmærket tage sociale hensyn, selv om han naturligvis også var indstillet på at få størst muligt udbytte ud af sit gods.

Rogenstrups markjord blev drevet i 10 års gjøder, der er et andet ord for indtægt. Forpagteren på Boller beskrev i 1769 jordens bonitet således:

»Marken er alt sandig og stenet«.

Hverken for Fiskbæk eller Rogenstrup er der bevaret vedtægter for landsbyfællesskabets funktion. Så vi ved f.eks. ikke, om der i Rogenstrup har været samme ligestilling mellem fæstegårdmænd – og husmænd som i Romlund. Vi ved heller ikke, hvilke straffeforanstillinger der gjaldt for overtrædelse af fællesskabets regler. Men både i Fiskbæk og Rogenstrup blev jorden drevet i et fælles driftssystem.

*Oldermændene i
landsbyen har ridset
deres navne i hornet
fra 1720 til 1830.
Axel Steensberg:
Dagligt liv i
Danmark 1720-1790
(1971).*

Beboere i Fiskbæk i 1787

Vi ved fra folketællingen 1787, hvem der boede i Fiskbæk sogn. Der var i alt 146 personer, 64 mænd og 82 kvinder. Heraf boede de 59 i Fiskbæk by. Her var der 12 husstande, hvor familieoverhovedet i ni tilfælde var bonde- og gårdbeboer og i tre tilfælde husmand. Som tidligere omtalt ved vi andre steder fra, at alle var fæstere. Den ene af husmændene, Jens Jensen, tjente også til livets ophold som væver. Han var 36 år gammel og gift anden gang med Mette Christensdatter på 42 år. Det var derimod hendes første ægteskab. I huset hos dem boede hans moder på 69 år, hans 9-årige søn Jens af første ægteskab og deres fælles barn Anders på 7 år.

En husstand i Fiskbæk var anderledes sammensat end de øvrige. Husstandsoverhovedet var her Anne Iversdatter, der betegnedes som

huskone og enke på 54 år. Hos hende boede fire kvinder, en enke på 60 år og tre ugifte kvinder i 40erne. De var tilsyneladende ikke i familie med hinanden. Den eneste mand i huset var den 53-årige Christen Mikkelsen, som i folketællingen fik prædikatet vanvittig. Alle i huset hos Anne Iversdatter betegnedes som fattige. Har hun som enke tjent til livets ophold ved at tage sig af de andre fem personer, sådan at huset i virkeligheden har fungeret som en slags fattighus? Der var ingen børn i huset.

Ud af de 59 personer i Fiskbæk var de 23 børn. Det var forholdsvis flere end i Romlund. Det var pålagt præsten, der affattede folketællingen, nøje at gøre rede for børnenes afstamning – var de fra 1. eller 2. ægteskab eller måske født uden for ægteskab. Hos Jacob Poulsen og hans kone Maren Knudsdatter boede den 9-årige Ingeborg Christensdatter, som var Marens datter »avlet uden ægteskab«. Sammen havde de småpigerne Inger og Maren på 5 og 2 år. Hos gårdbeboer Christen Pedersen og hans kone Mette Christensdatter måtte præsten give op. I gården hos dem boede Mette Wistidatter på 6 år. Men hvem var hun? Han noterede blot i folketællingen, at hun var et »hittebarn, som fader og moder har forladt«.

Der var ikke mange tjenestefolk i Fiskbæk by. Det var et særsyn, at Christen Pedersen på 40 år havde en voksen karl på 21 år. Flere havde dog en voksen eller næsten voksen søn eller datter hjemme til at deltage i arbejdet. Den yngste tjenestedreng boede hos Jens Pedersen og Else Jacobsdatter; det var Christen Nielsen på kun 8 år.

Aftægtsfolk

Den eneste husstand i Fiskbæk by med en aftægtskone var hos den tidligere omtalte væver Jens Jensen, hvor hans moder Karen Larsdatter boede i huset hos sønnen og svigerdatteren. Alle de andre familier i byen bestod kun af to generationer og ikke, som det tidligere så ofte er blevet fremhævet som det almindelige for perioden, af en tre-generationers husstand.

Et sådant system kunne ellers ud over den almindelige familiemæssige forsørgelse benyttes til at klare generationsskiftet på en fæstegård. Da Mikkel Christensen Skals i 1772 måtte opgive fæstet af sin gård på 2 tdr. 3 skp. hrtk. i Fiskbæk, bestemte stiftprovsten som ejer af fæstegården, at den nye fæster Christen Christensen skulle tage Mikkel på aftægt. Punkt 3 i hans fæstebrev pålagde ham:

»at han giver den gamle mand sin nødtørftige pleje og underholdning, så længe han lever, og i alle måder omgås ham kærlig som en gammel fader«.

Stiftsprovst Vilh. Adolf Worsøe vidste dog noget om, at hverdagen kunne se anderledes ud end de smukke hensigter i et fæstebrev. Derfor blev der taget følgende forholdsregler i fæstebrevet:

»Skulle det ske, at fornævnte gamle mand Mikkel Christensen Skaltz for hans omgangs skyld kunne synes ej at ville blive hos ham, skal Christen Christensen, som nu tiltræder gården, give ham 1 skæppe land i hver års gjøde og samme dyrke og behandle for ham som sit eget, lige som han og, om så er, skal give ham to får«.

Aftægten skulle altså bestå i kost og logi hos den nye fæster. Men hvis den gamle Mikkel ikke var tilfreds – og afgørelsen var hans – skulle han i stedet have afgrøden af 5 skæpper jord (driftsformen var jo som omtalt tilsåning af 5 marker hvert år) og to får.⁸

Enken Mette Christensdatter

Ude på Vestergård sad den 62-årige Johanne Madsdatter som aftægtskone hos Christen Jensen. De var heller ikke i familie med hinanden. Hun benævnes som formandens kone. Dvs. forsørgelsen af hende havde også været en af betingelserne for, at Christen Jensen kunne fæste sin gård fra Hald gods. Aftægt var en tidsbestemt ydelse, der kunne blive meget langvarig. Fæsteprotokollerne er ikke bevaret fra Hald, men vi ved fra hoveriindberetningerne, at Christen Jensen allerede i 1769 var fæster på Vestergård. Og Johanne Madsdatter var som omtalt kun 62 år gammel her i 1787, så hun kunne leve længe endnu.

I Fiskbæk har vi kildemateriale til at komme inden for hos Mette Christensdatter. Hun havde været gift anden gang med enkemanden Christen Pedersen Søndergård, som døde i 1796. De havde ingen børn sammen, men han havde fra sit tidligere ægteskab tre voksne børn, der boede henholdsvis i Kirkebæk, Vinge og Grindsted.

Der blev dog ikke noget for dem at arve, efter at begravelsesomkostningerne var betalt. Enken overtog bohavet, som bestod af et egebord med åben fod, tre faste bænke, den obligatoriske hylde over husfaderens plads, en halmstol og to gamle skamler. I stuen var der også et gammelt halvt sengested af fyrretræ med hvergarnsomhæng omkring. Dyner og puder i sengestedet noteredes omhyggeligt, men

der blev også gjort opmærksom på, at der kun var lidt fyld i puderne. Mads-kabet var gammelt og råddent uden lås. Der stod også den u-undværlige spinderok i stuen og diverse tønder og kar. Alt dette har sikkert fulgt huset eller Mette gennem hendes ægteskaber.

Men også Christen Pedersens tøj – hans gangklæder som det kaldtes – blev omhyggeligt opregnet: En gammel blå vadmelskjol (dvs. en lang jakke), en vadmelsstrøje, tre par gamle bukser, et par blå strømper, et par strømper uden fødder, en gammel hat, et hatslag og en hue. To gamle blågarnsskjorter og et par gamle træsko. Måske var alle ejendelene virkelig gamle, men betegnelsen skulle også forsvare de lave vurderingspriser, så der dog kunne blive noget tilbage til enken, så hun kunne eksistere efter den anden mands død.⁹

Snabegård

I 1797 blev der i forbindelse med optagelse af lån til Snabegårds selvejkøb foretaget en vurdering af gårdens løsøre, indbo og udbo som det kaldes. Det giver os mulighed for at se inden for på Snabegård i 1797. I stuen var der den sædvanlige bænkekrog med et aflangt fyrrebord, et lille hængeskab og to halve sengesteder. Men der var også en stor egekiste med låg og nøgle, en bilægger kakkellovn af jern og et visestueværk (altså et ur).

Ude i stalden stod der fire heste, fire køer – (1 gråbroget, 1 sort, 1 sortbroget, 1 grå) – en kvie, to kalve og 14 får. Vi får også at vide, hvilke redskaber der hørte til gården: to beslagne vogne med tilbehør, en plov med jern, en harve, en høle, en lyngle, to jerngrebe, en spade, en økse, en fork, en hakkelseskiste med kniv, plejle, river og kasteskivle. Det hele blev vurderet til 146 rdl.¹⁰

Beboere i Rogenstrup i 1787

I Rogenstrup boede der i 1787 45 mennesker. De fem husstandsoverhoveder var bønder og gårdbeboere. I den første gård levede Anders Pedersen på 57 år i sit tredje ægteskab og havde en voksen søn til hjælp med landbrugsarbejdet. I to af de andre gårde boede enkemænd med voksne ugifte børn til hjælp. På den fjerde gård sad den 34-årige Mads Andersen som fæster. Han var ikke gift, men hans gamle forældre boede stadig på gården lige som hans broder og søster på henholdsvis 22 og 30 år. På den sidste gård i byen var der derimod unge folk med fire børn i alderen fra 1 til 7 år, så det var godt, husbondens

Ulstrup-stuen på Nationalmuseet. Røsnæs, Ars herred, Holbæk amt. Nationalmuseet fot.

moder på 74 år boede hos dem. Rogenstrup var således midt i et generationsskifte i 1787.

Anders Pedersens gård

Vi ved, hvordan Anders Pedersens gård så ud i 1796, for da skulle han have den vurderet for at få den brandforsikret i den almindelige

brandforsikringskasse for landbygninger, der var blevet oprettet i 1792. Det var en tre-længet gård med stuehuset mod syd og gavlene øst/vest. Det var på 9 fag med egetømmer forneden, men fyr foroven. Der var naturligtvis klinede vægge, og huset var tækket med strå. Klinede vægge var betegnelsen for udfyldningen med ler mellem to stolper. Først blev der opsat et tæt skelet af lodrette stave, som siden blev udfyldt med ættet ler fra begge sider. Leret var på denne egn ofte blandet med halm.

Stuehuset var indrettet med en stue på tre fag i den vestlige ende. Det var storstuen, hvor der var tre vinduer. Midt i huset lagde køkken og bryggers beslag på tre fag. Her fandtes ovn og skorsten. Almindeligvis var der ingen skorstenspiber på skorstenene, men røgen drev ud gennem et hul i taget, kaldet lyren. I den østlige ende af stuehuset var der en lille stue på to fag, men med fire vinduer, og et lille kammer på kun et fag.

Modsat stuehuset – altså mod nord – lå stalden, eller fæ- og fårehuset, som den også kaldtes. Her var der også plads til vognen. Hele huset var på 8½ fag. Laden på 10 fag indbefattede også tærskeloen og lå mod vest. Også de to udhuse var opført af ege- og fyrretømmer med klinede vægge og stråtag.

De tre huse har formodentlig ikke været sammenbyggede. Vi ved fra nogle indberetninger fra forpagteren på Boller i 1789, at der almindeligvis var så stor afstand mellem husene, at der kunne køre en vogn mellem dem. Havde Anders Pedersens gård på dette punkt adskilt sig fra den almindelige byggemåde, var det blevet bemærket i taksationen, fordi en sammenbygning ville have forøget brandfaren.

I samme indberetning gjorde forpagteren på Boller, som Rogenstrup som omtalt hørte under, opmærksom på vanskeligheden ved at få tømmer til byggeriet, da det var en skovfattig egn. Derfor, skrev han, var der i almindelighed kun anvendt fyrretømmer i bøndernes huse. Det gjaldt altså ikke, kan vi se, hos Anders Pedersen i Rogenstrup. At hans gård havde egetømmer forneden, kunne måske tyde på, at det var ældre bygninger. Det skrev forvalteren på Hald i hvert fald i sin indberetning som forklaring på det egetømmer, der stadig kunne findes i bøndergårdene under Hald gods. Ifølge den almindelige byggeskik på egnen var der ingen fodstykker under stolperne, som stod direkte på kampesten.

Alle bygninger hos Anders Pedersen blev i 1796 vurderet til 350 rdl., hvoraf stuehuset tegnede sig for de 180 rdl.¹¹

Husmænd i Rogenstrup i 1787

I det ene af de fem huse i Rogenstrup boede husmand Jens Christensen, der tillige var skrædder. I et andet hus blev der noteret ud for Niels Nielsen, at han var krøbling og almisselem, dvs. han kunne ikke klare sig uden økonomisk hjælp fra andre. Bodil Nielsdatter boede også i et hus for sig selv og blev derfor betegnet som huskone. Hun var enke på 70 år og havde sine børnebørn Birthe og Johanne hos sig. De var »avlet uden ægteskab«, som det hed, og var 10 og 7 år gamle i 1787.

Også den 80-årige mand i det sidste hus havde en særlig historie bag sig. Han hed Christen Schreiner og i folketællingen noteredes det kort ud for ham: Har været degn. Schreiner havde startet sin akademiske løbebane på latinskolen i Aalborg, hvor han havde gået i 8 år. Men først efter at have gået på latinskolen i Viborg i 3-4 år blev han student i 1737. Men en gammel student på ca. 30 år kunne alene af økonomiske grunde ikke tænke på at studere i København den gang. Til alt held havde degnen i Låstrup en datter, som han overtog et år senere sammen med degnekaldet.

Det gik ikke godt for ham som degn. Han forsømte skolen og mødte beruset op i kirken i Låstrup. Han måtte derfor trække sig tilbage i 1750, men som begrundelse blev dog heldigvis anført »svage øjne«. Så kunne han nemlig godt senere få et skoleholderembede igen. Det fik han først i Dollerup og senere i Louns. Som skoleholder havde han ingen funktioner i kirken. I 1787 var han altså endt her i Rogenstrup med sin anden kone. Han døde først i 1795 som en meget gammel mand – 88 år. Hans kone kom derefter på Gråbrødre Hospital inde i Viborg, hvor hun døde år 1800. Det var nok kun en afløser, de Rogenstrup folk gennem Christian Schreiner så af den lærde verden.¹²

Enestegårdene i 1787

Det var naturligt nok de store enestegårde i sognet, der kunne opvise de fleste tjenestefolk i folketællingen 1787. Ude på den ene Melgård havde de både en voksen tjenestepige og en dreng. Men på den anden havde de ingen af delene. Derimod boede husbondens moder på 66 år stadig på gården og kunne hjælpe til.

På Løgstrupgård hed den nye husbond Ole Clemendsen. Han havde overtaget både fæstegård og kone efter Frederik Jacobsens død i

1783. Konen hed Maren Pedersdatter og var 43 år gammel i 1787, mens Ole kun var 37 år. De havde sammen en lille pige Maren på 1 år. På gården boede også de fire store piger fra Marens ægteskab med Frederik: Kirstine (20 år), Anne (10 år), Lisbeth (8 år) og Mette Marie (6 år). De havde også både en tjenestekarl på 19 år og en pige på 23 år, så de var altså ni i alt på Løgstrupgård i 1787. Det var, inden den blev delt i Over og Neder Løgstrup i 1840.

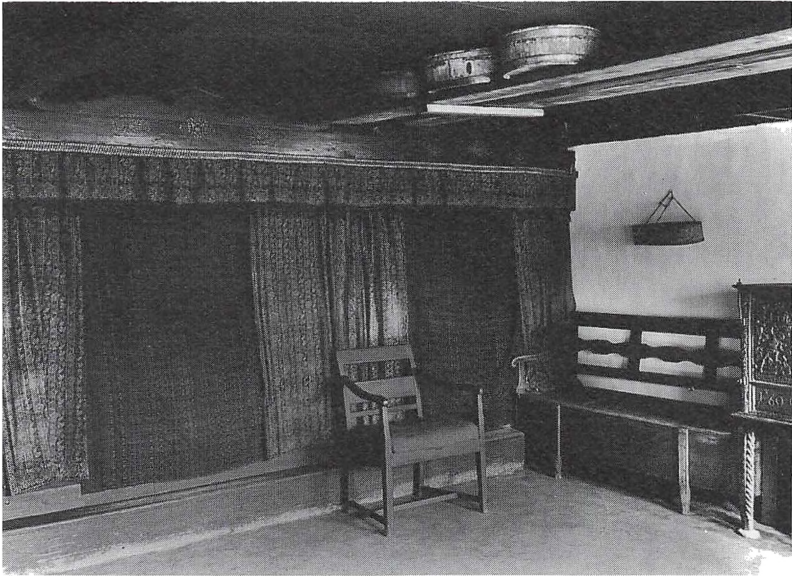
Den store Ørregård skilte sig på mange måder ud fra det øvrige sogn. Nok var den fæstegård under Tårupgård, men den blev som tidligere omtalt benyttet som tjenestebolig for godsforvalteren på hovedgården. Han hed i 1787 Bendix Kop og var 39 år gammel. Han og hans kone Hedvig Rønning, 41 år, havde ingen børn – i hvert fald boede de ikke hjemme. I stedet boede hendes ugifte søster Bodil og hendes lille brodersøn Niels på 5 år hos dem. Som følge af forvalter-tjenestens administrative arbejde havde Bendix Kop en skriverdreng. Det kaldtes han, selv om han som Christen Madsen i 1787 var 23 år gammel. Til gårdens drift var der udover en 28-årig avlskarl ansat tre andre karle, en møllersvend Søren Frederiksen på 41 år og to voksne piger på 31 og 24 år. I alt var de tolv mennesker på Ørregård i 1787.

Ørregårds bygninger

Man kunne også på lang afstand se, at Ørregård ikke var en almindelig bondegård. Fra 19. juli 1793 har vi en vurderingsforretning fra gården, da den skulle brandforsikres i den almindelige landforsikringskasse. Gården var også den gang firlænget og lå ikke langt fra Viborg-Skive landevejen ned mod Hjarbæk fjord. Det store stuehus på 47½ alen (29,9 m) vendte mod nord og havde øst-vest vendte gavle. Nok var det bindingsværk som egnens almindelige bøndergårde, men felterne mellem egestolperne var her udfyldt med murværk og ikke klinet som normalt på egnen.

De tre skorstene ragede stolt op over stråtaget og fortalte, at denne gård var noget særligt. Den ene skorsten stod i vest i det store gæsteværelse på to fag. Gæsterne måtte modtages standsmæssigt på Ørregård. En skorsten dækkede både køkken og dagligstue midt i huset, og den sidste stod i bryggerset i husets østlige ende.

Fra vest mod øst var huset indrettet med et stort og et lille gæsteværelse, en storstue på tre fag, en gang mellem denne og dagligstuen, der også var på tre fag. Så fulgte til sidst bryggerset på tre fag og et

Ulstrup-stuen på Nationalmuseet. Røsnæs, Ars herred, Holbæk amt. Nationalmuseet fot.

kammer på to fag. Men hertil kom en tilbygning langs hele den nordlige side af stuehuset med diverse arbejdsrum og værelser til tjenestepigerne. Anderledes kan vurderingsbeskrivelsen ikke forstås:

»Til dette stuehus længde er langs op med dette huses nordre side en tilbygning eller halvtag, som består af lige så mange fag som stuehuset. Og er samme halvtag af fyrbindingsværk og af klinede vægge indrettet til køkken, spisekammer, mælkekammer og videre små kamre«.

Denne tilbygning medførte, at alle rum i selve stuehuset kun kunne få lys fra den ene side – dog heldigvis sydsiden. Hele stuehuset var vurderet for den formidable sum af 760 rdl.

Gårdens nødvendige bageovn var placeret i et selvstændigt hus nord for stuehuset, hvilket nedsatte brandfaren ganske betydeligt. Dette hus var en lille korsbygning, hvor de fire fag gik i længden og de to på tværs. I denne tværlængde stod bageovnen med skorsten over. Taget var en blanding af strå- og lyngtække. Vurderingsprisen var 100 rdl.

Avlsbygningerne lå i modsætning til i dag syd for stuehuset nærmest landevejen. De var alle opført af fyr og egetømmer med lerkline-de vægge. De var også alle tækket med strå, undtagen ganske få stykker, hvor tækkematerialet var lyng. Hestestalden vendte mod vest og havde samme længde som stuehuset – 19 fag og 47½ alen. Der var hakkelseslo i den ene ende. Som til stuehuset var her også foretaget en tilbygning i hele husets længde, som anvendtes til vognskur. Vurderingssum: 380 rdl. – det halve af stuehuset.

Stalden eller fæ- og fårehuset, som den kaldtes, vendte mod syd og lå parallelt med stuehuset. Her stod studene også, idet der omtales bedsinger – formentlig båse – til studene. Laden vendte mod vest og var med sine 20 fag og 50 alen gårdens største bygning. Vurderingsprisen var 400 rdl.

Syd for gården lå Fiskbæk mølle, som blev drevet sammen med Ørregård. Der var jo i folketællingen også en møllersvend blandt gårdens folkehold. Møllehuset bestod af seks fag, ialt 15 alen (9,42 m). Maleværket optog de tre fag, hvor der var loft over. Så var der et kammer på to fag med skorsten og en gæstestald på et fag. Møllehuset var vurderet til 70 rdl., men mølleværket til 300 rdl. Møllen var en vandmølle, som vurderingsmændene beskrev således:

»Mølleværket, som befandtes i god stand med hjul, skærværk, brøstværk, vandkarm og en fiæl gavt for sønderende for huset«.

Hele Ørregård med avlsbygninger og mølle blev vurderet til 2140 rdl. i 1793.¹³

Fiskbæk sogn under landboreformerne

Regeringens første og mest vedholdende indsats blandt landboreformerne var som tidligere omtalt udskiftningen, dvs. en ændret jordfordeling, så hver mand fik sin jord samlet, og opløsningen af landsbyfællesskabet. Da rentekammeret i 1785 foretog en rundspørge i hele landet for at få et overblik over de gennemførte reformer, blev stiftsprovsten i Viborg nervøs. Skønt han var tiltrådt embedet i 1781, havde han intet foretaget sig for at fremme opmåling og udskiftning i de landsbyer, hvor han havde embedsgods.

Han var klar over, at jorden blev drevet alt for ekstensivt under fællesskabet. Bl.a. blev bønderne tvunget til at tage mere jord under plov, end de havde gødning til, med det resultat at udbyttet blev for lavt og omkostningerne for høje. Det sidste udtrykte han på den

måde, at hestene blev udmattet forgæves. Men stiftsprovsten var dog ikke tilhænger af udskiftning. Egnens jord var efter hans opfattelse for dårlig. Det ville være umuligt at vedligeholde de jorddiger, der skulle sættes omkring hver bondes udskiftede marker. For at holde kreaturerne ude fra de tilsæede marker måtte de være 2-3 alen brede, og med egnens løse jordart ville de blot styrte sammen. Det var i hvert fald hans opfattelse – eller måske snarere den undskyldning, han brugte.

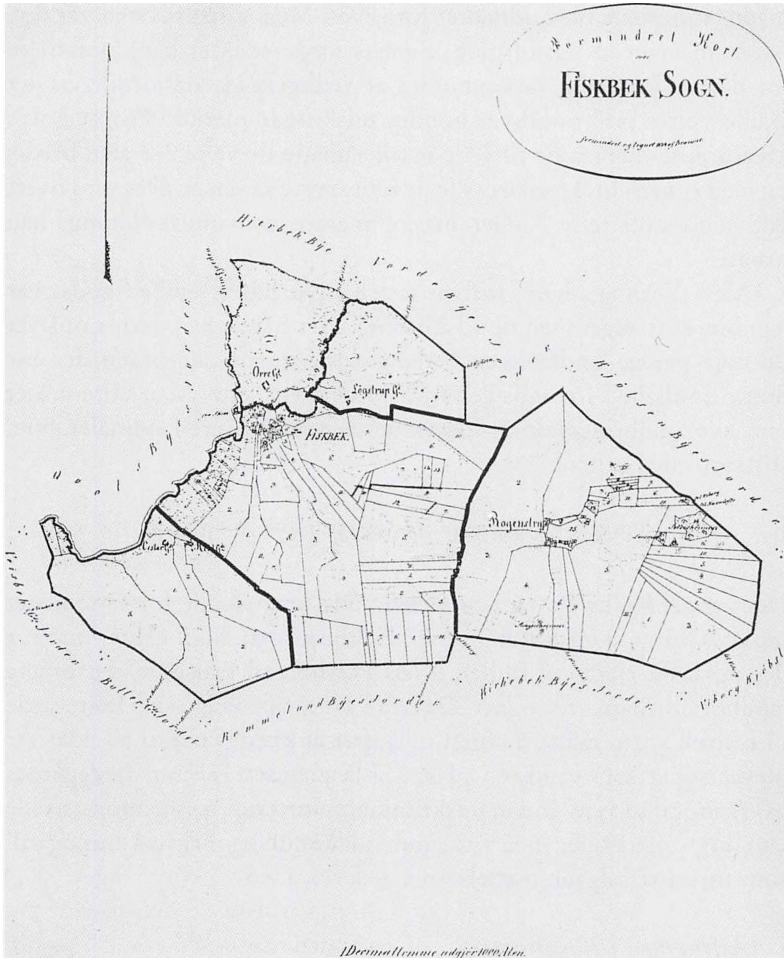
Ude i Vorning, hvor stiftsprovsten også havde embedsgods, var han blevet tvunget med til udskiftning. Her havde han derfor oplevet de høje priser, landmåleren forlangte for sit arbejde, uden der var nogen mulighed for indsigelse fra jordejerens side. Man talte meget om, hvor indbringende en forretning det var at være landmåler. Som stiftsprovsten udtrykte det

»var jeg meget gjerrig, ville jeg søge at blive landmåler«.

Det var altså ikke fra stiftsprovstens side, man skulle forvente noget initiativ for at få udskiftet jorden i Fiskbæk sogn. Som i Romlund var det også her ejeren af Boller, Niels Ferholt til Friisholt, der bragte landboreformerne til sognet. Da han i 1795 ville sælge sine fæstegårde i Fiskbæk sogn, måtte de først udskiftes af byens fællesskab. Det var blevet stillet som et krav i plakat af 2. august 1786 om fæstegårdes overgang til selveje. Inden udskiftningen var fuldt gennemført, havde han dog solgt Boller med fæstegods til Wandborg Friis på Lundgård, som fortsatte salgsbestræbelserne.

Udskiftningen i Rogenstrup

Alle fem gårdmænd i Rogenstrup by hørte som tidligere omtalt under Boller. Det samme gjaldt de jordløse huse med undtagelse af det ene under stiftsprovsten i Viborg. Rogenstrup måtte derfor lige som det øvrige fæstegods under Boller igennem hele udskiftningsprocessen. Det var lettere at få gennemført en konsekvent udskiftning i en by med kun en lodsejer. Jorden lå desuden i en cirkel om hele Rogenstrup, hvilket lettede fordelingsarbejdet for landinspektøren. Derfor blev udskiftningen gennemført allerede i 1795, samme år som den var startet. De fem fæstegårde var som tidligere omtalt af forskellig størrelse – fra godt 1 til godt 3 tdr. hrtk., ligesom de fem husmænd ingen agerjord havde.

Kort over Fiskbæk sogns udskiftning fra 1834. K 433-14. Landsarkivet for Nørrejylland.

Udskiftningsfiguren for marken blev en regulær stjerne, hvor de fem gårdmænd fik lige store stykker sammen med et stykke tørvemose og hede – 2 tdr. 2 skp. til hver. Desuden fik husmændene også 2 skp. jord hver. Det gjaldt også stiftsprovstens husmand. Alle kunne blive boende inde i Rogenstrup, da byen med sine 5 gårdmænd og 5 husmænd havde en tilpas størrelse.

Udskiftningen i Fiskbæk

Opgaven var ikke så ligetil i Fiskbæk by. Her var der 9 fæstegårdmænd og en husmand med jord, som tilhørte fire forskellige lodsejere (Boller, Tårupgård, Latinskolen og stiftsprovsten). Al markjorden lå desuden syd og øst for byen. Havde de 9 fæstegårdmænd haft lige meget jord, kunne det have lettet opgaven. For så skulle jorden blot have været delt i ni lige store stykker. Men de havde mellem 1 td. 2 skp. og tre jordlodder. Ydermere besluttede den nye ejer af Boller at udstykke Bakgården i en gård på 1 td. 2 skp. og tre jordlodder. Hertil krævedes en kongelig tilladelse, som han ansøgte om 3. juli 1796. Til de tre parceller havde han allerede sikret sig købere. Laurs Bak, den tidligere fæster, ville overtage den mindste parcel på 2 skp. En anden fæster i byen, Laurs Christensen med tilnavnet Ronger, ville købe den ene parcel på 5 skp. 2 25/32 alb., mens der endnu ikke var fundet en køber til den anden parcel af samme størrelse. Forvalter Kop på Ørregård ville købe den største parcel på 1 td. 2 skp. 1 fjk. 2 9/16 alb. Wandborg Friis begrundede sin ansøgning med, at en sådan udstykning ville skabe ernæringsmuligheder for flere mennesker og dermed medvirke til »folkemængdens formerelse« dvs. befolkningsforøgelse, som regeringen ved flere lejligheder havde erklæret som målsætning for sin politik.

Men lige meget hvor snedig en argumentation Wandborg Friis fremførte, så skulle ansøgningen forelægges den stedlige amtmand til udtalelse. Det var hans embedspligt at vurdere, om de nye ejendomme kunne blive, hvad vi i dag ville kalde for bæredygtige landbrug. Amtmanden i Viborg, Niels Sehested, frarådede udstykningen. Nok hørte der et forholdsvis stort jordareal til gårdene i Fiskbæk på grund af den lave bonitering eller sagt på en anden måde på grund af jordens dårlige kvalitet. Men en jordlod på 1 td. 2 skp. 1 fjk. 2 9/16 alb. var dog efter hans opfattelse ikke i stand til at ernære en gårdmandsfamilie. Derimod var han tilfreds med husmandsparcellernes størrelse. Begrundelsen må være, at jorden for en husmand kun var et supplement til det, han kunne tjene ved sit håndværk eller dagleje-arbejde. I Niels Sehesteds formulering lød det:

»At skønt byen Fiskbæk i hedeegnen har stort areal til lidet hartkorn, så dog anser jeg ikke 1 td. 2 skp. 1 fjk. 2 9/16 alb. hartkorn tilstrækkelig til en bondefamilies ernæring der som en gårdmandsfamilie. Derimod kan endog 2 skp. hartkorn give husmanden underholdning til en ko, og 5 skp. hartkorn kan rigelig brødføde og i alle dele ernære en husmandsfamilie i Fiskbæk«.

Amtmanden kunne altså ikke anbefale, at der blev givet tilladelse til udstykning af Baggården i Fiskbæk. Men til trods herfor fik Wandborg Friis den ønskede bevilling den 10. sept. 1796.¹⁴ Amtmanden havde ikke gennemslagskraft i centraladministrationen.

Selv om tilladelsen ikke blev givet før i september 1796, tog landinspektør Schuchardt alligevel højde for den i sin udskiftningsplan. Han lod Baggården og Snabe indgå som een enhed, der senere skulle deles i flere dele. Schuchardts ideal for en udskiftning var tilsyneladende en stjernefigur, hvor alle gårde blev liggende i byen med direkte adgang til al jord. Hvis der var for mange deltagere i udskiftningen, og jorden kun lå til den ene side af byen, ville de enkelte jordlodder blive for lange og smalle. Det var tilfældet i Fiskbæk, hvor jorden skulle udstykkes i 13 enheder af højst forskellig størrelse. Med forskellige lodsejere kunne man ikke dele jorden lige mellem fæsterne. Desuden skulle alle have et stykke af toften (jorden omkring gården), indmarken, engen, og heden (det er i dag Fiskbæk mark). Det ville medføre en udskiftningsfigur af $4 \times 13 = 52$ stykker. Problemet kunne være blevet løst ved at udflytte nogle af gårdene. Det fremgår ikke af udskiftningspapirerne, om man diskuterede denne mulighed. Det blev i hvert fald ikke resultatet før en langt senere tid.

I stedet valgte landinspektør Schuchardt en stjerneudskiftning på 6 lige store figurer som grundmodel, som derefter blev delt i flere ganske uregelmæssige stykker. Hver af de 13 driftsenheder fik desuden et stykke eng nede ved Fiskbæk å og et stykke hede af helt forskellig størrelse – svarende til den forskel i arealtilliggendet, der var udgangspunkt for udskiftningen. Derfor udviser udskiftningskortet for Fiskbæk et meget flimrende billede, betinget af det store antal driftsenheder af vidt forskellig størrelse og beboernes manglende lyst til på dette tidspunkt at flytte uden for byen, som en lang række gårde senere har gjort.

Det blev omhyggeligt noteret på udskiftningsplanen, at lergravene i Briksdals skulle vedblive at være fællesbrug. Med en størrelse på 7000 kvadratalen kunne de ikke deles mellem så mange, og alle havde brug for ler til klining af husene.

Selv jordløse husmænd havde før udskiftningen haft ret til at græsse nogle få kreaturer på de fælles græsningsarealer. De kom ofte i klemme ved udskiftningen, når al fælles jord blev fordelt mellem gårdmænd og husmænd med jord. I Fiskbæk blev der taget hensyn til deres behov. Således fik Jens Væver og Niels Tælling hver tillagt 6 tønder land af den bedste hedejord i Fugelhøj hede.

Det har sikkert været med et lettelsens suk, at landinspektør Schurhardt noterede, at der ikke havde været indvendinger mod hans udskiftningsplan på åstedsmødet i Fiskbæk den 17. august 1796.¹⁵

Selvejet i Fiskbæk

Grunden til denne fuldstændige ændring af jordfordelingen i Rogenstrup og Fiskbæk i 1795 og 1796 var som omtalt Bollers ønske om at sælge sine fæstegårde. Salget blev gennemført i Fiskbæk sogn i løbet af et år fra 1796 til 1797. 100 år tidligere ville fæstegodset blot være blevet solgt til en anden godsejer, men den nye tid medførte, at de blev solgt til de tidligere fæstere. Der var dog to afvigelser i Fiskbæk. Den ene var salget til godsforvalteren på Tårupgård, Bendix Kop, som fulgte udviklingen i Fiskbæk ganske nøje fra sin bopæl på Ørregård. Han tog del i udparcelleringen af Bakgården, hvor han købte den største parcel. Den fik han ved udskiftningen udlagt som to store firkanter ind i den trekant, der ellers tilfaldt Snabegård, sammen med en strimmel eng nede ved fjorden og to stykker hede. Ud over jorden købte han også laden på 7 fag, mens stuehuset fortsat blev beboet af Laurs Bak. Desuden medfulgte halvparten af gårdspladsen og halvparten af gødningen. Det sidste var højst nødvendigt af hensyn til den fremtidige produktion. Prisen for hele herligheden var 265 rdl. Der blev ikke optaget pant i jorden, så han har formentlig været i stand til at betale kontant.

Desuden købte Bendix Kop en anden jordlod på 5 skp. jord, der også havde tilhørt Boller, men var blevet drevet af Jacob Poulsen, der i øvrigt var fæster under stiftsprovsten. Jacob Poulsen havde i første omgang købt denne jord, formentlig pro forma, for han skyndte sig i hvert tilfælde at videresælge den til Bendix Kop for 95 rdl. Denne købte også hørtoften af Laurs Christensen Ronge og det eneste hus i byen med jord til (3 skp.). Her var husfæsteren Niels Rasmussen død, men hans enke, Maren Christensdatter, sad stadig med fæstet. Formentlig kunne hun ikke betale de 145 rdl., som Wandborg Friis krævede for huset med jord. Al denne jord, som forvalteren opkøbte, blev samlet under navnet Rønninggård, som stadig findes i Fiskbæk i dag. Navnet stammede fra godsforvalterens kones familie. Hun hed Hedvig Rønning. Da de ingen børn havde, boede hendes brodersøn Niels Rønning hos dem. Han overtog senere onklens gård.

Den anden afvigelse fra den sædvane, at fæstegods blev solgt til tidligere fæstere, var Anders Pedersen Landtings opkøb af de to andre

parceller fra Bakgården på hver 5 skp. 0 fj. 2 25/32 alb. Den fik han udlagt i Løgstrup-agrene, der lå nord for Viborg-Skive landevej lige op til Løgstrupgårds jord. Den gård, han byggede op ude på Løgstrup-agrene, blev kaldt Anderslevgård. Den kom hundrede år senere til at bære en stor del af Løgstrup stationsby. Det er endnu en gåde, hvem han var denne Anders Landting, og hvorfra han kom. Han benævntes i det første pantebrev, der blev tinglyst den 23. juni 1797, som murersvend Anders Landting, der på daværende tidspunkt opholdt sig i Viborg. Han var altså ikke fra Viborg. Han havde ikke selv pengene til jordkøbet. For den første parcel, som han købte direkte fra Boller, gav han 110 rdl., og for den, der blev handlet videre fra Laurs Christensen Ronge, måtte han betale 140 rdl. Til finansiering af købet og den senere opførelse af et 8 fags hus lånte han først 200 rdl., senere endnu 100 rdl. af Viborg Stifts publicque fond. Huset blev bygget ude på Fiskbæk bys mark som den eneste udflyttergård fra Fiskbæk i forbindelse med udskiftningen. Anders Landting var jo også en fremmed, som godt kunne forestille sig en tilværelse uden for fællesskabet med Fiskbæk bymænd.

De øvrige selvejekøb i Fiskbæk gik til de tidligere fæstere. Den største fæstegård på 4 tdr. 4 skp. 1 fjk. 1½ alb. blev ganske vist ikke solgt til den tidligere fæster, Chr. Pedersen, men til Søren Laursen Kuur, som ægtede Chr. Pedersens søsterdatter. Til gengæld blev det som en del af salgsbetingelserne pålagt den nye selvejer at opføre et hus til Chr. Pedersen og overlade ham 3 skp. af indmarken til aftægt. Godsejerstyret holdt til det sidste fast ved sine uskrrevne forpligtelser til at sikre generationsskiftet, så de gamle ikke kom i klemme. Prisen for denne gård, som havde dobbelt så meget hartkorn som de øvrige, var 636 rdl., hvor Niels Christensen på Snabegård gav 420 rdl. for 2 tdr. 6 skp. 3 fjk. 2 1/8 alb. Aftægten var således indregnet i prisen. Det var man vant til ved forhandlingerne om fæsteindgåelse i gods-ejerstyrets tid. Kuur skulle tilsyneladende ikke optage lån for at klare den store købesum. I hvert fald blev der ikke tinglyst noget pantebrev i hans gård.

Snabegård blev købt af den hidtidige fæster Niels Christensen. Prisen var som omtalt 420 rdl., men næsten samtidig blev gården med løsøre – det sidste tilhørte jo i forvejen fæsteren – vurderet til 665 rdl. Det skete i forbindelse med gårdens forsikring i brandkassen for 350 rdl. Købet af Snabegård blev finansieret ved et 1. prioritets lån på 200 rdl. af den umyndige Chr. Linde Peitersens arvemidler og ved et 2.

Opredt seng fra en bondestue på Stiftsmuseet i Viborg. Ejvind Rasmussen fot.

prioritets lån ligeledes på 200 rdl., som Wandborg Friis lod stå indtil år 1800.

Også Laurs Christensen Ronge måtte låne til det meste af sin købesum på 330 rdl. for gården på 2 tdr. 2 skp. Han lånte 250 rdl. af de overformynderimidler, der tilhørte en discipel ved Århus skole Poul Chr. Thorning, og 44 rdl. af Wandborg Friis.

De to Melgårde blev også solgt til fæsterne – Kristian Pedersen i 1796 og Niels Sørensen i 1797. De var lige store, 2 tdr. 7 skp. 1 fjk. 1 1/6 alb., så købsprisen var den samme 399 rdl. Kristian Pedersen lånte 400 rdl. til købet af sælgeren, Wandborg Friis. Derimod lånte Niels Sørensen året efter 299 rdl. som 1. prioritetslån af den rige fiskerovre i Kvols, Niels Sørensen. Derfor var der kun plads til et 2. prioritetslån på 99 rdl. fra Wandborg Friis.

Sammenfattende kan der siges følgende om lånene til selvejerkøbene i Fiskbæk: To af køberne, forvalter Bendix Kop og Søren Kuur, havde ikke behov for at optage pantesikrede lån. En har lånt af Viborg Stifts publicke fond og to af overformynderimidler – altså i tiden før sparekasserne en form for offentlige lånemidler. Kun én – Kristian Pedersen i Melgård – fik et lokalt lån hos en af fiskerne i Kvols. I

resten af tilfældene stod godsejer Wandborg Friis på Lundgård bag. Det var også ham, der var interesseret i at få selvejerløbene gennemført. Han havde formentlig købt Boller med tilhørende fæstegårde med henblik på denne udstykning.

Selvejet i Rogenstrup

I Rogenstrup svingede priserne på de fem lige store gårde (2 tdr. 2 skp.) fra 340 til 392 rdl. Det var degnen i Vorde, Rasmus Ravn, der måtte betale den højeste pris på 392 rdl. for den fæstegård, Anders Pedersen boede i. De øvrige gårde blev også her solgt til de tidligere fæstere for mellem 340 og 352 rdl. Var bygningerne bedre på den gård, degnen købte, eller har Wandborg Friis blot ønsket at tage ved, hvor der var mulighed herfor? Bygningerne alene blev vurderet til 350 rdl. til brandforsikring samme år. Så på den baggrund var der ikke meget til overs til betaling for jorden. Der var således ikke tale om høje købspriser, men formentlig var det, hvad bønderne turde binde an med.

Degnen havde tilsyneladende ikke brug for at optage lån med sikkerhed i ejendommen. Søren Andersen måtte derimod låne hele købesummen på 340 rdl. hos Hans Laursen i Kvols. Også Mads Andersen måtte til Kvols for at låne 250 af de 352 rdl. hos Søren Nielsen. Mads Christensen vendte sig også mod vest for at finansiere sit selvejerkøb. Han lånte de 198 af de 350 rdl. hos Niels Nielsen på Stårupgård. Denne finansierede også Hans Pedersens huskøb. Alle de øvrige husmænd skaffede hele kapitalen fra Wandborg Friis. Prisen var 82 eller 83 rdl. for hvert husmandssted. Husmændene havde formentlig vanskeligere ved at rejse lån på egen hånd.

Det er vanskeligt at vurdere salgspriserne. Var de rimelige i forhold til de værdier, den nye selvejer overtog? Målt i forhold til de samtidige vurderinger af bygningerne til brandforsikring synes de meget lave.

Var de rimelige i forhold til prisniveauet på egnen? Der blev i perioden 1794-1807 gennemført en tilsvarende udstykning af godset Stårupgård i Højslev sogn i Fjends herred. Priserne også i de første år var betydeligt over de priser, Boller opnåede. 1 td. 6 skp. 3 fj. solgtes for 230 rdl. i 1794 og 3 tdr. for 649 rdl. i 1795. Til gengæld strakte salgene fra Stårupgård sig over en periode på 13 år, mens Boller fik alt sit gods i Fiskbæk sogn solgt i løbet af et år. Forklaringen er formentlig, at priserne her er blevet sat efter, hvad bønderne ville betale.

Efter at selvejeprocessen var gennemført i 1797, sad der to selvejere i Melgård og fem i Fiskbæk by, mens alle var selvejere i Rogenstrup. Resten – dvs. de tre fæstere under stiftsprovstiet, Latinskolens og Tårupgårds ene fæster og beboerne på enestegårdene Vestergård og Løgstrupgård – var stadig fæstere. Men alle havde de fået deres jord udskiftet af fællesskabet og den nye gård i Fiskbæk var ovenikøbet flyttet ud fra byen. Så landboreformerne var heller ikke gået sporeløst hen over Fiskbæk sogn.¹⁶

Sammenfatning

I 1688 bestod Fiskbæk sogn af tre byer (Fiskbæk, Wormstrup og Rogenstrup) og to enestegårde (Ørregård og Løgstrupgård). I 1790 var den ene af de to gårde i Wormstrup blevet delt og begge havde fået navnet Melgård, mens den anden af de oprindelige Wormstrupgårde nu hed Vestergård. De blev nu betegnet som enestegårde.

Vi ved ikke, hvor mange mennesker, der boede i Fiskbæk sogn i 1688, men der var 29 husstande. Matriklen anførte nemlig 22 gårdmænd og 7 husmænd uden jord. I 1787 var der 28 husstande i sognet. Da ved vi, at der boede 146 personer i hele sognet, der fordelte sig med 64 mænd og 82 kvinder. Der var 59 personer i Fiskbæk by og 45 i Rogenstrup. Der var ikke mange husstande, der bestod af tre generationer under samme tag. Der var dog flere eksempler på, at et aftægtsforhold indgik i forhandlingerne om generationsskifte på en fæstegård. Der behøvede ikke nødvendigvis at være et slægtsskabsforhold mellem parterne, for at aftægt kunne komme på tale. Det var et led i godssystemets ældreforsorg.

Alle gård- og husmænd var fæstere, dvs. de ejede ikke selv deres bedrifter, men havde brugsretten mod ydelsen af visse afgifter til ejeren. I 1688 var halvdelen af Fiskbæk by, den ene gård i Wormstrup og hele Rogenstrup på en nær krongods. Fæsteafgifterne var henlagt til det 5. jyske regiment. Den anden halvdel var embedsgods, hvor afgifterne var en del af gejstlige og skoleembedsmænds indtægter i Viborg købstad. Resten af fæstestederne hørte til forskellige gods: Tårupgård, Sødal og Nøragergård. Da ryttergodset blev solgt mellem 1717 og 1721 blev det efter nogle ejerskift samlet og lagt under det lille nyoprettede gods, Boller, i Romlund sogn. Mens fæsterne tidligere kun havde svaret faste afgifter til ejerne, oplevede de nu at skulle yde hoveri til Boller gods. Der blev derfor større ulighed mellem fæsternes forhold, afhængig af hvem de var fæstere under.

Uanset fæsteforhold blev jorden drevet efter landsbyfællesskabets retningslinier, selv om hver bonde dyrkede sin egen fæstejord. Ene-stegårdene stod uden for fællesskabet, bortset fra den ager Løgstrup-gård havde fælles med Fiskbæk by. Driftsformen var græsmarksbrug, hvor 5 marker blev tilsået med korn hvert år, mens 4 lå i hvile.

Driftssystemet blev ændret, da landboreformerne kom til sognet i 1795 og 1796. For at Boller gods kunne blive udstykket, krævede lovgivningen, at der først blev gennemført en udskiftning af jorden i landsbyfællesskabet i Fiskbæk og Rogenstrup, så hver bonde fik sin jord samlet. Begge steder gennemførte landinspektør Schuchardt en stjerneformet udskiftning, for at gårdene kunne blive liggende inde i landsbyen. Det gik lettest i Rogenstrup, hvor landsbyen lå midt på agerjorden, og der kun var en enkelt lodsejer. Fiskbæk var derimod større, havde fire lodsejere og med byens placering i det nordvestlige hjørne lå agerjorden syd og øst for byen. Det blev heller ikke lettere af tilladelsen til udstykning af den ene gård i fire. Der blev derfor langt fra gårdene inde i byen til det yderste af markerne. En enkelt gård, Anderslevgård, blev dog flyttet ud. Der blev ved begge udskiftninger afgivet jord til de jordløse husmænd som erstatning for tabet af deres græsningsrettigheder.

Efter udskiftningen gennemførtes i løbet af et enkelt år salget af de fæstegårde og huse, der havde hørt til Boller. De blev som hovedregel solgt til de tidligere fæstere eller familiemedlemmer, bortset fra en gård i Rogenstrup, der blev købt af degnen i Vorde, og to i Fiskbæk, som blev købt af henholdsvis forvalteren på Tårupgård og den fremmede håndværker Anders Landting. Priserne svingede mellem 300 og 400 rdl. for gårdene på knap 3 tdr. hartkorn. Det var ikke meget i forhold til de bygningsvurderinger, der blev foretaget samtidig til den lovpligtige brandforsikring. Det var også en del lavere end andre jordpriser på egnen. Prisen for husene med et par skæpper jord lå mellem 83 og 150 rdl. De tidligere fæstere måtte låne hele salgssummen enten i offentlige kasser, hos godsejeren eller hos private. Flere lånte pengene hos fiskere i Kvols. Lånene blev givet mod sikkerhed i ejendommen i form af 1. eller 2. prioritet.

Efter selvejrerkøbene var der fem selvejere i Fiskbæk, to på Melgårdene og alle i Rogenstrup. Men både selvejere og fæstere havde fået deres jord udskiftet af fællesskabet. Så det var for alle en ny tid ved århundredskiftet med store arbejdsopgaver og større selvstændighed for den enkelte. Det var et vovespring for de nye selvejerbønder, selv

om de havde sikret sig overtagelsen af gårdene til lave priser. De stod nu foran en usikker fremtid uden godsejeren på Boller som sikkerhedsnet.

Noter

1. Matriklen 1688. Hald amt, Nørlyng herred, Fiskbæk sogn. Kopi på Landsarkivet for Nørrejylland (LAN).
2. Kronens skøder, III, 1941, s. 607, 625, 630, 632, 651 og IV, 1950, s. 293-294.
3. Dansk Biografisk Leksikon.
4. LAN. B13-109. Viborg amtstue. Fæsteprotokol for seminariefonden 1770-1853.
5. Rigsarkivet (RA). Rentekammeret 432,37, Hoverireglementer 1769, M film 582.249.
6. LAN. B13-27. Viborg amtstue. Hartkornsspecifikationer for hoved- og sædegårde 1680-1795.
7. RA. Rentekammeret 2485,15.
8. LAN. B13-109. Viborg amtstue. Fæsteprotokol for seminariefonden 1770-1853. 2.6.1772.
9. LAN. B4-933. Viborg amt. Skifteprotokol 1793-1818, fol. 48.
10. LAN. B44-SP3. Fjends og Nørlyng herred. Skøde- og panteprotokol, fol. 357 b.
11. LAN. B44-58. Fjends og Nørlyng herred, Syns- og taxationsforretninger 1777-1796. 7.9.1796. Grith Lerche: Bøndergårde i Danmark 1789-90. Byggeskik på landboreformernes tid. Landbohistorisk Selskab 1987, s. 160.
12. Ejnar Poulsen: Viborg amts degne- og skolehistorie, 1957, s. 333.
13. Se note 10. 1793.
14. RA. Rentekammeret. Landvæsenssager 1659/1796.
15. LAN. B4-957. Viborg amt. Dokumenter til landvæsensprotokollen for Hald amt. 1789-1795 og diverse udskiftningskort.
16. LAN. B44-SP3. Fjends og Nørlyng herred. Skøde- og panteprotokol. fol. 313, 314b, 316, 317, 327 a og b, 328, 334 b, 335 b, 336, 337, 338, 342 b, 343 b, 344 b, 346, 347 a og b, 348 b, 349 a og b, 350 b, 355 b, 357 b, 370 b, 374 b, 379, 381 b, 413, 437. Jens Holmgaard: En jysk godsslagtning. I Jens Holmgaard: Alt på sin rette plads, Udgiverselskabet for Landsarkivet for Nørrejylland 1990, s. 65 ff.

Birgit Løgstrup, f. 1941, dr. phil., arkivar ved Landsarkivet i Viborg. Se årbogen 1990. Adresse: Jonshøjvej 4, 8831 Løgstrup.

Ejeren af Tårupgård 1806-1823

Erik Chr. Müller

Erik Chr. Müller er født i 1772 som søn af viceborgmester og virkelig rådmand i Århus Rasmus Eriksen Müller, der døde i 1776, og Friederika Margrethe Sommerfeldt, som døde i 1799. Efter endt skolegang fik han ansættelse på en skriverstue, og i 1791 tog han eksamen som dansk jurist. Året efter fik han beskikkelse som prokurator ved alle over- og underretter i Nørrejylland, og fra 1796 til 1799 var han birkedommer og skriver ved Ørslevkloster birk.¹

Samme år, som han blev birkedommer, begyndte han på det, der skulle blive hans hovederhverv, godsdrift og handel med jord. I 1796 blev han således medejer og i 1798 eneejer af *Møllerup* hovedgård (Feldballe sogn, Djurs Sønder herred), som det insolvente bo efter hans død i 1827 måtte sælge på auktion.² Endvidere erhvervede han i 1806 *Tårupgård* (Tårup sogn, Fjends herred), som han mistede ved tvangsauktion i 1823.³ I 1804 var Müller blevet medejer af Allinggård og *Grauballegård* (Svostrup sogn, Hids herred). I løbet af 1806 fratrådte han fællesskabet i Allinggård og blev til gengæld eneejer af Grauballegård, som han afhændede i 1809.⁴ Endelig købte han i 1807 *Rolsøgård* (Rolsø sogn, Mols herred), som han solgte i 1810.⁵

Foruden ovennævnte 4 hovedgårde, hvoraf Müller var eller blev eneejer, var han medejer af *Avnsbjerg* (Sjørsløv sogn, Lysgård herred) i nogle måneder af 1796,⁶ *Fuglsig* (Skt. Olai sogn, Vennebjerg herred) 1797-1801,⁷ af *Mariager Kloster* fra 1798 til 1803, da hovedparcellen blev solgt, eller 1807, da interessentskabet blev opløst,⁸ af *Overgård* (Udbyneder sogn, Gerlev herred), som blev erhvervet i 1799, men kort tid senere tilbagekøbt af sælgeren,⁹ af *Kalø* (Bregnet sogn, Øster Lisbjerg herred) 1800-1803¹⁰ og af *Allinggård* (Svostrup sogn, Hids herred) 1804-1806 (se nærmere ovenfor).

I tiden 1796-1810 var Müller altså i længere eller kortere perioder eneejer eller medejer af 10 hovedgårde, medens han i tiden fra 1811,

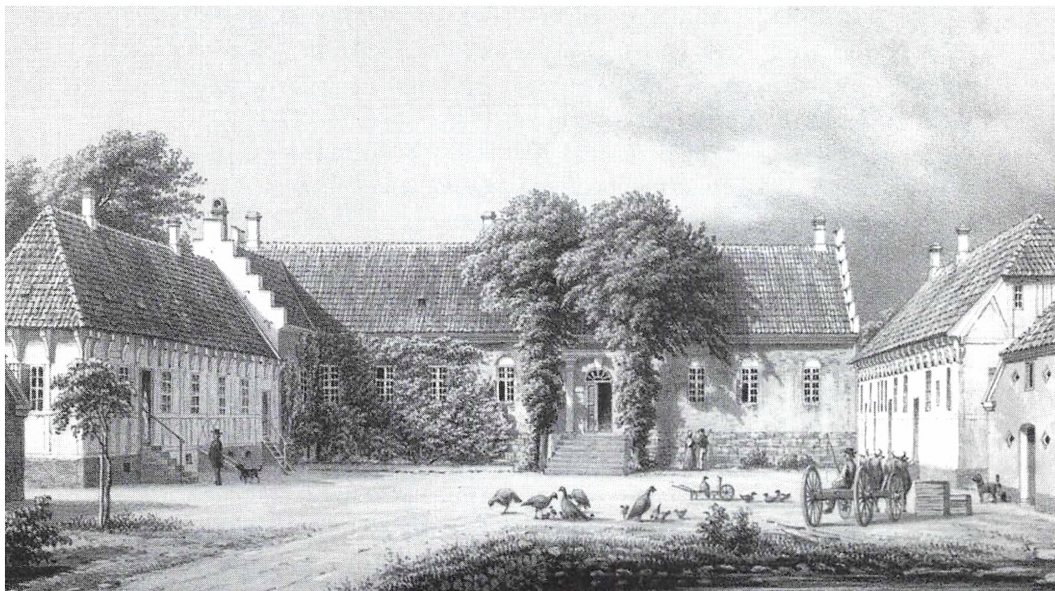
til han døde i 1827, kun var ejer af to hovedgårde, der begge var erhvervet før 1811, og som begge måtte sælges på auktion. Disse tal siger en del om, hvorledes handelen med jord, der længe havde nydt godt af de jævnt stigende priser på landbrugsprodukter og på fast ejendom, sygnede hen få år efter, at landet i 1807 var kommet i krig med England, og kunne ende med jordspekulantens fallit.

Godser, som Müller og eventuelle medinteressenter kun ejede kort tid såsom Avnsbjerg og Overgård, er utvivlsomt handlet for hurtigt at tjene nogle penge og blev solgt i den tilstand, hvori de var købt, mens de godser, de besad i længere tid, til dels blev afhændet ved salg af fæstebøndernes gårde til selveje. Denne form for afhændelse støttede regeringen ved at bevilge, at salget skete med bibeholdelse af hovedgårdenes skattefrihed og med moderation af skødernes stempelafgift.

En forudsætning for en regulær udstykning og afhændelse af godsernes fæstegods var bøndergårdenes udskiftning af fællesskabet. Som eksempel kan anføres, at Müller 1809-1811 med bidrag fra bønderne bekostede udskiftningen af Knud, Borup og Kvosted i Tårup sogn samt af Kvols i Kvols sogn, hvilke byer helt eller delvis hørte med til Tårupgård gods.¹¹

Foruden ved salg af fæstegårde kunne den successive og delvise afhændelse af et gods ske ved udstykning af hovedgården i parceller og disses salg til bønder og andre. Som eksempel kan anføres, at Mariager Kloster i henhold til udstykningsbevilling af 31. marts 1804 blev delt i over 30 parceller, som derefter blev solgt til forskellige.¹² Godsernes afhændelse i portioner ved salg af fæstegårde og hovedgårdsparceller skaffede i øvrigt Müller og hans fæller betegnelsen godsslagtere.

Indtil 1807 holdt pengekursen sig nogenlunde i ro; men efter, at landet var kommet i krig med England, faldt den katastrofalt. I 1809 var sedlernes værdi således faldet til en tredjedel af deres sølvværdi, i 1811 til en syvendedel og i 1812 til en fjortendedel. 5. januar 1813 udstedtes forordningen om statsbankerot. Den hidtidige statsejede kurantbank afløstes af en ligeledes statsejet rigsbank, og det bestemtes, at 6 kurantbankdaler i sedler kunne ombyttes med en rigsbankdaler i sedler. Desuden blev alle besiddere af fast ejendom pålagt en engangsskat, den såkaldte bankhæftelse, som var 6 procent af deres ejendommens sølvværdi. Den kunne afløses af en fra statens side uopsigelig obligation, som skulle forrentes årligt med hele 6½ procent i sølvværdi.

Tårupgård. Efter »Prospecter af dansk Herregaarde« udg. af F. Richardt og C. C. Secher, 9. Bind (1859).

Bankhæftelsen kostede naturligvis Müller, som stadig havde to godser i behold, mange penge. Hårdt rantes han også af forordningens bestemmelser om gælds omskrivning. Princippet i disse bestemmelser var det, at gammel gæld skulle omskrives efter den kurs, pengene havde haft, dengang gælden blev stiftet. Müller skyldte i henhold til obligation af 3. januar 1813 den Tårupgårdske stiftelse resten af købesummen for den i 1806 erhvervede Tårupgård, nemlig 60.000 kurantbankdaler sølvværdi. Denne sum skulle efter forordningen af 5. januar 1813 omskrives til 60.000 rigsbankdaler sølvværdi. Den pantegæld til Müller, de bønder havde pådraget sig, som havde købt deres fæstegårde til selveje i tiden 1806-1813, skulle derimod omskrives med fra 60 til 25 rigsbankdaler i sedler og mønt af hvert 100 kurantbankdalers gæld.¹³ Forskellen uddybedes yderligere ved, at kursen på rigsbankdaler i navneværdi faldt stærkt i den følgende tid.

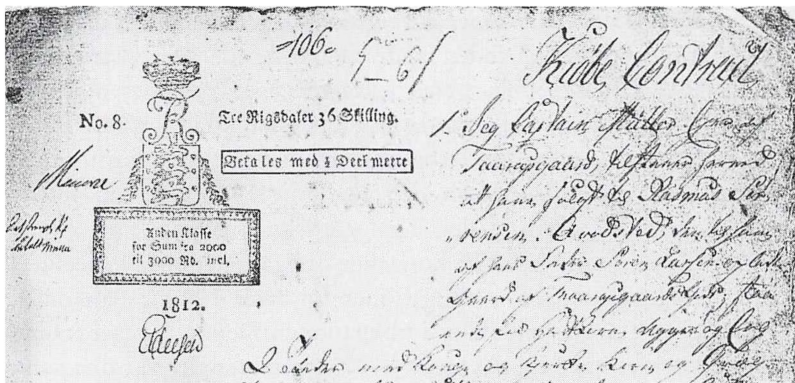
30. maj 1813 indgav Müller en ansøgning til kancelliet om, at hans gæld til den Tårupgårdske stiftelse måtte blive nedsat til 46.000 rigsbankdaler, som han måtte betale med kongelige obligationer daler for daler, idet han lovede at erstatte stiftelsen det rentetab, den derved

led. 5. juni 1813 svarede kancelliet, at det ikke fandt det tilrådeligt at antage Müllers tilbud på anden måde end, at de 60.000 rigsbankdaler, han skyldte stiftelsen, blev betalt i kongelige obligationer med 140 rigsbankdaler i obligationer for hver 100 rigsbankdalers gæld.¹³

Mod første prioritet i Møllerup hovedgård og anden prioritet i det Tårupgårdske gods fik Müller den 14. juni 1813 et lån på 46.000 rigsbankdaler sølvværdi af den Tårupgårdske stiftelse. Lånet skulle betales tilbage i juni 1814 med kongelige obligationer efter kancelliets takst, 140 rigsbankdaler i obligationer for hver 100 rigsbankdaler, altså med 64.400 rigsbankdaler i obligationer. Denne tilbagebetaling synes faktisk at have fundet sted. 46.000 rigsbankdaler var den sum, hvortil Müller ønskede hovedgælden til stiftelsen nedsat, og en del af lånet er antagelig anvendt til udbetaling på hovedgælden. Muligvis blev lånet slet ikke udbetalt. Formålet med hele dette ejendommelige arrangement var formodentlig at skaffe Müller tid til at købe de mange statsobligationer, idet han til gengæld for lånets nedsættelse havde stillet en fuldstændig udbetaling af det nedsatte lån i udsigt.¹³

7. august 1813 gentog Müller sin ansøgning om en nedsættelse af hans gæld til den Tårupgårdske stiftelse til 46.000 rigsbankdaler, som han ville betale med kongelige obligationer efter den af kancelliet fastsatte omregningstakst 140 rigsdaler i obligationer for 100 rigsbankdaler gæld. Müller havde ført en omfattende korrespondance med stiftelsens direktør kammerherre C.F. Juul og havde fået det indtryk, at han stillede sig positivt til den foreslåede ordning; men da det kom til stykket, ville han ikke anbefale ansøgningen, som kancelliet derfor afslog 11. september 1813.¹³

Som et alternativ til ansøgningerne om gældens nedsættelse havde Müller forsøgt at få godsets nye selvejeres købekontrakter genforhandlet. 15. juni 1813 anmodede han stiftamtmanden om at indkalde selvejerne til et forligsmøde om en genforhandling af deres købekontrakter. Müller foreslog, at hans gæld til den Tårupgårdske stiftelse skulle fordeles på alle det oprindelige gods' ejendomme. Af de bønders andele af denne gæld, hvis pantegæld til Müller i henhold til forordningen af 5. januar 1813 var omskrevet med fra 60 til 50 rigsbankdaler af 100 kurantbankdaler, skulle halvdelen friholdes, medens kun 1/3 af de bønders andele af gælden til den Tårupgårdske stiftelse skulle friholdes, hvis pantegæld til Müller var omskrevet med fra 45 til 25 rigsbankdaler af 100 kurantbankdaler. Henholdsvis halvdelen og 2/3 af bøndernes andele af gælden til den Tårupgårdske stiftelse og

Kaptajn Müller sælger her en fastegård i »Qvosted« under Tårupgård gods 3. januar 1812. Topografi 394, Landsarkivet.

halvdelen af deres pantegæld til Müller skulle betales til en bestemt termin, idet dog hver rigsbankdalers sølvværdi omregnedes til en rigsbankdaler i sedler. Den anden halvdel af pantegælden til Müller skulle blive stående og forrentes.¹⁴ Heller ikke Müllers forslag til en genforhandling af købekontrakterne synes at være blevet accepteret.

I årene 1814-1818 blev der som følge af skete afbetalinger foretaget en del udslettelser i det pant, Müller havde stillet den Tårupgårdske stiftelse ved sin obligation af 3. januar 1813. Mod håndfået pant i denne obligation fik Müller 18. juni 1818 et lån af den ekstraordinære lånefond på 30.000 mark banko eller 20.000 rigsbankdaler sølvværdi, som skulle forrentes med 6 procent (renten af lånet til den Tårupgårdske stiftelse var kun 4 procent).¹³ Netop i 1818 satte verdensmarkedets store prisfald på korn ind. Det fortsatte i den følgende tid, indtil kornet i 1824 kun var en fjerdedel så meget værd, som det var før landbrugskrisen. Müller ansøgte i juli 1820 kongen om at få renten til lånefonden nedsat til 4 procent, men fik afslag. I 1821 skrev han flere gange til direktionen for den ekstraordinære lånefond og gjorde gældende, at det var ham umuligt at betale de høje renter, lånefonden skulle have. Som følge af landbrugskrisen kunne bønderne ikke svare de pengeydelse, de skulle, og det korn, han modtog fra forpagterne og andre, kunne han ikke sælge til en antagelig pris. Siden juni 1820 havde Müller ikke svaret renter til lånefonden, og i 1822 måtte han indgå et forlig med fondens direktion, som kammeradvokaten skulle eksekvere. Han erkendte, at lånet var forfaldet til udbetaling, men

tilbød selv at sælge de pantsatte ejendomme på auktion, ligesom han påstod, at han havde tilbud om salg af nogle ejendomme under hånden. Da ingen forberedelser til den lovede auktion blev truffet, og købesummerne for de ejendomme, hvis salg var stillet i udsigt, ikke blev indbetalt, foranstaltede kammeradvokaten, at de pantsatte ejendomme blev udlagt til lånefonden, og fik dem solgt på en i 1823 afholdt auktion.¹³

Ovenstående skildring af Tårupgårds pantegælds historie viser ikke blot nogle af de vanskeligheder, godsejerne kunne komme ud for som følge af statsbankerotten og den store landbrugskrise. Den giver også et godt indtryk af Müllers psyke. Når han mødte vanskeligheder, fostrede hans livlige fantasi den ene sindrige plan efter den anden til deres løsning, og så længe, det overhovedet var ham muligt, gav han ikke op. Energi, dristighed og fantasi, men også svigtende kritisk sans prægede hele hans virke.

I et brev til Müller kalder hans gode ven, rådmand Bendixen i Randers, ham »min kære stridsmand«, og rethaverisk og trættekær var han visselig. Da han således havde købt et parti brændevin af grosserer Mørch i København, men denne ikke havde leveret så meget som aftalt, nægtede han at betale for det leverede, fordi brændevinen i mellemtiden var steget i pris, og han altså var gået glip af de penge, han kunne have tjent ved at videresælge den brændevin, han ikke havde fået. Da H. P. Ingerslev til Silkeborg var blevet meget rost for det arbejde, han havde gjort for at gøre Gudenåen lettere at besejle, fandt Müller, at der var en hel del at indvende mod dette arbejde, og fremsatte sine indvendinger i en avisartikel. Nogle af udtrykkene i denne artikel mente Ingerslev var fornærmelige, hvorfor han anlagde injuriersag mod Müller. Denne ville føre sandhedsbevis for sine påstande, og med vanlig energi indstævnedes han hele 41 vidner, som han hver især forelagde 100 spørgsmål til besvarelse, osv. osv.

Når ingen trådte Müllers interesser for nær, var han imidlertid imødekommende og hjælpsom. Sine venner bistod han med råd og dåd, og for godsernes fæstere og nye selvejere affattede han ansøgninger og udarbejdede driftsplaner, således at de kunne indføre kobbeltbruget og avlingen af nye afgrøder. I sine velmagtsdage udøvede han desuden en del godgørenhed, idet han understøttede en halv snes personer, fortrinsvis børn og unge mennesker under uddannelse. I 1813 stiftede han desuden et legat til fordel for bl.a. forbedringshusets

undervisningsanstalt. Legatet indgik senere i de Masmannske søndagsskoleers formue, hvis direktion nogle år sendte ham beretninger om skolernes drift.¹⁵

Müller var jurist af fag og blev efterhånden en kyndig landmand. I øvrigt havde han usædvanlige evner til at udtrykke sig skriftligt. Sine talrige kladder til breve og dokumenter opbevarede han omhyggeligt ligesom de breve og dokumenter han modtog fra andre. Også ældre tiders breve og dokumenter, som han mere eller mindre tilfældigt fik i hænde, indlemmede han i sit arkiv. Nævnes kan det således, at arkivalier, der egentlig hører hjemme på Silkeborg, har ligget i Müllers arkiv, fordi medlemmer af slægten Fischer har ejet både Silkeborg og Allinggård, og fordi Müller et par år var medejer af Allinggård. Nogle af disse Silkeborg-arkivalier går tilbage til lenstiden, og et enkelt stammer endog fra middelalderen.

Sine evner til at formulere sig skriftligt udnyttede Müller til at udarbejde forskellige skrifter om pengevæsenet, der udkom i årene 1817-1819. Skriftet *Antiteser*, der udkom i 1818, blev beslægtet af byfoged Gundelach i Viborg, men senere frigivet. Müllers skrifter var fortrinsvis rettet mod juristen Anders Sandøe Ørstedes teorier. Ørsted skrev i øvrigt et særligt skrift for at gendrive hans påstande.¹⁶

Med til en skildring af Müllers personlighed hører også en omtale af hans rastløshed. Han drog fra det ene af de godser, han ejede helt eller delvis, til det andet. Hvert år rejste han til Viborg for at deltage i snapstinget, og en tid var han endogså bosat i København.

Foruden de allerede omtalte fuldstændige godser blev Müller i 1805 medejer af det Frijsenborgske gods i Søften (Vester Lisbjerg herred),¹⁷ og i 1807 afstod ejerne af det Grettrupske gods (Ulsted sogn, Kær herred) en del af dette til ham.¹⁸ Endelig solgte ejeren af Vedø (Koed sogn, Sønderhald herred) i 1811 og 1813 noget af dette gods til ham.¹⁹

I begyndelsen af det 19. århundrede bestod et gods altid af flere ejendomme, og det samme er tilfældet med de ovenfor omtalte dele af godser. Müller ejede imidlertid også enkelte større bøndergårde som Karlslund (Ølst sogn, Galten herred) og Frederikslund (Kærende by, Koed sogn, Sønderhald herred). Desuden var han en tid ejer af en gård og nogle huse i Randers og en gård i Århus.²⁰ Nævnes bør det tillige, at han, selv om han havde afhændet et gods, bevarede en vis tilknytning til nogle af dets ejendomme, for så vidt som han havde pantebreve på de penge, han havde til gode af købesummerne.

Fast ejendom var ikke det eneste, Müller ejede. Under krigen havde han andel i et kaperskib, en tid opkøbte han brændevin i spekulationsøjemed, og han havde aktier eller anpartar i flere industriforetagender.

Man skulle synes, at Müller havde mere end nok med at varetage sine egne forretninger. Ikke desto mindre afså han tid til at hjælpe familie og venner med bestyrelsen af deres godser. Han deltog således i forvaltningen af Voergård og Rugtved godser (Voer og Albæk sogne, Dronninglund herred), som tilhørte hans første kones fader Niels Steenild.²¹ Sin anden kones moder Elisabeth Thorbjørnsen hjalp han med at sælge Vedø gods (Koed sogn, Sønderhald herred),²² og vennen ekvipagemester Mogens Nørager bistod han med råd og dåd, både da han købte og senere solgte Sohngårdsholm (Nørre Tranders sogn, Fleskum herred, nu Ålborg købstad).

Samme år, som han tog sin afsked som birkedommer, altså i 1799, fik Müller bevilling på at nyde de rettigheder, som tilkom de lige med adelen privilegerede personer. I 1801 udnævntes han til kaptajn à la suite ved det første østjyske landeværnsregiment, og siden den tid var hans titel i breve og skrivelser altid kaptajn. Fra 1799 til 1819 var han medlem af Øster Lisbjerg herreds forligelseskommission, og i 1806 blev han medlem af den i henhold til forordningen af 1. oktober 1802 nedsatte skattekommission for Randers amt. I 1807 blev han medlem af det kongelige Landhusholdningsselskab, ligesom han var medlem af landhusholdningsselskabet for Randers amt.²³

Müllers privatliv var lidet lykkeligt. Han blev gift første gang i 1802 med Bendine Steenild, der var datter af Niels Steenild, som sammen med en broder ejede Voergård og Rugtved godser (Voer og Albæk sogne, Dronninglund herred). Ægteskabet blev opløst i 1810. Anden gang blev han gift med Elisabeth Margrethe Erreboe, der var datter af Simon Groth Erreboe til Østergård (Fjellerup sogn, Djurs Nørre herred) og Elisabeth Thorbjørnsen, der som enke blev gift med Rasmus Christensen til Vedø (Koed sogn, Sønderhald herred). Müller blev separeret fra Elisabeth Erreboe i 1819 og endelig skilt fra hende i 1826. Müllers søster Else Marie Müller fik to sønner uden for ægteskab. I 1796 bekostede Müller hendes rejse fra Boes ved Skanderborg til Randers og derefter hendes og den yngste søns underhold, indtil han døde i 1800 fire år gammel. Den ældste, som hun havde givet

broderens navn, antog den barnløse Müller som sin plejesøn, ligesom han i sit testamente indsatte ham som sin arving. Müller betalte hans underhold og skolegang først i Randers, og siden i Viborg. Student blev han ikke, men gik militærvejen og var en tid premierløjtnant ved et norsk regiment. I 1811 fik han imidlertid sin afsked på grund af sindssygdom og blev indlagt på Skt. Hans hospital. Efter at være udskrevet herfra forsøgte han sig som huslærer og seminarieaspirant, men endte til Müllers harme som skuespiller ved selskaber, der turnerede i provinsen i Danmark og Norge.²³ Ifølge supplementsbindet til Erslevs forfatterleksikon døde skuespiller Erik Chr. Müller 1831 i Trondhjem 39 år gammel.

Så godt som alle de mange breve og kladder til breve, der ligger i Müllers arkiv, er rent saglige og vedrører økonomiske og juridiske emner. Menneskeligt bevægende er dog t.eks. et brev fra den gamle landsdommer Hoff og et brev, Peter Severin Fønss skrev, da han havde mistet sit amtmansembede, samt først og fremmest de breve, Müller vekslede med sin søstersøn, og de breve, han vekslede med rektor C. F. Degen i Viborg og pastor Niels Blicher i Randlev til dels søstersønnen angående.

Müllers konstitution var ikke stærk, og han havde flere alvorlige sygdomsperioder. I 1827 døde han i Viborg ramt af et slagtilfælde.

Noter

Pr. efterfulgt af et tal angiver løbenummeret på en æske eller et bind i Müllers privatar-kiv Pr. 1435. En del af dette arkiv er ikke endelig ordnet. De pågældende arkivalier er benyttet uden at det har været muligt at opgive, i hvilken æske de ligger.

1. Hjorth-Nielsen: Danske prokuratorer, Pr. 72.

2. Pr. 1.

3. Pr. 19.

4. Pr. 38.

5. Pr. 64 f.

6. Pr. 60.

7. Pr. 60, Trap: Danmark bd. 6,1 s. 182.

8. Pr. 54.

9. Trap: Danmark bd. 7,2 s. 726.

10. Pr. 61 f.

11. Pr. 22.

12. Pr. 22, Pr. 54.

13. Pr. 19.
14. Pr. 20.
15. Pr. 72.
16. Erslevs forfatterleksikon, Pr. 74.
17. Pr. 60.
18. Pr. 60 f.
19. Pr. 66 f.
20. Pr. 71.
21. Pr. 67 f.
22. Pr. 6 f.
23. Hjorth-Nielsen: Danske Prokuratorer, Pr. 72 f.

Poul Rasmussen, f. 1909, fhv. arkivar ved Landsarkivet for Nørrejylland. Bibliografi i:
»hvert skimlet skrift ...« (1989). Adresse: Dalbergsgade 1 B, 8800 Viborg.

Præsten Niels Blicher og biskoppen Nicolai Edinger Balle

Præsten Niels Blicher har nær tilknytning til Viborgeggen. Hans søn, digteren Steen Steensen Blicher, blev født i Vium præstegård i 1782; faderen var præst i Vium-Lynggård fra 1779 til 1796. Før den tid havde han været hovmester på Tjele. Årbogen har da også tidligere bragt artikler om Niels Blicher (1929, 1972). Fhv. overbibliotekar Johs. E. Tang Kristensen offentliggør her et hidtil ukendt digt af Niels Blicher, som bl.a. demonstrerer hans sprogfærdigheder i latin.

Fund af skriftlige efterladenskaber fra digteren Steen Steensen Blicher og hans far præsten Niels Blicher hører til de store sjældenheder, men det kan dog ske. I marts 1992 fremkom således et af Niels Blicher skrevet latinsk hyldestdigt til biskop Nicolai Edinger Balle med underskriften: Nørre Jylland d. 16 Oct. 1799, N. Blicher Sognepræst i Randlev.

Når jeg blev gjort opmærksom på dette digt, skyldes det en artikel, jeg skrev til Vejle Amts Årbøger i 1969 »Litterære minder og personalia om St. St. Blichers slægt i Vejle amt«. Denne artikel blev læst af en Koldingborger, glarmester V. Storm, Vejlevej 26. Han skrev til mig den 30. november 1969:

»Foranlediget af Deres artikel i Vejle Amts Aarbog 1969 bør jeg meddele Dem følgende: I min besiddelse er Apostelens Pauli mindre Breve. Første Del, som indeholder brevene til Galater osv. af Dr. Nicolai Edinger Balle. København 1784. Dette er ret uinteressant, hvis der ikke på forbladetets anden side befandt sig et (hyldestdigt) til samme N. E. Balle underskrevet Nørre Jylland d. 16 Oct. 1799, N. Blicher Sognepræst i Randlev«.

Jeg takkede for brevet og bad ham sende mig en fotokopi af digtet. Den 15. februar 1970 sendte han mig en dansk oversættelse deraf, foretaget af lektor Tang Petersen, Kolding, men på grund af vaklende helbred sendte han mig kun oversættelsen og ikke nogen fotokopi. Derefter hørte jeg ikke mere fra V. Storm.

Først da jeg i 1991 fik forbindelse med Odder museum, dukkede erindringen op om Niels Blichers digt, og hvor det mon var blevet af.

*Det eneste kendte portræt
af Niels Blicher hænger
på herregården Marsvinslund
ved Viborg. Kgl. Bibl. fot.*

Jeg spurgte Herning museum og Det kgl. Bibliotek, men fik negative svar. Ad mange omveje fik jeg forbindelse med V. Storms enke i Kolding og fik at vide, at bogen med digtet befandt sig hos hendes datter i Italien. Datteren ledte alle bogpakker igennem, men fandt intet.

Men så i marts 1992 blev jeg ringet op af fru Storm i Kolding, der fortalte, at hun havde fundet bogen i sin bogreol. Da hun vidste, at jeg var interesseret i at se bogen og eventuelt skrive en artikel derom, sendte hun mig bogen til låns. Jeg havde anbefalet hende at lade den overgå til en offentlig samling for eksempel Blichermuseet i Herning, og det er sket.

Bogens proveniens ligger ikke helt klar, men at den har været i Niels Blichers eje er sikkert. Dog er det tvivlsomt, om han er den første, der har anskaffet bogen, idet en præst med en begrænset indtægt næppe har været i stand til at bekoste denne luksusindbinding med ophøjninger på ryggen og med titel- og tomesfelt i guldtryk. Muligvis drejer det sig om en storslået foræring til Niels Blicher. Det eneste vi får at vide ifølge en tilskrift på flyvebladet øverst til venstre er, at bindet har kostet 2 mark og 8 skilling. En overstreget linie er ulæselig. På bladets højre side ses navnene på ejerne efter Niels Blicher: J. P. Østrup, præst ved St. Peders kirke i Slagelse 1825, L. Hansen, præst 1841 i Fredericia ved Michaelis kirke, K. M. Hansen og T. H. Berg. V. Storm har ikke skrevet sit navn og heller ikke den person, som han havde fået bogen af.

På flyveblandets bagside har Niels Blicher med sirlig hånd skrevet det latinske hyldestdigt til Nicolai Edinger Balle.

At bogen har været flittigt benyttet, viser de mange understregninger i teksten. Særlig grundig gennemlæst er »Apostlens Pauli brev til de Epheser« med grundige understregninger.

For at få forståelse af, hvorfor Niels Blicher i begejstrede vendinger hylder biskoppen i dette latinske digt, er det nødvendigt at kaste lys over begge personers liv og religiøse livsholdning.

Præsten Niels Blicher er født 21. august 1748 i Øster Starup, og biskoppen Nicolai Edinger Balle er født 17. oktober 1744 i Vestenskov. De er omtrent samtidige, dog med de år til forskel, at deres studietid ved Københavns Universitet ikke faldt sammen. Balle fik teologisk embedseksamen 1765 og Blicher 1773. Om de har kendt hinanden personligt vides ikke, men så meget er sikkert, at Niels Blicher har haft et indgående kendskab til biskoppens teologiske arbejder. Hvor meget han har anskaffet sig eller lånt sig frem til, har vi ikke kendskab til.

Niels Blicher kom til Randlev i 1796 og blev der, indtil han tog sin afsked i 1823.

Han var en mærkelig mand for sin tid, en god dansk mand samt, hvad der var det vigtigste, en trofast ven af den gamle kristendom i den golde, bespottende tid, med hvilket det forrige århundrede bragtes til ende, og det ny indledtes. Han holdt gode prædikener og var en meget godgørende mand. Han var meget foretagsom og fostrede mange planer. Han overvurderede dog sig selv, og da det naive og ubehjælpssomme gav sig til kende, gik mange af hans planer i stykker.

Han underviste en tid lang unge mennesker i huset for at uddanne dem til Universitetet. Han var meget interesseret i at få vaccinationen indført, og han vaccinerede selv over 2.000 personer.

Niels Blicher var en frugtbar forfatter og forsøgte ikke sjældent digtekunsten, endog på latin. Han udarbejdede i 1795 bogen »Topografi over Vium præstekald« og skrev mange afhandlinger og småbøger. Det var store ting, at han fik så meget udrettet med pennen og undervisningen, som han gjorde, eftersom han jævntligt måtte føle sig trykket af næringssorger, af det store familiepåhæng og af hans eget huslige forhold.

Nicolai Edinger Balle rejste kort efter sin teologiske embedseksamen til universiteterne i Leipzig og Göttingen. Her lærte han den rationalistiske teologi og dens koryfæer at kende. Da han havde fået

*Biskop Balle.
Efter Stik i hans
Levnet og
Fortjenester af
Dr. Jens Møller
1817.*

magistergraden ved Københavns Universitet, tog han til Leipzig og holdt forelæsninger dér. Han blev tilbudt plads i Göttingen, men vendte i 1770 hjem til Danmark og blev 1771 sognepræst i Kjettrup og Gjøttrup. 1772 blev han professor og dr. theol. Han var påvirket af tidens tanker, og de unge håbede, at der nu skulle komme nyt liv i det teologiske studium, og de sluttede sig derfor til ham.

Men det viste sig hurtigt, at han med sin jævne og konservative natur ikke ville være bannerfører for Voltaires og Rousseaus tanker, og de unge vendte snart skytset mod ham.

Han blev 1783 Sjællands biskop efter sin svigerfar biskop Harbo. Han blev angrebet fra alle sider, og overvældet af mismod tænkte han på at tage til Tyskland, men var sin stillings ansvar bevidst.

Biskop Balle ønskede nok reformer, og det skete også på visse områder, blandt andet på liturgiens. Han skabte den ny dåbsformular, men fra bibelens lære, som den var foredraget af Jesus selv og fortolket af apostlene, ville han ikke vige et hårsbred. Han søgte at modarbejde vantroen ved i en række år at holde bibellæsninger i Vajsenhuskirken og efter dennes brand i Garnisons kirke.

I den religiøse diskussion hævdede Balle ytringsfrihed, og da digteren Malthe Conrad Bruun i »Aristokraternes Catechismus« også angreb suveræniteten, holdt Balle det som sin pligt som borger at gøre Kancelliet opmærksom herpå for at kunne gendrive forfatteren – ikke med magt – men ad litterær vej. Harmen mod ham blev endnu stærkere.

Med den radikale reaktion efter århundredskiftet fik han atter medbør, og år 1800 blev han kgl. konfessionarius efter Christian Bastholm.

Chorus Cimbrorum

Doctrina, Integritas, Pietas, Vigilantia, Scripta
et qvæ pro Christi nomine bella geris
Conciliaverunt Tibi, Dilectissime Præsul!

Laudem, nam quis non laudet ametqve pios:

Acta Dies aliis, sed non tibi sufficit: omni

Nocte soles libros eluctubrare tuos

Defendisse fidem, titubanti dulce Levamen

Lucem et ductrices suppeditasse manus

Et verum et rectum docuisse fideliter omnes:

Hocce tuum studium curaqve sola fuit.

Hinc et Danorum per Secla futura cluebis –

Ausculta Livor! Laus amor atqve Decus.

Ter Denos numeres hic Sospes – et amplius – annos

Cingatur niveis frons tua, Balle! comis

Tandem cum functus fueris cum munere vita

Præmia terrenis, en! Meliora capis.

Nørre Jydland d. 16 Oct 1799

N: Blicher
Sogne:Præst i Randlev.

Radikalismen var gået af rationalisterne, og Balle følte sig nu i slægtskab med dem. At han var barn af rationalismens tidsalder viser sig i hans noksom kendte »Lærebog« (1791) og i »Evangelisk kristelig Salmebog« (1798), der fremkom på hans foranstaltning.

Som biskop var han en overordentlig flittig visitator, og skolevæsenets reformering lå ham meget på sinde. 1808 nedlagde han bispeembedet.

Hyldestdigtets noget besynderlige overskrift må forstås symbolsk, idet Cimbrernes runddans skal give udtryk for de omskiftelige religiøse rørelser, der i slutningen af 1700- og begyndelsen af 1800-tallet giver sig til kende i Danmark i teologiske og kirkelige kredse, og når Niels Blicher i selve digtet lader biskop Balle være fordanser, hentydes der til, at han er den, der forsvarer den gamle tro og forkaster den vaklende og med troskab stræber efter at lære alle, hvad der er sandt og ret.

Cimbrernes Runddans

Lærdom, Bravhed, Fromhed, Aarvaagenhed og de Krige, som du fører for Christi Navn, har vundet dig Pris højtelskede Fordanser, thi hvem vil ikke prise og elske de fromme?

For andre faar Dagen Ende, men for dig slaar den ikke til: hele Natten plejer du at skrive dine Bøger ved Lampen.

At forsvare Troen, at bibringe den vaklende sød Lindring, Oplysning og støttende Hænder og med Troskab at have lært alle, hvad der er sandt og ret, det har været din Stræben og eneste Bekymring.

Derfor vil du igennem Danernes kommende Slægtled trods kritiske Røster modtage »Ros, Yndest og Ære.«

Gid du her uskadt maa opleve yderligere 3 Gange 10 Aar og mere!

Gid snehvide Haar maa omgive din Pande, o Balle!

Naar du endelig faar endt dit Liv og dermed dit Hverv, da faar du Belønninger, der er større end de jordiske.

Nørre Jydland d d. 16. Oct. 1799 N. Blicher

Sogne: Præst i Randlev.

Herluf Kjems Hansen

Indstifteren af Kjems-Fonden

En nøjsom ungarl

I et parcelhusområde i Løgten, hvorfra man kan skimte Kaløvig i horisonten, bor pensioneret overlærer Herluf Kjems Hansen. Den 1. oktober 1989 indstiftede han Kjemsfonden med et foreløbigt grundbeløb på 1,25 mill. kroner til udgivelse af lokalhistorisk litteratur i Viborg, Vejle og Århus amter – de tre amter, hvori han har levet sit liv.

Herluf Kjems har dybe rødder både i sin slægts historie og i sit fædrelands. Selv blev han født i et lærerhjem i en historisk kendt landsby på Viborg-egnen, nemlig Blichers fødeby, Vium, den 2. juli 1912. Som den mindste af ni søskende voksede han op »i et hjem med klaver, men uden penge«, som han selv udtrykker det.

Herluf var bette ved fødslen, og jordemoderen var betænkelig ved, om han kunne leve. Fire uger gammel blev han hjemmedøbt. Det hjalp, »– for siden har jeg ikke været syg!«

Allerede i skoletiden hos faderen i Vium skole fødtes ønsket om at blive lærer og at få lov at fortælle, som faderen så levende fortalte historie og bibelhistorie. Moderen var også en god fortæller, men hun fortalte især om slægten fra Samsø og Kjmsgård i Hygum sogn ved Ribe. Hun fortalte om sin egen far, der ikke måtte blive lærer, men som fik lov alligevel, da han havde deltaget i krigen 1864.

Moderen havde megen styrke med sig fra sin hjemstavn, og den fik hun rigelig brug for, da hun i 1931 stod som enke med ni børn, hvoraf ingen endnu var i stilling. Den yngste var kun 6 år. For 205 kr. om måneden skulle hun løse den tilsyneladende umulige opgave at forsørge sig selv og samtidig få børnene i vej. Det lykkedes, så alle fik en god uddannelse, og hun selv fik et hus at bo i.

I årene efter konfirmationen tog Kjems realeksamen og arbejdede noget ved bønderne. Da faderen døde, så det pludselig ud til, at læreruddannelsen måtte opgives, men i 1932 lykkedes det Kjems at få

et lån i Vium Sparekasse og så begyndte »fire herlige år på Jelling Seminarium«.

I studietiden boede Kjems som pensionær på Østergård i Jelling, og i ferierne cyklede han den lange vej hjem til moderen i Vium. Fritiden på seminariet blev brugt til lange traveture i omegnen, hvor Kjems glædede sig over både de historiske mindesmærker og livet i skovene. Denne vane med de lange ture i det fri har holdt sig gennem hele livet. Stadig går den daglige tur på en 4-5 kilometer rundt i omegnen – allerhelst i skovene, hvor Kjems studerer fuglelivet.

Tiden i Jelling afsluttedes med lærereksamen i 1936. Det havde været en god tid, og de gamle kammerater, der endnu er tilbage, mødes stadig i Jelling en gang om året.

I 1930'erne var det vanskeligt at få embede, for der var stor arbejdsløshed. Men det gik nu let nok for Kjems. Han fik nemlig det første embede, han søgte. Han havde hele tiden ønsket at blive lærer ved en landsbyskole, som den han var vokset op i. Han ville ikke ansættes i en stor kasse inde i en købstad. Embedet lå i Segalt i Skødstrup sogn. Han cyklede fra Vium til Segalt, og han mindes endnu det betagende syn, da han første gang så ud over Kaløvig fra bakkerne oven for Segalt. »Tænk, om jeg kunne komme til at bo her«, tænkte han. Da han havde været rundt ved skolekommissionen og forældreråd, var det hans indtryk, at han ville få stillingen, bl.a. fordi han var den af de 43 ansøgere, der havde den største eksamen. Og sådan gik det. Han blev enstemmigt indstillet som nr. 1.

Den 1. november 1936 begyndte han så som andenlærer i Segalt skole, der havde 74 elever og 2 lærere med fagdeling. Her ville han gøre sine erfaringer som lærer og så søge et førstelærerembede. Kringen kom imidlertid i vejen, idet han ikke ønskede at flytte under de vanskelige forhold under besættelsen. I april 1944 blev kommunens to små skoler nedlagt og erstattet af Skødstrup centralskole, hvortil lærerne blev flyttet. Skolen startede med 7 klasser og 5 lærere.

Efter besættelsens ophør var tiden inde til at se på et førstelærerembede, men nu konstaterede Kjems, at han ikke kunne tænke sig at flytte fra Skødstrup, der jo ligger i en dejlig natur og nær ved Århus med teater, museer, store biblioteker m.m. Der blev ikke tale om at flytte teltpæle, bortset fra to år i København på Danmarks Lærershøjskole. Kjems kom ikke til at undervise i historie og kristendom, som han havde set hen til. Hans fag blev derimod regning, geografi og biologi.

Efter 43 år som lærer i samme sogn gik Kjems på pension i 1979, altså som 67-årig. Da var Skødstrup en del af Århus kommune, og skolen var blevet alt for stor. Herom siger Kjems: »Hvis nogen ved begyndelsen af min lærergerning havde hvisket mig i øret, at når jeg gik på pension, ville jeg have været ansat ved en skole med 940 elever og 62 lærere, ville jeg have svaret, at jeg aldrig i livet kunne finde på at søge arbejde i sådan en kaserne. Jeg kom imidlertid til at erfare, at ville jeg ikke komme til den store skole, så kom den store skole til mig. Jeg virkede jo det samme sted under hele skolens vækst.«

I hele sit liv har Kjems sparet penge op. De første 12 år tog det, før læsegælden var betalt, men derefter har han bevidst samlet penge til sin fond. Det har kunnet lade sig gøre, fordi han med Holbergs ord

har været en nøjsom ungkarl. Altså ingen kone, ingen bil, ingen tobak og ingen spiritus. Dog undte han sig den fornøjelse at melde sig ind i Dansk Ornitologisk Forening, da læsegælden var betalt. Turene med foreningen har givet mange gode oplevelser på ture til fuglereservater rundt om i landet.

På et spørgsmål, om Kjems, der kender egnen så godt efter 54 år, ikke selv skriver lokalhistorie, svarer han, at han ikke har tid. Han interesserer sig for alt – for selve livet i alle dets tilskikkelser. Det bærer hans reoler også præg af: Historie, litteraturhistorie, personalhistorie, religion og sidst, men ikke mindst naturhistorie. Desuden har Kjems en stor samling af udklip helt fra seminarietiden – alt i en pinlig orden. »Jeg er perfektionist,« siger han med et lille smil.

Pengene, som er sparet op gennem alle årene, skal nu gå til oplysning, ligesom Kjems selv har bragt oplysning i den danske folkeskole. Lokalhistorien blev valgt, fordi den er så bred. Den kan handle om naturen, menneskene, ja livet i alle dets aspekter.

En anden grund til, at lokalhistorien blev valgt, var, at Kjems havde læst om, at mange har et manuskript i skuffen, som de ikke kan skaffe midler til at få udgivet. »Det er en skam, hvis manuskriptet er værd at udgive.« Og nu bliver der altså stillet midler til rådighed for lokalhistorikere, som bor i de tre amter, Kjems foreløbig har valgt at lade sin fond dække. Der vil blive ca. 100.000 kr. om året til uddeling, og så længe Kjems lever, sidder han selv i fondsbestyrelsen, som han har valgt til at bestyre fondens midler. I mange år, ja langt ind i fremtiden vil pengene fra fonden kunne glæde såvel forfattere som læsere af lokalhistorie.

Kjemsfondens bestyrelse er:

Overarkivar Finn H. Lauridsen, Erhvervsarkivet, Vester Allé 12, 8000 Århus C.

Dette er fondens adresse:

Landsarkivar Chr. R. Jansen, Viborg.

Advokat Ole Koefoed Nielsen, Skanderborg.

Provst Morten Øllgaard, Viborg.

Stadsarkivar Birgitte Dedenroth-Schou, Kolding.

Overlærer Kamma Varming, Fredericia.

Ansøgningsfrister er den 1. april og den 1. oktober.

Kamma Varming

Sagførere (advokater) i Viborg købstad

I 1978 udarbejdede advokat Fritz Videbech (f. 1933), som dengang drev sagførervirksomhed i Viborg, en liste over prokuratorer, sagførere og advokater, som vides at have virket i Viborg siden Christian IVs berømte forordning af 9. september 1638 »Om præstedrukken-skab, ærerørige domme, kost og tæring, arrest, prokuratorer, lovfældtes rettergang, krybskytter og bøsser«.

Thomas Christensen Høg	ca. 1638-
Niels Urbansen (Skouboe)	ca. 1641-
Claus Wulff	ca. 1650-
Christopher Hansen	ca. 1655-
Søren Pedersen	1658-1697
Jep Hansen	1662-1732
Jens Jørgensen Kierulff	1682-1729
Hans Jensen Frausing	1688-1739
Jens Harboe	1689-1741
Anders Brun	1697-1728
Thomas Nørholm	ca. 1700-
Mathias Bruun	1702-1770
Jacob Filstrup	1703-1787
Rasmus Bondo	1710-1786
Hans Severin Rafen	1715-1780
Poul Eggers	1723-1782
Hans Jacob Faber	1723-1770
Peter Fog	1724-
Michael Hansen Tørslef	1737-1815
Christian Tolstrup	1753-1814
Peder Styhr	1755-1803
Thøger Kiersgaard	1756-1843
Thomas Wissing	1760-1807
Peder Müller Buxlund	1765-1818
Jens Laasbye Rotbøll	1766-1839
Søren Frederik Gjerulf	1770-1842

Christian Hoffmann	1770-1859
Søren Fogh	1770-1817
Christian Thisted	1771-1836
Andreas Juul	1775-1853
Lorenz Bremer Angersbach	1775-1810
Niels Fogh	1776-1836
Niels Jensenius Blume	1780-1853
Janus Michael Bastrup	1781-1864
Mads Christensen Rod	1781-1850
Michael Christian Rotbøll Ørum	1784-1849
Jacob Nyboe	1784-1848
Frederik Christopher Gundelach	1785-1824
Christian Nielsen Møller	1786-1856
Jørgen Jensen Deigaard	1789-1860
Frederik Christian Ludwig Lykke	1790-1872
Christian A. Møller	1790-1837
Morten Hansen	1790-1864
Rasmus Alexander Lang Holm	1794-1862
Christian R. Otterstrøm	1795-1876
Ole Mælum Thorgesen	1803-1882
August Gottlieb Künell	1806-1862
Morten Christian Wilhelm Smith	1807-1871
Hans Christian Pape	1807-1889
Jørgen Mouritz Quistgaard	1809-1891
Christian Magdalus Jespersen	1809-1873
Janus Michael Bostrup	ca. 1810-
Carl Neckelmann	1816-1905
Andreas Møller	1817-1888
Niels Georg Christian Morville	1817-1905
Peder Daniel Wohnsen	1820-1886
Jens Martin Fasting	1826-1889
Balthazar Isaacsen	1829-1889
Carl Georg Faber	1830-1894
Georg Theophilus Esmann	1834-1893
Gerhard Emil Glud	1837-1875
Viggo Joachim Coelestinus Hinbjerg	1837-1901
Wilhelm Nicolai Theodor Rasmussen	1839-1923
Jesper Hannibal Stockfleth Jespersen	1840-1905
Søren Niels Peter Jørgensen	1841-1918

Andreas Christian Ludwig Schou	1841-1910
Georg Hastrup	1842-1895
Heinrich Mathias Olaf Rye	1843-1921
Lauritz Buch Mølgaard	1844-1899
Anders Andersen	1845-1909
Lauriitz Bech Ørum	1851-1931
Christian Frederick Reginald Heise	1855-1939
Marius Christensen	1857-1931
Hans Frederik Andersen	1860-1937
Bjarne Steingrim Johnsen	1860-1930
Hans Frederik Andersen	1860-1937
Frants Jensen Mikkelsen	1861-1933
Christian Plesner Sørensen	1864-1927
Martin Edvard Handberg Randers	1867-1919
Carl Marinus Severin Christian Handberg	1869-1940
Peter Valdemar Knud Christgau	1870-1940
Søren Peter Sørensen	1870-1907
Nikolaj Larsen Jespersen	1871-1915
Asgere Dahl	1872-1933
Niels Christian Gjelstrup Mortensen	1873-1935
Niels Peter Anton Hansen Ruus	1880-1940
Christian Ørum	1881-1975
Poul Borries Olrik	1881-1914
Fritz Lewring Teisen	1884-1951
Johannes Madsen Holm	1884-
Jens Christian Anton Ejstrup	1887-1967
Jon Johnsen	1888-1966
Marius Valdemar Michael Mikkelsen	1889-1954
Peter Christian Petersen	1892-
Niels Georg Kristian Morville	1891-1963
Hagen Jørgensen	1894-1959
Kristian Thøger Jensbye	1895-1977
Alfred Sorvad	1884-1960
Peter Christian Lindgaard Pedersen	1905-1965
Aage Schioldan Lund	1924-1967
Aage Dahl	1901-1980
Torben Wrads Ørum	1914-1985
Johannes Faber Gravesen	1915-1980
Hans M. Ejlersen	1909-1992

Formandsberetning

*ved Historisk Samsfunds generalforsamling i
Sortebrødrehus, Viborg, torsdag 30. april 1992*

Så er der gået et år igen, og vi skal se tilbage på 1991, som jo her i Viborg blev præget af 2 jubilæer, som også Historisk Samfund fik en lille andel i. Men vi må nok hellere holde os til den kronologiske gennemgang af året:

1. I februar holdt professor Bent Jensen foredrag om Sovjetunionens rolle i det nye Europa. Det blev et på mange måder særdeles oplysende foredrag, og på den for Bent Jensen typiske klare stillingtagen til problemerne og deres løsning. Ved generalforsamlingen i april talte arkivar H. C. Bjerg om Samspil mellem stat og lokalsamfund ved udvikling af garnisonsbyer, hvor vi ud over en almindelig gennemgang af emnet, tillige fik adskillige træk fra Viborgs garnisonsliv.

Og så startede vi på jubilæumsarrangementerne, hvor der først var en udflugt i begyndelsen af juni, hvor vi begyndte på Museets fornemme udstilling om »Skatte fra Valdemar Sejrs tid«, hvorfra vi tog til en af denne tids fornemste kunstværker: Sahlaltertavlen, og derfra videre til Borbjerg, for at se en tilsvarende, blot udskåret i træ, men ak, da vi kom frem, ledte vi forgæves efter den, for øvrigt sammen med en anden gruppe på udflugt, og så viste det sig, at fuglen var fløjet, Nationalmuseet havde tre dage før hentet den til istandsættelse! Ugen efter var vi på Landsarkivet, hvor vi så den fine og spændende udstilling i anledning af Jyske Lov »Med lov skal land bygges«, og om begge disse udstillinger må det siges, at det var lykkedes at fremskaffe og samle materiale viden om fra, og i så henseende var de også ganske unike. I september var der så besøg på Landsarkivet, hvor vi fik lidt at vide om arkivet og dets historie, i anledning af dets 100 års fødselsdag, og dertil blev der lejlighed til at se jubilæumsudstillingen, som indeholdt bl.a. de meget spændende tegninger til arkivets ældste bygninger. Og så sluttede vi – på biblioteket – i november med et særdeles spændende og illustrativt foredrag med lysbilleder af professor Otto Norn om Guldets magt – Valdemartidens altertavler, og det sluttede sig fint både til besøget på arkivet med Jyske Lov og til udstilling og udflugt til Sahl.

Med hensyn til antallet af arrangementer viser denne oversigt, at vi har øget det sædvanlige antal med 2 til 6, og selv om det naturligvis bl.a. skyldes, at vi har haft noget særligt at interessere os for, så har tilslutningen været så god, at det bør overvejes, om vi ikke bør øge vores mødeaktivitet lidt.

2. Årbogen kom til sædvanlig tid og er præget af to artikler om folk, der har været på »valsen«, nemlig om snedkersvend Hummelgaards rejser i Tyskland og Østrig fra omkring år 1800, og den anden om den senere maskinfabrikant Philipsens rejse i England og New Zealand i 1860'erne. Dertil er der den første artikel af Birgit Løgstrup om jord og mennesker i Vorde, Fiskbæk og Romlund sogne 1688-1800; artiklen er den første af tre og handler om Romlund.

Desuden er der mindeord om vores tidligere formand overbibliotekar Aage Bonde, som døde kort før vi havde generalforsamling sidste år.

3. Når vi nu lægger 1991 i arkivskuffen skal det være med glæde over, at det lykkedes at arrangere så meget, som vi fik, samtidig med, at jeg dog også godt vil komme med et lille suk over, at vores medlemstal stadig er svagt dalende og at deltagelsen i vores møder godt kunne være lidt bedre, men det skal jo ikke bebrejdes jer, som er kommet i aften, og jeg skal derfor slutte med en tak til medlemmer og bestyrelse for 1991.

Lokalhistorisk litteratur 1991-92

Asmildkloster Landbrugsskoles årsskrift 1991. 96 s. ill. Af indholdet: ministergården mod år 2000 (Tåpdrup sogn).

Blaabjerg, Anton: Slægtsforskning og Danmarkshistorien. 1991. 44 s. ill. Udg. af Slægtshistorisk Forening for Viborg og Omegn.

Engqvist, Hans Henrik: Om gavlenes blændingsudsmykning på to nørrejske herregårde, i: *Bygnings Arkæologiske Studier* 1991, s. 41ff. Omhandler Stårupgård i Højslev sogn, Fjends herred.

Et almindeligt hjem – bare større. P. Sabroes Børnehjem i Skive 1920-1991. Skive 1991. 84 s. ill. Red. af Rud Kjems og Niels Mortensen.

Fink, Jørgen: Butik og værksted. Erhvervslivet i stationsbyerne 1840-1940. Selskabet for Stationsbyforskning 1992. 326 s. ill. Omhandler i Jylland specielt Års-Farsø-Ålestrup (dvs. en række sogne i Rinds herred).

Fra Viborg Amt 1991. 115 s. ill. Indhold: Louise Lillie: Renæssanceudsmykningen i Grinderslev kirke. Birgit Løgstrup: Jord og mennesker i Vorde, Fiskbæk og Romlund sogne 1688-1800. 1. Romlund sogn. Povl Skadhauge: Anders Nielsen Hummelgaard. Optegnelser fra 1797 om hans ungdomsliv og oplevelser som rejsende håndværkssvend i Tyskland og Østrig. Henning Ringgaard Lauridsen: Smedesvend og guldgraver. Maskinfabrikant Eskild Philipsens ungdomsoplevelser i England og New Zealand 1861-1866. Aage Bonde 1922-1991. Formandsberetning. Lokalhistorisk litteratur.

Gelting, Michael H.: »Wiberg (Viborg)«, i: *Series episcoporum ecclesiae catholicae occidentalis ab initio usque ad annum mxcviii*. En kritisk oversigt over generel stiftshistorie, kirkelig geografi og bisperække med biografi af de enkelte biskopper for de tre danske stifter Børglum, Ribe og Viborg indtil 1198.

Hekse i Viborg. Lavet af 7.B, Søndre Skole, Viborg. 47 s. ill. 1992. 21 elever i Søndre Skole har fortalt og illustreret en række heksehistorier på grundlag af materiale i Viborg landstings arkiv i Landsarkivet (arkivar Poul Rasmussens udgave af udvalgte nørrejske tingsvidner, 1988).

Høirup, Henning: Så fjern og så nær. 276 s. ill. 1992. Omhandler bl.a. Høirups tid som stiftsprovst i Viborg (1951-63). 1957-63 var H. medlem af Historisk Samfunds bestyrelse.

Jensen, Erik Bartram: Madsens billeder 1915-37. Amatørfotografier af eget arbejderliv. Forlaget Elementære Aftryk 1991. 70 s., ill. Fra 1925-37 billeder fra Bruunshaab.

- Kjeldsen på Lerkenfeldt*. De danske Landboforeninger og Landbrugsrådet. 1992. Red. af Claus Bjørn. 120 s. ill. Udgivet i anledning af præsidenten for Landbrugsrådet, H.O.A. Kjeldsens 60-årsdag 5. februar 1992.
- Mammen*. Grav, kunst og samfund i vikingetid. Redaktion: Mette Iversen i samarbejde med Ulf Näsman og Jens Velle. Viborg Stiftsmuseums række bind 1. Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter XXVIII, 1991. I kommission hos Aarhus Universitetsforlag. 343 s. ill.
- Mogensen*, Johannes: Sejle ned ad Nørreåen. Udgiver: Lokalhistorisk Forening for Bjerringbro Kommune i samarbejde med Lokalhistorisk Arkiv og Bjerringbro Kommune. 1992. 52 s. ill.
- Musaeus*, Ingvar: Viborg Kunstforening 1941-1991. Viborg Kunstforening 1941-1991. Viborg Kunstforening 1991. 109 s. ill.
- Nielsen*, H. P.: Brudstykker af Mammen sogns historie. 1991. 279 s. ill.
- Rasmussen*, Poul: Århus Kannikebords Jordebog ca. 1315. Udgiverselskabet ved Landsarkivet for Nørrejylland. 1992. 88 s. ill. Indeholder faksimiletryk i farver, tekst, oversættelse og kommentar.
- Skivebogen 1991*. 120 s. ill. Indhold: N. Chr. Krogh: Lærer i Selde og Tøndering for 100 år siden. Søren Graversen: Erindringer fra Fur. Emil Thomsen: Skive og omegn i 1850'erne og 1860'erne. Niels Mortensen: Et industrieventyr i Skive. Fra arkiver og museer. Historisk Samfund 1990-91.
- Thomsen*, Niels og Jette D. Søllinge: De danske aviser 1634-1989. Bind 2: 1848-1917. 1991. 727 s. ill. Viborg amts dagblade behandles s. 566-580.
- Viborg og omegn*. Fotograferet af Vagn Aage Winther-Nielsen. 56 s. 1992.
- Viborg Stifts Årbog 1991*. Indhold: På vej mod kirkens nye bøger af biskop Georg S. Geil. Det vigtigste billede i Viborg Domkirke af sognepræst Jørgen Glenthøj. Salmer og melodier har ingen alder af organist Ole Brinth. Menighedsrådenes ansvar for folkekirkens økonomi af fire af stiftets provster. Altermavler i Viborg Stift af Gudrun Meedom. Mellem sorte svaner og papegøjer af biskop Georg S. Geil. Indledende konfirmationsforberedelse af sognepræst Knud Erik Nissen. Brug for menighedsrådene i 90'erne af Eli Højbjerg Andersen. Nytænkning nødvendig i menighedsrådene af Birthe Lund. Viborg Kirkegårds nye kapelsal af domprovst Karsten Nissen. Nyt alterbord i Romlund kirke af sognepræst Morten Øllgaard. Et godt og vidtstrakt land af pastor emer. R. H. Knudsen. Stiftet rundt af biskop Georg S. Geil.

Historisk Samfund for Viborg Amt

har siden samfundets stiftelse i 1928 udsendt 57 bind af årbogen »*Fra Viborg Amt*«. Mange årgange er udsolgte, men resterende bind kan leveres til medlemmerne til de anførte priser (prisen for ikke-medlemmer i parentes):

[1]	1930-54, pr. årgang	6 kr. (9 kr.)
[2]	1955-63, pr. årgang	10 (15 kr.)
[2]	1964-72, pr. årgang	25 kr. (30 kr.)
[4]	1974-77, pr. årgang	35 kr. (45 kr.)
[5]	1978	45 kr. (68 kr.)
[6]	1979-84	50 kr. (75 kr.)
[7]	1986 og følgende årgange	75 kr. (95 kr.)

Resterende årbøger sælges under ét for en pris af 400 kr. + moms til medlemmer (ikke-medlemmer 700 kr. + moms).

Samfundet har herudover – oftest i stedet for et bind af årbogen – udgivet eller medvirket ved udgivelsen af en række vægtige særpublikationer, af hvilke dog flere er udsolgt, og andre kun haves i *meget begrænset rest-oplag*. De sælges til medlemmerne til de anførte priser (prisen for ikke-medl. i parentes):

[8]	Viborg Amts Stednavne. Udg. af Stednavneudvalget. 1947	Udsolgt
[9]	Viborg Katedralskoles historie. Af Carl E. Jørgensen. Indb. særtryk af » <i>Fra Viborg Amt</i> « 1959-60. 174 sider, rigt illustreret	25 kr. (35 kr.)
[10]	P. G. Lindhardt. Brevvexling mellem biskopperne J. Swane og Frederik Nielsen. Særtryk af » <i>Fra Viborg Amt</i> « 1962. 30 sider, illustreret	4 kr. (6 kr.)
[11]	Billeder af Viborg amts forhistorie. 1966. 160 sider, rigt ill. Ved køb af mindst 5 eksemplarer: kr. 12,00 pr. eksemplar, portofrit fremsendt uanset medlemsskab.	16 kr. (24 kr.)
[12]	Romansk stenhuggerkunst i Viborg amts kirker. Fotos: Keld Helmer-Petersen. Tekst: Harald Ditzel. 2. udgave, 1966. 94 sider, rigt illustreret	Udsolgt
[13]	Niels Friis: Viborg Domkirkes orgel 1570-1966. Særtryk af » <i>Fra Viborg Amt</i> « 1967. 40 sider, illustreret	4 kr. (6 kr.)
[14]	Hans Øllgaard: Jens Bloch. Biskop i Viborg 1805-1830. 105 sider, illustreret. 1968	9,50kr.(15 kr.)
[15]	Nr. Tulstrup-dagbogen. Ved Jens Holmgaard. Udg. i samarbejde med Landbohistorisk Selskab. Sælges kun til medlemmer	40 kr.
[16]	Steen Steensen Blichers beskrivelse af Viborg amt 1839. Fotografisk optryk. 228 sider	25 kr.(32,50)
[17]	Viborgs brand 1726 v. Hans H. Worsøe og Paul G. Ørberg. 88 sider	25 kr.
[18]	W. Møllerup: Adel, by og borger. Træk af bylivet i Viborg i 1700-tallet. 95 sider, illustreret. 1976	20 kr. (30 kr.)
[19]	Rentekammerets farvetrykte kort vedr. amtsinddelingen 1793, 2 stk., 38×26 cm, ufalsede	35 kr.
[20]	Chr. Jacobsen: Gudenå – fiskeri, pramfart, kraftværk	65 kr. (68 kr.)
[21]	Håndværk og købstadsliv v. Thomas Bloch Ravn	48,95 kr.

EKSPEDITION: Fru Else Hansen, Centralbiblioteket, Vesterbrogade 15, 8800 Viborg, telefon 86 62 44 88. Giro 4 06 38 05.

Regnskab for året 1991

Årbogsvirksomhed

Indtægter	Bogsalg	6.3865,75	
	Tilskud/DHF	5.050,00	
	Annoncer	6.893,00	
	Moms	<u>3.439,00</u>	
	Indtægter i alt		21.768,75
Udgifter	Trykning 1990	28.930,88	
	Trykning 1991	884,50	
	Honorarer	2.920,00	
	Porto & forsendelse	3.939,25	
	Administration	<u>2.102,06</u>	
	Udgifter i alt		38.773,69
Årsresultat			÷17.004,94
Tilgodehavender	Porto 1991	3.780,75	
	Bogsalg	79,50	
	Moms 1991	2.311,00	
	Annoncer 1991	<u>4.178,50</u>	10.349,75

Samfundets samlede virksomhed

Indtægter	Medlemskontingenter	21.015,00	
	Tilskud/Viborg kommune	10.600,00	
	Renter	2.312,05	
	Overskud/udflugt	<u>202,00</u>	
	Indtægter i alt		34.129,05
Udgifter	Porto	3.385,00	
	Administration	1.754,38	
	Annoncer	1.064,08	
	Kontingenter	2.717,00	
	Gaver	297,00	
	Møder & lokaler	2.091,75	
	Foredragsholdere	<u>2.180,50</u>	
	Udgifter i alt		13.489,71
	Årbogens årsresultat		<u>17.004,94</u>
	Samlede udgifter		30.494,65
Årsresultat			3.634,40

Aktiver	Indestående 31/12 1991	
	bank	7.864,44
	girobank	14.812,21
	kontant	<u>1.582,50</u>
	Udgiverkonto	24.259,15
	Tilgodehavende årbogen	25.000,00
	Tilgodehavende kontingenter 1990	10.349,75
	Tilgodehavende kontingenter 1990	146,00
	Tilgodehavende kontingenter 1991	<u>24.000,00</u>
		83.754,90
Passiver	Skyldig for årbogen	40.417,24
	Formue	<u>43.337,66</u>
		83.754,90

Undertegnede revisorer har dags dato revideret regnskabet for 1991 og fundet kase-, giro- og bankbeholdning til stede.

Viborg, den 11. marts 1992

Finn Bertel

J. V. Lund

Historisk Samfund for Viborg Amt

støttes i sit arbejde af følgende:

Bikuben, Viborg
E Bindstouw, Lysgaard
Byens Tryk, Viborg
Den Danske Bank, Viborg
Fona, Viborg
Galsgårds Farvehandel, Viborg
Hansen og Nielsen K/S, Viborg
Jacobi, kontoretablering, Viborg
Jyske Bank, Viborg
Kjær's Boghandel
J. N. Kjærsgaards Tømmerhandel A/S, Viborg
Jørgen Laursen, Viborg
Løveapoteket, Viborg
MB Revision, Viborg
Midtbank, Viborg
Nørhaven Bogtrykkeri
Pan Buslinier, Viborg
Anders Petersen, farvehandler, Viborg
Sct. Mathias Apotek, Viborg
Schous Boghandel, Viborg
Schumanns Herremagasin, Viborg
Special-Trykkeriet Viborg a-s
Svaneapoteket, Viborg
Unibank, Viborg
Viborg Blikkenslageri, v. Westergaard & Bak
Viborg Rejsebureau, Viborg
Viborg Stifts Folkeblad

Lokalhistoriske arkiver

BJERRINGBRO LOKALHISTORISKE ARKIV

Bjerringbro bibliotek, Realskolevej 12.

Tlf.: 86 68 38 33.

Åbent: tirsdag & torsdag 16-18.

Leder: Hans Jørgen Hansen, Kirkevej 9, Gullev, 8850 Bjerringbro.

Æ FJANDBOARKIV

Iglsøvej 5, Stoholm.

Tlf.: 97 64 15 85.

Åbent: tirsdag 15.30-17.30.

Leder: Niels Hauge, 7800 Stoholm.

LOKALHISTORISK ARKIV FOR HVORSLEV KOMMUNE

Søndergade 2, Thorsø.

Tlf.: 86 96 63 30.

Åbent: 1/10-30/4 onsdag 15.30-17.30 eller efter aftale.

Leder: Thorkild Simonsen, Møllevej 13, 8881 Thorsø. Tlf. 86 96 64 71.

LOKALHISTORISK ARKIV

Østergade 23, 7470 Karup J.

Tlf.: 97 10 21 37.

Åbent: mandag 17-19 og torsdag 16.30-19.30.

Leder: Ole Michaelsen, Spættevej 10, Kølvrå, 7470 Karup J.

LOKALHISTORISK ARKIV FOR KJELLERUP KOMMUNE

Blicheregnens Museum, Blichersvej 30, Thorning, 8620 Kjellerup.

Tlf.: 86 88 08 77.

Åbent: Efter aftale. Leder: museumsleder Hans Kruse.

TJELE KOMMUNE, LOKALHISTORISK ARKIV

Søgården, Vingevej 12, Ørum Sønderlyng.

Tlf.: 86 45 12 77.

Åbent: torsdag 14-17.

Leder: Erik Esbensen, Høegsparken, Høegsvej 32 C, 8834 Hammershøj.

LOKALHISTORISK ARKIV FOR VIBORG KOMMUNE

Stiftsmuseet, Hjultorvet, 8800 Viborg.

Tlf.: 86 62 30 66.

Åbent: mandag-fredag 14-17, onsdag tillige 10-12.

Leder: Henning R. Lauridsen.

LOKALHISTORISK ARKIV, AALESTRUP

»Knabergaarden«, Borgergade 8B, 9620 Aalestrup.

Tlf.: 98 64 12 86.

Åbent: mandag 18-21.

Leder: P. Gade, Vestergade 66, Aalestrup.

MØLDRUP KOMMUNES LOKALHISTORISKE ARKIVER

Kommunekontoret, Nørregade 15, 9632 Møldrup.

Tlf.: 86 69 12 00.

Åbent: torsdag 15-17.

SALLINGSUND LOKALHISTORISKE ARKIV

Bajlum skole, Roslev.

Tlf.: 97 59 24 47.

Åbent: 1. og 3. torsdag i md. i per. okt.-apr. 19-21.

Leder: Otto Veile, Vestervang 7, Durup, 7870 Roslev.

SKIVE BYHISTORISKE ARKIV

Skive Østertorv 9, 7800 Skive.

Tlf. 97 52 81 22.

Åbent: mandag-fredag 10-12.

Leder: Niels Mortensen.

SPØTTRUP LOKALHISTORISKE ARKIV

Spøttrup bibliotek, Ålbækvej 18, Lihme.

Tlf.: 97 56 00 81.

Åbent: 2. og 4. onsdag i md. 19-22.

Leder: H. Eriksen, Lihme, 7861 Balling.

SUNDSØRE LOKALHISTORISKE ARKIV

Jebjerg gl. skole, Jebjerg.

Tlf.: 97 57 45 22.

Åbent: mandag-onsdag 9-14 og efter aftale.

Leder: Knud E. Jakobsen, Risumvej 3, Risum, 7880 Roslev. Tlf. 97 59 51 61.

Jørgen Laursen *a/s*
AUTORISERET GM-FORHANDLER

INDUSTRIVEJ 8 · 8800 VIBORG · 86 62 56 11

Unibank

Hansen & Nielsen

INVENTAR- &
BYGNINGSSNEDKERI

Absalonsvej 9 · 8800 Viborg
TOTALENTREPRISER
- alt isoleringsarbejde udføres

86 62 17 11

Special-Trykkeriet Viborg a-s

Livøvej 1, 8800 Viborg Tlf. 86 62 40 33*

Fotosats Reproduktion Offset

*ih, de er
så flinke - hos*

FONA

NØRHAVEN BOGTRYKKERI A/S

Hvis problemet er penge...

Bikuben

-vi finder en løsning

byens tryk 1/5
LIVØVEJ 7 TELEFON 86 61 05 88
8800 VIBORG

VIBORG STIFTS FOLKEBLAD

*Viborg amts
største dagblad*

DEN DANSKE BANK

J. N. KJÆRSGAARDS TØMMERHANDEL

VIBORG

VIBORG BLIKKENSLAGERI

Westergaard & Bak

Telefon 86 62 62 47

PAN BUS LINIER

Vesterbrogade 16

Viborg

Tlf. 86 62 58 77*

*Personlig rådgivning
ind i . . .*

**JYSKE
BANK**

SCHOUS BOGHANDEL

Sct. Mathiasgade 50

Viborg

Tlf. 86 62 42 66

GALSGAARDS FARVEHANDEL

Gravene 18

Viborg

Tlf. 86 62 02 69

kjaer's
boghandel &
antikvariat

Sct. Mathiasgade 29
8800 Viborg
Tlf. 86 61 39 00 & 86 61 36 35

Antikvarietet:
Skovgaardsvej 5
8800 Viborg
Tlf. 86 61 12 18

VIBORG REJSEBUREAU APS

Dumpen 23

Tlf. 86 62 43 11*

Viborg

Hjemstavns museet

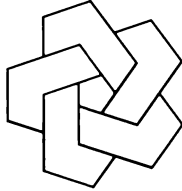
E BINDSTOUW

I LYSGAARD

11 km fra Viborg

Blichervej 40 - 8800 Viborg
Telefon 86 66 75 79

MB Revision

Statsautoriserede Revisorer

Hjørring, Aalborg, Hobro, Hadsund
Århus, Viborg, København

Mortensen & Beierholm

Ringvejen, 8800 Viborg

Telefon 86 61 18 11, Telefax 86 62 88 32

Internationalt Hodgson Landau Brands

Tøjet får vi i

Støt indsamlingen

til

Red Barnet

*

Svaneapoteket

Viborg

*

Løveapoteket

Viborg

*

Sct. Mathias Apotek

Viborg

**FARVELAND
BYGGEMARKED
INDUSTRIAFD.**

ANDERS PETERSEN
Farvervej 7
Vestervangavej 18
8800 Viborg
Telefon 86 62 12 66

JACOBI

Ringvejen – Viborg

Telefon 86 62 40 00

Historisk Samfund for Viborg Amt

er oprettet 1928 og har til formål:

»at vække historisk interesse hos amtets befolkning og indsamle oplysning om historiske begivenheder i amtet, om befolkningens liv og færden i tidligere tider og om personer, der har haft særlig betydning for denne del af landet, samt at værne de historiske minder.«

Formålet søges fremmet »dels ved udgivelse af en årbog med lokalhistorisk indhold, dels ved afholdelse af offentlige møder på dertil egnede steder i amtet med foredrag af historisk indhold og ved at bidrage til og støtte udgivelsen af historiske arbejder vedrørende egnen osv.«

Samfundet har gennem årene udover årbøgerne kunnet tilstille sine medlemmer en række vægtige særpublikationer, senest de smukke og efterspurgte bøger *Billeder af Viborg amts forhistorie*, *Fæstebonde i Nørre Tulstrup* *Christen Andersens Dagbog*, *Steen Steensen Blichers beskrivelse af Viborg amt 1839*, *Viborgs brand 1726* og *Chr. Jacobsen: Gudenå*.

Kontingent er p.t. 75,00 kr. årligt, der betales ved modtagelsen af årbogen.

Medlemmerne kan til favørpris erhverve ældre årgange og en række andre publikationer.

Indmeldelser modtages af fru Else Hansen, Centralbiblioteket, Vesterbrogade 15, 8800 Viborg, telefon 86 62 44 88, eller af bestyrelsens medlemmer.